วิปัสสนาสมัยพุทธกาล
กับ
วิปัสสนายุคปัจจุบัน

เรียบเรียงโดย

พันเอก ธงชัย แสงรัตน์

พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๔๔ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ : รุ่งเรืองการพิมพ์

๓๗๔/๓,๑๔ ถนนสุขสวัสดิ์ แขวงบางมด เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๔๐

วิปัสสนาสมัยพุทธกาล

กับ

วิปัสสนายุคปัจจุบัน

เรียบเรียงโดย พันเอก ธงชัย แสงรัตน์

คำนำ

ผู้ที่อยู่ในวงการศึกษาและปฏิบัติธรรมจะทราบดีว่า แนวทางเจริญวิปัสสนาในเมืองไทยขณะนี้มีอยู่ ๓-๔ สำนักด้วยกัน แต่ละแห่งก็มีแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างกันไป ส่วนใหญ่ต่างกันที่อารมณ์ของวิปัสสนา แต่ก็มีหลักการปฏิบัติที่สำคัญที่เหมือนกันอยู่ประการหนึ่ง คือทุกสำนักถือหลักปฏิบัติว่าขณะพิจารณาอารมณ์ไม่ใช่การคิด เพราะคิดเมื่อใด ท่านว่าจิตมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ข้าพเจ้าเองก็ปฏิบัติตามแนวนี้มาตลอดจวบจนได้มีโอกาสศึกษาพระไตรปิฎก กับพระอาจารย์สมบัติ นันทิโก พระภิกษุหนุ่มพรรษาน้อย ไม่เคยมีชื่อเสียงมาก่อน แต่รอบรู้พระไตรปิฎก ท่านกลับเห็นตรงกันข้ามกับเรื่องนี้ ท่านยืนยันว่าการเจริญวิปัสสนานั้น เป็นเรื่องของความคิด ท่านได้ยกหลักฐานต่าง ๆ ในคัมภีร์มาแสดงให้ดูมากมาย จนทำให้ข้าพเจ้าเกิดความสนใจ จึงได้สมัครเป็นศิษย์ศึกษาพระไตรปิฎกกับท่านที่เชียงใหม่มาเป็นเวลากว่า ๒ ปี จึงประจักษ์

ว่าแนวทางเจริญวิปัสสนาตามคัมภีร์เป็นเรื่องให้ตรึก ให้คิดมาก ๆ ด้วย ซึ่งมีหลักฐานปรากฏทั่วไปทั้ง ๓ ปิฎก ข้าพเจ้าเชื่อว่าหลักปฏิบัตินี้ น่าจะไม่ตรงกับความรู้สึกของผู้ปฏิบัติธรรมในยุคนี้หลายท่าน เพราะส่วนใหญ่เชื่อว่าปัญญาในระดับสูงไม่ใช่เกิดขึ้นจากการคิดหรือการตรึก เนื่องจากมีการสอนกันมานานว่า การที่จะรู้ตัวสภาวธรรมต้องเกิดจากการเข้าไปเพ่ง เข้าไปดูเท่านั้น ดังนั้นผู้ไม่เคยศึกษาคัมภีร์โดยตรงมาก่อน คงนึกค้านตรงนี้แล้ว ท่านที่รักสัจจธรรมทั้งหลายท่านที่กำลังแสวงหาแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ถ้าท่านมีความคิดอิสระพอสมควร ไม่ติดในตัวบุคคลจนเกินไปนัก ท่านไม่ควรมองข้ามหนังสือเล่มนี้ไปเสีย เพราะแนวทางเจริญวิปัสสนาที่ต้องคิดต้องตรึกนี้ พระเดชพระคุณ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ผู้ทรงพระไตรปิฎกที่สุดองค์หนึ่งในยุคปัจจุบัน ท่านได้พูดเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจนซึ่งข้าพเจ้าได้ยกข้อคิดเห็นของท่านมาแสดงให้ดูในเล่มนี้แล้ว

อนึ่ง เนื้อหาในเล่มนี้ประกอบด้วยพระสูตรกว่า ๕๐ สูตร ท่านสามารถนำไปตรวจสอบได้จากพระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ และพระพุทธพจน์ที่อัญเชิญมาจากพระคัมภีร์ทั้งหมดก็ได้รับความกรุณาตรวจสอบจากอาจารย์ผู้รอบรู้พระไตรปิฎกที่ข้าพเจ้าเคารพหลายท่านซึ่งมีทั้งฆราวาสและพระภิกษุหลายรูป เช่น พระเดชพระคุณ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พระครูธรรมธรสุมนต์ นันทิโก ท่านเจ้าอาวาสวัดจากแดง อ.พระประแดง และพระอาจารย์สมบัติ นันทิโก พระอาจารย์ ชมรมศึกษาพระไตรปิฎกชาวล้านนา เป็นต้น ข้าพเจ้าจึงขอกราบขอบพระคุณด้วยความเคารพอย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย

อนึ่งข้อความที่เป็นอักษรหมึกสีดำตัวหนา ล้วนเป็นพุทธพจน์ที่อัญเชิญมาจากพระคัมภีร์ จึงควรวิจารณ์ด้วยความระมัดระวัง ส่วนข้อความอื่น ๆ ที่เป็นความเห็นส่วนตัวของผู้เรียบเรียงเองแล้ว เชิญท่านผู้อ่านวิจารณ์ได้อย่างเต็มที่ และหากจะมีข้อความใดที่ไปขัดแย้งกับคำสอนหรือแนวทางปฏิบัติธรรมของสำนักใดก็ตาม ข้าพเจ้ากราบขออภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย อนึ่งเมื่อท่านอ่านแล้วมีความเห็นอย่างไร หรือค้นพบหลักฐาน

ใดจากคัมภีร์ใดที่หักล้างหรือสนับสนุนเรื่องนี้ โปรดกรุณาส่งข่าวให้ข้าพเจ้าทราบด้วย ข้าพเจ้าพร้อมที่จะแก้ไขให้ถูกต้องตรงตามพุทธพจน์เสมอ และขอกราบขอบพระคุณท่านที่กรุณาวิจารณ์หรือให้ความเห็นแก่ข้าพเจ้าไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ด้วยความปรารถนาดีอย่างจริงใจต่อผู้อ่านทุกท่าน

พันเอก ธงชัย แสงรัตน์

๑ มีนาคม ๒๕๔๔

ที่อยู่ ๑๑๖/๑๖ หมู่ ๑ ต.ช้างเผือก อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๓๐๐
โทร. (๐๕๓) ๒๑๑๘๗๐ ถ้าไม่พบกรุณา โทร. (๐๕๓) ๓๖๕๒๒๒

วัดญาณเวศกวัน หลังพุทธมณฑล
ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม

๑๗ กันยายน ๒๕๔๔

เรื่อง การช่วยตรวจหนังสือ

เจริญพร พันเอก ธงชัย แสงรัตน์

อ้างถึง หนังสือลงวันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๔๔

ตามหนังสือที่อ้างถึง ขอให้อาตมภาพช่วยตรวจต้นร่างหนังสือ "วิปัสสนาสมัยพุทธกาล กับวิปัสสนาในยุคปัจจุบัน" ดังความละเอียดแจ้งแล้วนั้น

อาตมภาพขออภัยด้วยที่ล่าช้า เพราะในระยะที่ผ่านมาต้องเร่งหนังสือที่มีผู้ขอพิมพ์ในวันเกิดอายุ ๗๖ ปี ของญาติโยมท่านหนึ่ง และหนังสือไม่ทันวันเกิด ช้ากว่ากำหนดเดือนเศษ จึงต้องเร่งหนังสือนั้นอย่างเดียว หยุดงานอื่นไว้ก่อน จนกระทั่งหนังสือนั้นเพิ่งเสร็จ และเมื่อเสร็จแล้ว ก็พอดีสุขภาพของอาตมภาพเองก็ทรุดลงไป คงจะยังไม่สามารถอ่านหนังสือที่ส่งไปได้โดยละเอียด

จุดประสงค์ที่ท่านประธานชมรมฯ ส่งต้นร่างไปให้ตรวจ คงมุ่งให้ดูข้อความส่วนที่อ้างถึง หรือกล่าวถึงหนังสือของอาตมภาพ (หน้า ๕๖, ๖๔ และ ๑๑๘) ซึ่งอาตมภาพก็ไม่ขัดข้องแต่อย่างใด

ต้นร่างหนังสือส่วนอื่นๆ เท่าที่ดูผ่านๆ พูดรวมๆ ได้ว่า ประการแรก จะช่วยให้สติแก่ท่านที่เรียนที่สอนวิปัสสนา ให้มองความหมายของวิปัสสนาให้มั่นเหมาะชัดเจนยิ่งขึ้น และประการที่สอง ช่วยนำความรู้เกี่ยวกับโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญยิ่งของวิปัสสนา (และของสมถะด้วย) มาประมวลไว้ ซึ่งจะเป็นอุปการะแก่ผู้ศึกษาอย่างมาก

อนึ่ง ขออนุโมทนาท่านประธานชมรมฯ ที่ได้นำหลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเตือนเพื่อนพุทธศาสนิกไม่ให้ปล่อยชีวิตไปตามเวรตามกรรม ซึ่งทำให้ตกหลุมลัทธิปุพเพกตเหตุวาท และอเหตุอปัจจัยวาท กลายเป็นคนประมาท และให้ตระหนักถึงความสำคัญของปริยัติ ที่เป็นคำสอนอันกลั่นจากประสบการณ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งพุทธศาสนิกชนทุกคน ที่ยังเห็นว่าพระพุทธเจ้ายังจำเป็นสำหรับตน หรือเห็นว่าตนยังพึ่งพระพุทธเจ้า จะต้องเอาใจใส่เล่าเรียนสดับฟัง

ขออนุโมทนาท่านประธานชมรมศึกษาพระไตรปิฎกชาวล้านนา ที่ได้มีฉันทะและวิริยะเป็นต้น ในการทำหนังสือเล่มนี้ขึ้นมา ขอให้เป็นปัจจัยช่วยส่งเสริมพระสัทธรรมให้เจริญมั่นคงและแพร่หลายสืบไป ตลอดกาลนาน

ขอเจริญพร

(พระธรรมปิฎก)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า

อารัมภคาถานอบน้อมพระรัตนตรัย

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมนมัสการพระโลกนาถ ผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา

ผู้ถึงฝั่งสาครคือเญยยธรรม[๑] ทรงแสดงธรรมอันละเอียด ลึกซึ้ง มีนัยอันวิจิตร

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมนมัสการพระธรรมอันสูงสุด ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบูชาแล้ว อันเป็นเหตุนำสัตว์ผู้เพียบพร้อมไปด้วยวิชชาและจรณะออกจากโลก

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมนมัสการพระอริยสงฆ์ ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลคุณเป็นต้น ผู้ดำรงอยู่ในมรรคและผลในที่ทุกสถาน

(ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย อุทาน วรรณา อารัมภกถา)

---

๑ เญยยธรรม แปลว่า ธรรมที่ควรรู้ ๕ ได้แก่ สังขาร ๑ วิการ ๑ ลักษณะ ๑ บัญญัติ ๑ นิพพาน ๑

วิปัสสนาสมัยพุทธกาล

กับ

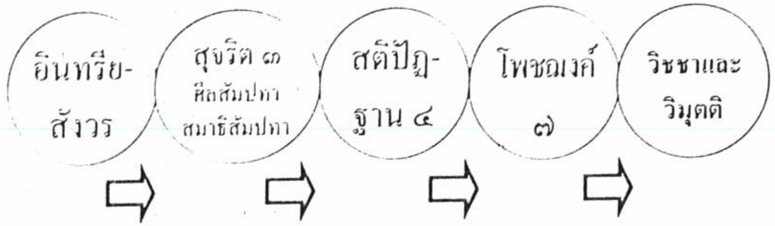
วิปัสสนายุคปัจจุบัน

★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★

ลำดับขั้นตอนการศึกษาพระธรรม

ลำดับขั้นตอนการศึกษาและการปฏิบัติธรรม เป็นสิ่งชี้บอกที่สำคัญประการหนึ่งที่แสดงว่า การเจริญวิปัสสนาในยุคนี้ จะผิดหรือถูก จะตรงตามวิปัสสนาในสมัยพุทธกาลหรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสว่า ลำดับขั้นตอนการศึกษาและปฏิบัติธรรมจะเป็นตัวชี้ที่สำคัญมาก ทรงแสดงไว้ในพระสูตรต่าง ๆ เช่น

ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กุณฑลิยสูตร ข้อ ๓๙๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงขั้นตอนที่สำคัญ ๆ ก่อนถึงขั้นการเจริญสติปัฏฐาน หรือก่อนถึงขั้นการบรรลุวิชชาและวิมุติไว้ดังนี้

"ดูก่อนกุณฑลิยะ อินทรียสังวร อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ สุจริต ๓ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ ฯลฯ"

หลักฐานอีกแห่งหนึ่งที่แสดงลำดับขั้นตอนการศึกษาและปฏิบัติธรรม คือในอรรถกถา ปาราปริยเถรคาถาที่ ๒ หน้า ๒๖ บรรทัดที่ ๔ แสดงไว้ดังนี้

เพราะเหตุที่อินทรียสังวรบริบูรณ์ ย่อมทำให้ศีลสัมปทาบริบูรณ์ ศีลสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำให้สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำให้ปัญญาสัมปทาบริบูรณ์ เพราะฉะนั้น การรักษาอินทรีย์จึงเป็น มูลรากแห่งการปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ตนโดยแท้

จากข้อความในพระสูตรและอรรถกถาทั้ง ๒ จะเห็นได้ชัดว่า การปฏิบัติธรรมในยุคปัจจุบันไม่เป็นไปตามลำดับ มักข้ามขั้นตอนที่สำคัญ ๆ ไป เช่น อินทรียสังวร ก็ยังไม่รู้ว่าจะสังวรอย่างไร สุจริต ๓ ก็ยังไม่บริบูรณ์ แม้ศีลก็มีบ้างไม่มีบ้าง สมาธิขั้นพื้นฐานที่จำเป็น ได้แก่ อนุสติ ๖ ก็ยังไม่เคยเจริญ แต่กระโดดข้ามไปเจริญวิปัสสนาเสียแล้ว ดูประหนึ่งว่า อินทรีย-สังวรและสุจริต ๓ ซึ่งหมายถึง ศีลวิสุทธิ และ จิตตวิสุทธิ ไม่มีความสำคัญ จึงศึกษากันเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วข้ามไปเจริญทิฏฐิวิสุทธิ บางท่านก็สรุปเอาง่าย ๆ ว่าขณะปฏิบัติตามแนวของท่านนั้น มีครบสมบูรณ์แล้วทั้งศีลทั้ง สมาธิ และปัญญา นี้เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดว่า การศึกษาและการปฏิบัติธรรมในยุคนี้ ส่วนใหญ่ ไม่เป็นไปตามลำดับ มักข้ามขั้นตอนที่สำคัญไป เหตุที่พระองค์ตรัสว่า การศึกษาและการปฏิบัติธรรมต้องเป็นตามลำดับขั้นตอน ก็เพราะ **การข้ามขั้นไปเป็นพระอรหันต์แบบกบกระโดดย่อมไม่มี** ข้อความนี้แสดงไว้ใน อรรถกถาปหาราทสูตร อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต หน้า ๔๑๒

ถ้าท่านผู้ใดกล่าวว่า วิธีเจริญวิปัสสนาแบบของท่านมีขั้นตอนครบหมดแล้ว สุจริต ๓ ก็มีสมบูรณ์แล้ว เราลองนำสุจริต ๓

มาศึกษาดูบ้าง สุจริต ๓ ได้แก่กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓ ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญก่อนถึงขั้นเจริญสติปัฏฐาน ๔ ดังแสดงในกุณฑลิยสูตรนั้น ท่านได้เคยเจริญหรือยัง จากอรรถกถาพระสูตรนี้ในหน้า ๒๑๒ แสดงลักษณะของสุจริต ๓ ไว้ดังนี้

“ เมื่ออารมณ์อันน่าปรารถนามาสู่คลองจักขุทวารครั้งแรกยังความโลภให้เกิดขึ้นในอารมณ์นั้น จัดเป็นมโนทุจริต (จิตมีราคะ) เมื่อพูดด้วยจิตประกอบด้วยความโลภว่า โอหนอสิ่งนี้น่าปรารถนา น่าใคร่ จัดเป็นวจีทุจริต เมื่อเอามือจับต้องสิ่งนั้น จัดเป็นกายทุจริต ”

นี้แสดงให้เห็นว่าทุจริต ๓ ในชีวิตประจำวันเกิดง่ายและเกิดบ่อย คือแม้เพียงเห็นเสื้อผ้าที่สวยงามซึ่งเป็นศุภนิมิต ใจนึกชอบก็เป็นมโนทุจริตแล้ว เมื่อกล่าวชมก็เป็นวจีทุจริต ถ้ามือชี้ชวนให้ดูหรือจับต้องก็เป็นกายทุจริต ในชีวิตประจำวันเราต้องเห็น ต้องได้ยิน ต้องสัมผัสอะไร ๆ สารพัด ถ้าจะน้อมจิตให้เป็นกุศลเสมอ ๆ นั้นไม่ใช่ทำได้ง่ายเลย แต่พระองค์ทรงสอนให้ทำได้ด้วยสติปัญญาด้วยโยนิโสมนสิการ ดังนั้น ผู้ที่มีสุจริต ๓ ไม่บริบูรณ์พอ

พระองค์ตรัสว่า ผู้นั้นจะไปเจริญสติปัฏฐานให้บริบูรณ์ย่อมทำไม่ได้ ถ้าผู้ใดกล่าวว่าท่านมีสุจริต ๓ แล้ว เพราะมีศีล ๕ มีศีล ๘ เป็นปกติอยู่แล้ว และยังสมาทานศีลก่อนเข้าห้องปฏิบัติด้วย ถ้ามีเพียงเท่านี้ ยังหาพอเพียงไม่ เพราะมโนสุจริต ๓ จากอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ของท่านยังไม่ได้กล่าวถึงเลย **สุจริต ๓ ได้แก่ศีลสัมปทา และสมาธิสัมปทา** ไม่ใช่ฝึกอบรมเจริญให้มีได้อย่างรวดเร็ว หรือทำให้เกิดได้อย่างง่าย ๆ เว้นแต่อุคฆฏิตัญญูบุคคลที่เคยสั่งสมอุปนิสัยในสุจริต ๓ มาแต่อดีต แต่ถ้าหากยังอยู่ในขั้นสุตมยญาณ เป็นขั้นการฟัง ยังเป็นขั้นการศึกษาปริยัติแล้ว แม้บุคคลไม่มีสุจริต ๓ ที่บริบูรณ์เพราะยังไม่ได้อบรมมาก่อนอย่างที่เรา ๆ ท่าน ๆ กำลังนั่งเรียนอยู่ขณะนี้ ก็ไม่เป็นอุปสรรคที่จะศึกษาปริยัติขั้นสูง ๆ จนถึงวิปัสสนาญาณขั้นต่าง ๆ ย่อมทำได้ **แต่ถ้าเป็นขั้นปฏิบัติแล้ว พระองค์ ตรัสไว้ชัดเจนว่า ต้องมีสุจริต ๓ บริบูรณ์ก่อน จึงเจริญสติปัฏฐานให้บริบูรณ์ได้**

เราไปดูซิว่า สุจริต ๓ มีอะไรเป็นอาหาร มีอะไรเป็นปัจจัยจึงบริบูรณ์ได้ ใน อง. ทสก. ตัณหาสูตร ข้อ ๖๒

“ เมื่อภิกษุเจริญสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์อันจะยังการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ได้นั้น สุจริต ๓ จะบริบูรณ์

ได้ก็เพราะมีอินทรียสังวรที่บริบูรณ์ อินทรียสังวรจะบริบูรณ์ได้ก็เพราะสติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ สติสัมปชัญญะจะบริบูรณ์ได้ก็เพราะโยนิโสมนสิการที่บริบูรณ์ โยนิโสมนสิการจะบริบูรณ์ได้ก็เพราะศรัทธาที่บริบูรณ์ ศรัทธาจะบริบูรณ์ได้ก็เพราะมีการฟังที่บริบูรณ์" ซึ่งการฟังพระธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมหมายถึงการทรงจำไว้ได้ด้วย

ดังนั้นสุจริต ๓ จะบริบูรณ์ได้ย่อมมีอาหารมีปัจจัยอย่างนี้ ถ้าผู้ใดมีสุจริต ๓ บริบูรณ์แล้ว เมื่อเขารับอารมณ์ใด ๆ ไม่ว่าทวารใด เขาย่อมสามารถที่จะน้อมจิตให้เป็นไปในกุศลได้ทุกเมื่อ เมื่อจิตเป็นกุศลแล้ว กายกรรม วจีกรรม ก็เป็นกุศลไปด้วย เช่นเพียงมองเห็นดอกไม้สวย ๆ แวบเดียวก็เป็นมโนสุจริตได้ ถ้าเขาคิดว่าจะนำดอกไม้นี้ไปบูชาพระเจดีย์ เป็นต้น วาจาที่เปล่งออกมาขณะนั้นย่อมเป็นวจีสุจริต มือที่เคลื่อนไหวจับต้องดอกไม้ก็เป็นกายสุจริต การเจริญอย่างนี้ทั้ง ๖ ทวาร ให้บริบูรณ์ติดต่อกันไปไม่ใช่ทำได้ง่ายนัก ถ้าสุจริต ๓ ของท่านยังไม่บริบูรณ์พอ ท่านก็ต้องลดลงมาเจริญอินทรียสังวรให้บริบูรณ์เสียก่อน ถ้าอินทรียสังวรยังไม่บริบูรณ์อีก ก็ต้องลดลงมาเจริญสติสัมปชัญญะ หรืออาจลดลง

ไปสุด ๆ ถึงขั้นพื้นฐานคือการฟังพระสัทธรรมให้บริบูรณ์เสียก่อนก็ได้ การปฏิบัติต้องเป็นไปตามขั้นตอนที่พระองค์ตรัสไว้อย่างนี้ ท่านสาธุชนผู้เจริญวิปัสสนาทั้งหลาย โปรดพิจารณาเอาเองเถิดว่าท่านเคยปฏิบัติธรรมตามขั้นตอนดังกล่าวให้บริบูรณ์หรือยัง ถ้ายังก็ควรลงมือเจริญเสียแต่วันนี้แหละ ไม่ควรท้อใจว่า "<u>ยาก เราคงทำไม่ได้</u>" ถ้าหากท่านมีอัตตสัมมาปณิธิ ตั้งจิตไว้ชอบ และแสวงหากัลยาณมิตรสักท่านหนึ่งไว้ช่วยชี้ทาง **<u>ท่านต้องทำได้แน่</u>** ซึ่งปัจจุบันหาไม่ได้ง่ายนัก ดังนั้น ถ้าจะว่ายาก ก็คงยากอยู่ที่ตรงนี้เอง

ลำดับขั้นตอนการศึกษาและปฏิบัติธรรม ทรงแสดงไว้อีกหลายสูตร เช่น ในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ปหาราทสูตร ข้อ ๑๐๙ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้

"ดูก่อนปหาราทะ ในธรรมวินัยนี้ มีธรรมที่น่าอัศจรรย์อันไม่เคยมีมา ๘ ประการ ดูก่อนปหาราทะ มหาสมุทรลาดลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ หาได้โกรกชันเหมือน

เหวไม่ฉันใด ในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีการศึกษาไปตามลำดับ (อนุปุพพสิกขา) มีการกระทำไปตามลำดับ (อนุปุพพกิริยา) มีการปฏิบัติไปตามลำดับ (อนุปุพพ-ปฏิปทา) มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรง นี่เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ อันไม่เคยมีมา” อรรถกถา อธิบายดังนี้

“การศึกษาและการปฏิบัติต้องเป็นไปตามลำดับ คืออธิศีล-สิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ชื่อว่าภิกษุผู้ไม่กระทำให้บริบูรณ์ในศีลตั้งแต่ต้นแล้วจะบรรลุพระอรหันต์เหมือนกบกระโดดไปย่อมไม่มี ก็ภิกษุบำเพ็ญ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา <u>ตามลำดับเท่านั้น</u>จึงอาจบรรลุพระอรหัตได้”

ดังนั้นการเจริญวิปัสสนาแบบทางลัด ทางตรง อย่างที่อวดอ้างกันในปัจจุบันย่อมไม่จริง

อีกพระสูตรหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสย้ำแล้วย้ำอีกในเรื่องลำดับของการศึกษาและปฏิบัติธรรม ดังปรากฏใน ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อที่ ๖๗ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้

**“สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก
ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก
จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ”**

พระองค์ตรัสย้ำข้อความนี้ให้แก่ภิกษุทั้งหลายฟัง ณ สถานที่ต่าง ๆ ตลอดทางจากเมืองเวสาลีไปสู่เมืองกุสินาราถึง ๘ ครั้ง ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน แสดงว่าไตรสิกขา มีความสำคัญยิ่ง แม้ พระเถรีในสมัยพุทธกาล เมื่อให้โอวาทแก่อันเตวาสิก ท่านก็จะเน้นเรื่องไตรสิกขา ดังในอรรถกถา ติงสมัตตาเถรีคาถา ซึ่งพระปฏาจาราเถรีให้โอวาทแก่ภิกษุณีว่า

**“จงพร้อมทำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ
ไตรสิกขา จงให้บังเกิดในสันดานของตนเถิด”**

ขั้นตอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้ากำหนดให้เรียงไปตามสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา แม้ในแต่ละสิกขาก็ยังมีลำดับขั้นตอนละเอียดลงไปอีก เช่น ข้อความใน อรรถกถา ปฏิจจสมุปบาทที่ ๑ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค หน้า ๔ กล่าวว่า **“กุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญเพียร แต่ยังไม่ทำความเชื่อมั่น พระองค์จะไม่ตรัสบอกลักษณะวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งละเอียด**

สุขุม แสดงความว่างเปล่า อันเป็นเหตุใกล้พระอรหันต์ แก่เธอในชั้นต้น แต่ทรงประกอบ (เธอ) ไว้ใน ศีลสัมปทา สมาธิสัมปทา และกัมมัสสกตาทิฏฐิ (ปัญญาสัมปทา) คือ ความเห็นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนเสียก่อน ”

หลักฐานหลายแห่งในพระคัมภีร์ แสดงไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจะไม่แสดงอริยสัจ ๔ แก่ผู้ไม่มีศรัทธาและผู้ไม่มีกัมมัสสกตาปัญญามาก่อน เพราะบุคคลเหล่านี้ฟังแล้วไม่เข้าใจ อาจจะมีสัสสตทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิเพิ่มยิ่งขึ้นก็ได้ ส่วนการสอนวิปัสสนาในยุคนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ เรื่องกรรมและวิบากแม้ในขั้นปริยัติ ก็ยังไม่ได้ศึกษา แต่ก็ให้เจริญวิปัสสนากันแล้ว ผลที่ปรากฏคือ มีชาวต่างประเทศบางคนที่ปฏิบัติธรรมแล้วเกิดปีติโสมนัสเลื่อมใสศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้ายิ่งขึ้นก็มี

คำว่าการปฏิบัติธรรมทุกแห่งในคัมภีร์หมายถึง การเจริญไตรสิกขา สิกขาแรก คือ ศีลสิกขา สิกขานี้มีความสำคัญมาก พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ภิกษุผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก มีความประพฤติน่ารังเกียจ ฯลฯ เป็นบุคคลผู้ไร้ความหวังในมรรคผล ส่วน

ภิกษุผู้มีศีล มีธรรมอันงาม เป็นบุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวังในมรรคผล”(ฆราวาสผู้ทุศีลหรือผู้มีศีลก็มีผลทำนองเดียวกัน)

จึงเห็นได้ว่าศีลสิกขาสำคัญเพียงใด คำว่าศีล และ ศีลสิกขา ก็มีความแตกต่างกัน ผู้มีศีลแบบปกติทั่วไปแต่ไม่สามารถเจริญกุศลขั้นศีลให้มากขึ้น เพิ่มขึ้น มั่นคงขึ้น บริสุทธิ์บริบูรณ์ยิ่งขึ้นได้ ก็ชื่อว่าสิกขาในศีลของเขาไม่มี เมื่อความบริบูรณ์ของศีลไม่เพียงพอแล้ว การเจริญกุศลธรรมขั้นสูง ๆ ขึ้นไปย่อมทำได้ยาก เพราะกุศลขั้นสูงต้องอาศัยศีลเป็นฐานรองรับ ดังแสดงไว้ในปฏิสัมภิทามรรค วิเวกกถา ข้อ ๗๐๑ กล่าวว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง การงานทั้งหมดนั้นบุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดินจึงทำกันได้ แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ฉันนั้นเหมือนกัน ”

ดังนั้นพระโยคาวจรในสมัยพุทธกาล ตลอดชีวิตของท่านเหล่านั้นก็ยังเจริญศีลสิกขาควบคู่กันไปกับการเจริญสิกขาอื่น ๆ ส่วนจิตตสิกขาในสมัยพุทธกาล พระองค์ก็จะทรงให้กัมมัฏฐาน

ที่เหมาะที่ควรกับจริตอัธยาศัยของพระโยคาวจรแต่ละท่านไป นี้เป็นการอบรมจิต ตระเตรียมจิตให้อ่อน ให้ควรแก่การงาน พร้อมที่จะเจริญในขั้นปัญญาสิกขาต่อไป ดังนั้นในสมัยพุทธกาล พระโยคาวจรจึงปฏิบัติจริงจังในเรื่องสมาธิ แสดงว่าสัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นมรรคองค์หนึ่งในอริยมรรคมีองค์ ๘ มีความสำคัญยิ่ง ซึ่งพระองค์ตรัส สมาธิสูตร ไว้ในพระสุตตันตปิฎกถึง ๒๘ สูตร และในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมาธินิทเทส เป็นธรรมะที่มีความยาวถึงหนึ่งในสามของคัมภีร์ทีเดียว เรามาดูพระสูตรต่าง ๆที่แสดงเรื่องสมาธิไว้ดังนี้

ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค และสฬายตนวรรค สมาธิสูตร ข้อ ๒๗ และข้อ ๑๔๗ ตามลำดับ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุมีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง จักขุสัมผัสไม่เที่ยง สุขเวทนาไม่เที่ยง ทุกขเวทนาไม่เที่ยง หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยไม่เที่ยง ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิดความดับแห่งรูป ความ

เกิดความดับแห่งเวทนา ความเกิดความดับแห่งสัญญา ความเกิดความดับแห่งสังขาร ความเกิดความดับแห่งวิญญาณ”

สมาธิสูตร[๑]ต่าง ๆ ที่แสดงไว้ในพระคัมภีร์หลายนิกาย จะเริ่มด้วยพุทธพจน์ดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุมีจิตตั้งมั่นแล้วย่อมรู้ชัด (ปชานาติ) ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ความเกิดและความดับแห่งทุกข์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า รูปทั้งหลายไม่เที่ยง จักขุไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง ฯลฯ สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความพักผ่อน และอยู่สำราญในอัตภาพปัจจุบันก็มี ย่อมเป็นไปเพื่อญาณทัสนะ

---

๑ สมาธิสูตรใน สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ข้อ ๒๗ ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ข้อ ๑๔๗ และในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ข้อ ๑๖๕๔ และสมาธิสูตรในอังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต ข้อ ๔๑ และในนิกายอื่น ๆ

(จักขุทิพย์) ก็มี ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะก็มี ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะก็มี"

ข้อน่าสังเกตพุทธพจน์ในสมาธิสูตรหลาย ๆ สูตร พระองค์ทรงแสดงผลของสมาธิไว้อย่างสูงสุด เช่นสามารถเห็นความเกิด (สมุทยะ) ความดับ(อัตถังคมะ) ของนามรูปก็ดี เห็นพระนิพพานเป็นที่สิ้นอาสวะก็ดี เป็นการแสดงถึงสัมมาสมาธิในอริยมรรคมีองค์ ๘ [๑] ดังที่พระองค์ตรัสไว้ใน สํ. ม. สมาธิสูตร ข้อ ๘๓ ดังนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ความที่จิตมีเครื่องประกอบด้วยองค์ ๗ ประการเหล่านี้เรียกว่า สัมมาสมาธิอันประเสริฐ"

เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรเข้าใจผิดว่า ถ้าจิตเป็นสมาธิสูง ๆ อย่างเดียวแล้วจะบรรลุมรรคผลได้เอง แม้สัมมาทิฏฐิองค์เดียวก็ไม่

---

๑ อรรถกถา อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต สมาธิสูตร หน้า ๑๕๘

สามารถบรรลุมรรคผลได้ จำเป็นต้องอาศัยมรรคปัจจัยอื่น ๆ ประกอบ มีสัมมาสมาธิเป็นต้น ช่วยปรุงแต่งด้วย ดังใน อรรถกถา สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สมาธิสูตร หน้า ๑๖๙ กล่าวว่า

"**กรรมฐานจักต้องมีพี่เลี้ยงนางนม เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสมาธิสูตรเหล่านี้ไว้**"

มักจะมีการวิจารณ์กันว่า ฆราวาสผู้มีชีวิตต้องคลุกคลีอยู่กับครอบครัว จะเจริญอธิจิตตสิกขาได้หย่างไร บางสำนักสอนว่าไม่จำเป็น เพราะการเจริญสติปัฏฐานอาศัยขณิกสมาธิก็พอ โดยยกตัวอย่างฆราวาสผู้เคยสั่งสมอินทรีย์ ๕ มาแล้วจำนวนมาก ที่บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในสมัยพุทธกาล เช่นนางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นต้น แต่ผู้ปฏิบัติธรรมในยุคนี้ซึ่งส่วนใหญ่อินทรีย์ ๕ ก็ยังอ่อนอยู่ จะอาศัยเพียงขณิกสมาธิย่อมไม่พอ จึงควรเจริญสมถะที่เหมาะสมกับเพศของตน เพราะสมถะกับวิปัสสนาเป็นธรรมที่จำเป็นต้องปฏิบัติควบคู่กันไป โดยเจริญสลับกันไปตลอดเวลา ดังตัวอย่างสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงเป็น

พระโพธิสัตว์อยู่ พระองค์ทรงเจริญวิปัสสนาในช่วงใกล้ตรัสรู้ซึ่งแสดงไว้ใน อรรถกถา เทวธาวิตักกสูตร หน้า ๒๒๕ ดังนี้

"ก็พระโพธิสัตว์นั้นมีสมาธิบ้าง มีดรุณวิปัสสนาบ้าง เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นตั้งวิปัสสนาประทับนั่งนานเกินไป พระวรกายย่อมลำบาก ฯลฯ พระหฤทัยย่อมเดือดร้อน กระสับกระส่าย เป็นจิตฟุ้งซ่าน แต่เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเข้าสมาบัติแล้ว บริกรรมสมาบัตินั้น ทำให้อ่อน ทรงเบาพระหฤทัยแล้ว จึงทรงตั้งวิปัสสนาอีก ก็เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นประทับนั่งนานนัก พระวรกายก็เป็นอย่างนั้น (อีก) พระโพธิสัตว์ทรงเข้าสมาบัติแล้ว ทรงกระทำอย่างนั้นก็เพราะสมาบัติมีอุปการะมากแก่วิปัสสนา เปรียบเหมือนธรรมดา โล่มีอุปการะมากแก่ทหารเมื่อเข้าสงคราม ทหารนั้นอาศัยโล่นั้นจึงเข้าสงคราม ครั้นออกรบจนเหนื่อยแล้วก็เข้าค่ายพักเพื่อดื่มน้ำบ้าง บริโภคบ้าง ผูกเกราะบ้าง เมื่อกิจนั้น ๆ เสร็จแล้วก็เข้าสงครามอีก ฯลฯ สมาบัติก็มีอุปการะมากแก่วิปัสสนาเหมือน ค่ายพักมีอุปการะมากแก่ทหารฉะนั้น จริงอยู่ พระโพธิสัตว์ ทรงอาศัยสมาบัติ

เจริญวิปัสสนาแม้ก็จริง แต่วิปัสสนามีกำลังก็ย่อมรักษาแม้สมาบัติ กระทำให้สมาบัติเกิดกำลัง"

การปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุมรรคผลได้นั้น สมถะมีความจำเป็นมาก ต้องเจริญคู่ไปกับวิปัสสนา ดังที่พระองค์ตรัสไว้ใน องฺ. จตุกฺก. ทุติยกาลสูตร ให้บุคคล (ฆราวาสและบรรพชิต) เจริญสมถะและวิปัสสนาตามกาล ดังนี้

"กาเลน สมโถ การเจริญสมถะตามกาล

กาเลน วิปสฺสนา การเจริญวิปัสสนาตามกาล"

อรรถกถาพระสูตรนี้หน้า ๓๖๔ อธิบายคำว่า <u>ตามกาล</u> หมายถึง <u>ตามกาลที่เหมาะที่ควร</u> นี้แสดงว่าปัสสนาและสมถะควรเจริญให้เหมาะกับกาลเวลาและสถานที่ และเหมาะกับประเภทกัมมัฏฐาน เช่น อนุสติควรแก่ฆราวาส เป็นต้น ผู้เจริญวิปัสสนาจึงไม่ควรเว้น จิตตสิกขา ไม่ควรเข้าใจว่า ขณิกสมาธิ ก็พอแล้ว พระองค์ไม่เคยตรัสไว้ในที่ใดเลยว่า จิตตสิกขา คือ ขณิกสมาธิ เพราะขณิกสมาธิ เกิดกับจิตทุกดวง แม้ไม่เจริญก็เกิดอยู่แล้ว

....

ความทรงจำพระธรรม

การศึกษาและการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงให้ความสำคัญเรื่องความทรงจำมาก เมื่อพูดถึงความทรงจำแล้ว บุคคลในยุคนี้เห็นเป็นภาระที่น่าเบื่อหน่าย เป็นเรื่องล้าสมัย ไม่ทันกับโลกปัจจุบัน แต่พระธรรมคำสอนของพระองค์ย่อมเที่ยงแท้เป็นจริงเสมอ ไม่มีจำกัดกาล เรามาดูว่าพระองค์ตรัสสอนเรื่องนี้ไว้อย่างไร เราผู้มีพระธรรมรัตนะเป็นที่พึ่งอันสูงสุดในชีวิต จักได้ปฏิบัติตามคำสอนให้บริบูรณ์ได้ต่อไป

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ กีฏาคิริสูตร ข้อ ๒๓๘ หน้า ๔๒๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การตั้งอยู่ในอรหัตผล ย่อมมีได้ด้วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการกระทำโดยลำดับ ด้วยการปฏิบัติตามลำดับอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

กุลบุตรในธรรมวินัยนี้เกิดศรัทธา ย่อมเข้าไปใกล้

เมื่อเข้าไปใกล้แล้ว ย่อมนั่งใกล้

เมื่อนั่งใกล้แล้ว ย่อมเงี่ยโสตลง

เมื่อเงี่ยโสตลงแล้ว ย่อมฟังธรรม

เมื่อฟังธรรมแล้ว ย่อมทรงธรรมไว้[๑] (จำ)

เมื่อทรงธรรมแล้ว ย่อมพิจารณาธรรมที่ทรงไว้

เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมย่อมทนได้ซึ่งความพินิจ

เมื่อธรรมทนต่อความพินิจได้อยู่ ฉันทะย่อมเกิด

เมื่อฉันทะเกิดแล้ว ย่อมอุตสาหะ

เมื่ออุตสาหะแล้ว ย่อมไตร่ตรอง

เมื่อไตร่ตรองแล้ว ย่อมตั้งความเพียร

เมื่อมีตนส่งไปแล้ว ย่อมกระทำให้แจ้งชัดซึ่งบรมสัจจะ[๒] ด้วยกาย และย่อมแทงตลอดเห็นแจ้งบรมสัจจะนั้นด้วยปัญญา

---

๑ อรรถกถา มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ กีฏาคิริสูตร หน้า ๔๒๘ อธิบายศัพท์ดังนี้ บทว่า ธาเรติ คือย่อมทรงไว้ ทำให้คล่องแคล่ว

๒ อรรถกถา มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ กีฏาคิริสูตร หน้า ๔๓๘ บรมสัจจะ คือ นิพพาน และคำ “ด้วยกาย” หมายถึง นามกาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาก็ดี การเข้าไปใกล้ก็ดี การนั่งใกล้ก็ดี การเงี่ยโสตลงก็ดี การฟังธรรมก็ดี <u>การทรงจำธรรมก็ดี</u> การพิจารณาเนื้อความก็ดี ธรรมอันทนได้ซึ่งความพินิจก็ดี ฉันทะก็ดี อุตสาหะก็ดี การไตร่ตรองก็ดี การตั้งความเพียรก็ดีนั้น ๆ ไม่ได้มีแล้ว เธอทั้งหลายย่อมเป็นผู้ปฏิบัติพลาด ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษเหล่านี้ ได้หลีกไปจากธรรมวินัยนี้ไกลเพียงไร ” จะเห็นได้ว่าการทรงจำพระธรรมเป็นขั้นตอนสำคัญ ถ้าผู้ใดละเลย คงต้องเป็นผู้ปฏิบัติพลาดแน่

พระสูตรนี้พระองค์ยังทรงแสดงขั้นตอนการปฏิบัติที่ละเอียดลงไปอีก เราจึงควรสำรวจดูว่าการปฏิบัติธรรมของเรา ข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไปหรือเปล่า เช่นฟังธรรมแล้วไม่ทรงจำไว้เป็นต้น เหตุผลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าให้เราทรงจำพระธรรมก็เพราะในขั้นการปฏิบัติธรรมที่สูงขึ้นไปในระดับ สัมมสนญาณ อุทยัพพยญาณ ซึ่งอยู่ในขั้นของมัคคามัคญาณทัสนวิสุทธิ[๑] ญาณ

๑ วิสุทธิมรรค ฉบับวิปัสสนามูลนิธิ พิมพ์ปี ๒๕๔๑ หน้า ๓๑๑ นับลงบรรทัดที่ ๑๐ ปริจเฉทที่ ๒๐ มัคคามัคญาณทัสนนิทเทส

ขั้นนี้เป็นระดับ<u>ตีรณปริญญา เป็นการกำหนดรู้นามรูปด้วยการไตร่ตรอง</u> ดังปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ที่กล่าวว่า พระโยคาวจรไตร่ตรองธรรมนาน ๆ ติดต่อกันเป็นวันเป็นคืนก็มี[๑] ถ้าหากเราทรงจำอะไรไม่ได้ตั้งแต่เริ่มต้น ข้อมูลหรือความรู้จากปริยัติย่อมไม่เพียงพอ แล้วจะเอาธรรมะอะไรมาใคร่ครวญ มาพินิจพิจารณาไตร่ตรองให้ติดต่อกันยาวนานอย่างนั้นได้ ดังนั้นการทรงจำพระธรรมจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก ข้อความในพระสูตรทุกแห่งถ้ากล่าวถึงการฟังเมื่อใด นั่นหมายถึงการฟังที่ทรงจำไว้ด้วย เช่นโอวาทของพระพุทธเจ้าที่ตรัสกับภิกษุบ่อย ๆ ด้วยข้อความดังนี้

“ ธรรมทั้งหลายอันพวกเธอสดับแล้ว ทรงจำแล้ว คล่องปากแล้ว เพ่งตามด้วยใจแล้ว แทงตลอดดีแล้วด้วยทิฏฐิ ” หรือทรงเตือนว่า **“ ภิกษุย่อมเข้าไป<u>เพ่ง</u>ซึ่งเนื้อความแห่งธรรมทั้งหลาย<u>ที่ตนทรงไว้</u>แล้ว เมื่อเธอเข้าไปเพ่งอยู่ซึ่งเนื้อความ ธรรมย่อมทนต่อการ<u>เพ่ง</u>”** (คำว่า <u>เพ่ง</u> ไม่ใช่การจดจ้องดูอะไรให้ชัด ๆ อย่างความหมายในภาษาไทย แต่ อรรถกถา หมายถึง การตรึกที่ถูกต้องแยบคาย นั่นก็คือ โยนิโสมนสิการ)

๑ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร ข้อ ๘๓๘-๘๕๑

ปัญญาที่เกิดจากการรับฟังแล้วเข้าใจดี จำไว้ได้ด้วย เป็นปัญญาขั้นพื้นฐานของผู้ที่จะเจริญวิปัสสนาในขั้นสูงต่อไป ชื่อว่า **สุตมยญาณ** ท่านที่เจริญวิปัสสนาทั้งหลาย ท่านเคยจดจำธรรมะข้อใดหรือพระสูตรใดไว้บ้าง เพราะการเจริญวิปัสสนาเป็นเรื่องของการใคร่ครวญ การวิจัยธรรม จึงมีการเพ่งพินิจพิจารณา ดังพุทธพจน์ที่ว่า **"<u>เธอเพ่งอยู่ซึ่งเนื้อความที่จำไว้แล้ว ธรรมย่อมทนต่อการเพ่ง</u>"** ถ้าท่านผู้ใดกำลังเจริญสติปัฏฐานอยู่ เมื่อมีอารมณ์ปรากฏขึ้นที่ทวารใดทวารหนึ่งแล้ว ท่านไม่เคยตรึกตรองอะไร ๆ ไม่เคยโยนิโสมนสิการ ไม่เคยจดจำธรรมะอะไร ๆ จากปริยัติ เพื่อนำมาเปรียบเทียบ เพื่อนำมาทำปริญญา แสดงว่าวิปัสสนาของท่านแตกต่างไปจากวิปัสสนาในพระไตรปิฎกแล้ว

ความสำคัญการทรงจำพระธรรม มีปรากฏในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ จังกีสูตรข้อ ๖๕๘ พระองค์ตรัสกับ กาปทิกมาณพ

"<u>ดูก่อนภารทวาชะ การทรงจำธรรมไว้ได้ มีอุปการะมากแก่ปัญญาเครื่องใคร่ครวญเนื้อความ ถ้าไม่พึงทรงจำเนื้อความนั้น ก็พึงใคร่ครวญเนื้อความนั้นไม่ได้ แต่เพราะทรงจำธรรมไว้ จึงใคร่ครวญเนื้อความนั้นได้ ฉะนั้น การทรงจำธรรมไว้จึงมีอุปการมากแก่ปัญญา</u>"

จากพุทธพจน์ดังกล่าว ทำให้เห็นภาพของการศึกษาพระธรรมในสมัยพุทธกาล เป็นการศึกษาอย่างจริงจังมาก ไม่ฉาบฉวยเหมือนปัจจุบัน เมื่อฟังแล้วมีความเข้าใจก็เกิดศรัทธา **เมื่อมีศรัทธาย่อมทรงจำไว้** เมื่อจำได้ย่อมนำมาเพ่งพินิจพิจารณาใคร่ครวญได้บ่อย ๆ เนือง ๆ เมื่อพระองค์ตรัสไว้ชัดเจนอย่างนี้ เราจึงควรให้ความสำคัญของคำสอนข้อนี้ ไม่ควรปฏิเสธพุทธพจน์หรือมีความเห็นแตกต่างออกไป เราควรเริ่มฝึกฝนในการจดจำพระธรรมที่สำคัญ ๆ ไว้บ้างตามความสามารถเท่าที่จะทำได้ นี้จึงจะเป็นอัตตสัมมาปณิธิ เป็นการสมาทานตั้งจิตไว้ชอบ เป็นการเริ่มต้นสั่งสมอุปนิสสัยในเรื่องความทรงจำพระธรรม ตัวอย่างหัวข้อธรรมสั้น ๆ ต่อไปนี้ ถ้าท่านจำไว้ได้ ท่านก็เจริญพุทธคุณได้

ถ้าหากผู้ใดจำความหมายพุทธคุณบทว่า **<u>อรหัง</u>** ซึ่งมีความหมายอย่างหนึ่ง คือ **<u>พระองค์ทำลายข้าศึกคือกิเลส</u>** เมื่อจำไว้ได้แล้ว นำมาตรึก นำมาพิจารณาร่วมกับปริยัติที่เรียนมา ก็จะซาบซึ้งในพระพุทธคุณได้ **<u>การทำลายข้าศึกคือกิเลส</u>** ได้แก่ ละกิเลสต่างๆ มีโลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ฯลฯ ได้หมดแล้ว ในชีวิตประจำวันของพระองค์เมื่อจิตปลาศจากกิเลส ย่อมเป็นมหากิริยาจิตที่ประกอบด้วยโสภณเจตสิก มี ศรัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ อโลภะ อโทสะ ฯลฯ จึงทำให้ เห็นภาพของผู้ที่มีแต่ ศรัทธาสติ

เมตตา กรุณา ฯลฯ เกิดเป็นปกติ อย่างนี้ พระองค์จึงได้รับคำสรรเสริญยกย่องว่า เป็นผู้ดับความเร่าร้อนได้แล้ว เป็นผู้เยือกเย็นดุจห้วงน้ำ ดังแสดงไว้ใน ขุ.สุ. สุนทริกสูตร การทรงจำแม้เพียงหัวข้อธรรมสั้น ๆ แล้วนำมาตรึกเช่นนี้ จะทำให้เห็นพระพุทธคุณทั้ง ๓ ได้ นี้เป็นการเจริญพุทธานุสสติ ตรงกันข้าม ถ้าท่านทรงจำธรรมะไม่ได้ ท่านจะเจริญพุทธคุณได้อย่างไร

อีกตัวอย่างหนึ่งใน ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส ข้อ ๔๓๖ พระสารีบุตรอธิบายความหมายคำว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง" หมายถึง พระองค์ถึงฝั่งแห่งปริญญา ถึงฝั่งแห่งปหานะ ถึงฝั่งแห่งภาวนา ถึงฝั่งแห่งการทำให้แจ้ง ฯลฯ เพียงข้อความสั้น ๆ เพียงเท่านี้ เมื่อผู้ที่ทรงจำไว้ได้นำมาตรึก ก็จะทำให้เข้าใจอริยสัจ ๔ เพราะพระองค์ตรัสรู้ทุกขสัจด้วยปริญญากิจ ทรงทำปหานกิจเสร็จแล้วในสมุทัยสัจ ทรงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธสัจ และทรงเจริญถึงที่สุดแห่งมรรคสัจ ผู้ใดจะตรึกได้นานหรือได้มากเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับการได้เรียนรู้ปริยัติ ในเรื่องปริญญากิจ ปหานกิจ สัจฉิกิริยากิจ และปหานกิจ มาเพียงใด นี้เป็นการเจริญพุทธานุสสติ ประโยชน์การทรงจำพระธรรมมีอย่างนี้

....

สติกับความทรงจำ

เมื่อเราอ่านพระสูตรต่าง ๆ จะพบข้อความที่อธิบายคำว่า ผู้มีสติ หมายถึงเป็นผู้ประกอบด้วยสติและปัญญาเครื่องรักษาตนเป็นอย่างยิ่ง ระลึกได้ ตามระลึกได้ แม้กรรมที่ทำไว้แล้วนาน แม้ถ้อยคำที่พูดไว้แล้วนาน[๑]

ในวิสุทธิมรรค ปัญญานิทเทส อธิบายลักษณะสติ ดังนี้

อปิลาปน ลกฺขณา	มีการไม่เลอะเลือน	เป็นลักษณะ
อสมฺโมห รสา	มีความไม่หลงลืม	เป็นกิจ
อารกฺข ปจฺจุปฏฺฐานา	มีการอารักขา	เป็นผล
ถิรสญฺญา ปทฏฺฐานา	มีสัญญามั่นคง	เป็นเหตุใกล้

ลักษณะของสติ ๔ ประการข้างต้น เป็นการอธิบายให้เห็นความหมายเด่นชัด ของสติครบทุกด้าน เช่นความหมายว่า ไม่เลอะเลือน ไม่หลงลืม ตามรักษา และความทรงจำ ดังพระนาคเสนเถระอธิบายลักษณะของสติและอุปมาให้พระเจ้ามิลินท์ฟังดังนี้

คำว่าสติไม่เลอะเลือน ไม่สับสน คือย่อมรู้ว่า ธรรมใดเป็น

---

๑ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เสขปฏิปทาสูตร ข้อ ๓๑ หน้า ๔๗

กุศลหรืออกุศล ธรรมใดมีโทษหรือไม่มีโทษ ธรรมใดมีประโยชน์ หรือไม่มีประโยชน์ ธรรมใดเป็นวิปัสสนา ธรรมใดเป็นสมถะ ธรรมใดควรเสพหรือไม่ควรเสพ อุปมาเหมือนปรินายกแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ คอยหมั่นขจัดเหล่าบุคคลผู้ไม่เกื้อกูล ผู้ไม่มีอุปการะออกไปเสีย หรืออุปมาเหมือนขุนคลังแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ หมั่นรายงานทั้งเช้าเย็น ว่า ทรัพย์สมบัติในพระคลังมีเท่าใด จำนวนไพร่พลมีเท่าใด ขุนคลังแก้วก็ดี ปรินายกแก้วก็ดีจะปกป้องให้ความอารักขาต่อพระเจ้าจักรพรรดิได้ เขาต้องมีความทรงจำดี ไม่เลอะเลือน ไม่หลงลืม นี้คือลักษณะของสติ

ความหมายของสติกับความทรงจำแยกกันไม่ได้ มีกล่าวไว้ในคัมภีร์อื่น ๆ อีกหลายแห่ง เช่น ใน ขุททกนิกาย มหานิทเทส ข้อ ๗๐๘ พระสารีบุตรอธิบาย ความหมายของสติไว้ดังนี้

๑ สติ หมายถึง ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ กิริยาที่ระลึก <u>ความทรงจำ</u> ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ

๒ ผู้มีสติ หมายถึงผู้เจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้เจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓ ผู้มีสติ หมายถึง ผู้เจริญพุทธานุสสติ ผู้เจริญธรรมานุสสติ ผู้เจริญสังฆานุสสติ ผู้เจริญสีลานุสสติ ฯลฯ

ในนิทเทสนี้ พระสารีบุตรได้นำเอาข้อความทั้ง ๒ คือ ความระลึกกับความทรงจำ เป็นอรรถที่เกี่ยวข้องกัน นั่นหมายถึง เมื่อทรงจำไว้ได้ก็สามารถระลึกได้ ถ้าทรงจำไม่ได้ก็ระลึกไม่ได้ ซึ่งท่านพระสารีบุตรสรุปไว้สั้น ๆ ดังนี้ <u>ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมทั้งหลายที่เป็นนิมิตแห่งสติ</u>[๑] ตัวอย่างธรรมทั้งหลายที่เป็นนิมิตแห่งสติ เช่น พระคุณของพระพุทธเจ้านั่นแหละเป็นนิมิตแห่งพุทธานุสสติ และ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ สัจจะ นั่นแหละ เป็นนิมิตแห่งสติปัฏฐาน ผู้ที่ทรงจำนิมิตเหล่านี้ได้แล้วหมั่นระลึกเสมอ ๆ จึงชื่อว่า

" <u>เป็นผู้เจริญพุทธานุสสติ เป็นผู้เจริญสติปัฏฐาน</u>"

พระอานนท์เป็นผู้มีความสามารถในการทรงจำนิมิตแห่งสติ ซึ่งได้แก่พระธรรมวินัยไว้ได้มาก จึงสามารถระลึกพระธรรมวินัยได้มาก พระองค์จึงทรงยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ คือเลิศกว่าสาวกทั้งหลายในความเป็นผู้มีสติ[๒]

---

๑ ขุททกนิกาย มหานิเทส กามสุตตนิทเทสที่ ๑ ข้อ ๑๔ หน้า ๑๓

๒ อรรถกถา ขุททกนิกาย อุทาน ปฐมโพธิสูตร หน้า ๒๔ - ๒๘

จากอรรถกถาดังกล่าว แสดงให้เห็นความสำคัญของการทรงจำพระธรรม ถ้าเราจะเป็นผู้เจริญสติได้มาก เจริญติดต่อกันได้ยาวนานก็ต้องทรงจำพระธรรมไว้มาก ๆ เมื่ออ่านพระสูตรจะพบข้อความว่า <u>เธอจงมีสติทุกเมื่อ</u>[๑] อรรถกถา อธิบายว่า **ได้แก่ เป็นผู้มีสติติดต่อกันยาวนาน มีสติไม่ขาดระยะ ไม่ขาดสาย** เป็นลักษณะของความเป็นพหูสูต เป็นผู้ฟังมาก <u>ทรงจำพระธรรมไว้ได้มาก</u> จึงจะเป็นผู้มีสติทุกเมื่อได้ ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

"สัตว์ผู้เกิดมา พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พึงเว้นขาดกามทั้งหลาย ครั้นเว้นขาดแล้ว พึงข้ามโอฆะได้ เหมือนบุคคลวิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่งฉะนั้น"

บุคคลในยุคนี้ฟังพุทธพจน์เรื่องความมีสติทุกเมื่อแล้วคงไม่เชื่อ เพราะไม่รู้ว่าจะปฏิบัติได้อย่างไร แต่ถ้าท่านศึกษาประวัติพระอานนท์เถระ จะพบว่าท่านเคยสั่งสมบารมีเมื่อแสนกัปมาแล้ว ดังนั้นในชาติสุดท้ายจึงเป็น**ธรรมภัณฑาคาริก คือ ผู้รักษาคลังพระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในความเป็นพหูสูต เป็นผู้มีสติ เป็นผู้มีคติ เป็นผู้มีธิติ (ความทรงจำ) เป็นพุทธอุปัฏฐาก เป็นพระโสดาบัน และเป็นฌานลาภีบุคคลด้วย**

----

๑ ขุททกนิกาย มหานิทเทส กามสุตตนิทเทศที่ ๑ ข้อ ๒๕ หน้า ๒๖

อรรถกถาจารย์ได้พรรณนาถึงคุณลักษณะพิเศษของ พระอานนท์เถระไว้อย่างละเอียดในอรรถกถา ปฐมโพธิสูตร หน้า ๒๔ ถึงหน้า ๒๘ ผู้ใดได้อ่านแล้วจะไม่สงสัยเลยว่า ทำไมพระอานนท์จึงทรงจำพระธรรมไว้ได้มากถึงเพียงนั้น ท่านจึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อได้ สมัยพุทธกาล แม้พระโยคาวจรผู้กำลังบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนา เป็นผู้มีสติทุกเมื่อ ก็มีการกล่าวถึงบ่อย ๆ ในพระคัมภีร์

สำหรับฆราวาสทั่วไปจะมีสติทุกเมื่อเหมือนภิกษุที่บำเพ็ญเพียรภาวนาย่อมเป็นไปได้ยาก **แต่พระองค์ก็ตรัสให้ <u>บุคคลบำเพ็ญสมถะ ตามกาล ที่เหมาะที่ควร บำเพ็ญวิปัสสนาตามกาลที่เหมาะที่ควร</u>** ดังนั้นฆราวาสจึงควรเจริญสติ ตามกาลที่เหมาะที่ควรได้ (อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต ปฐมกาลสูตร และ อรรถกถา)

ความสามารถในการจดจำพระธรรมชื่อ "<u>สุตมยญาณ</u>" เป็นปัญญาญาณแรกสุดของญาณ ๗๓ ที่พระสารีบุตรแสดงไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เป็นญาณขั้นพื้นฐานเบื้องต้นของการเจริญวิปัสสนา ถ้าหากผู้ปฏิบัติธรรมไม่สนใจในการจดจำพระธรรมแล้ว นั่นคือสุตมยญาณของเขาย่อมไม่มี การที่จะไปจะเจริญปัญญาขั้นจินตมยญาณที่สูง ขึ้นไปอีก ย่อมเป็นไปไม่ได้

....

ปัญญากับความทรงจำ

ความทรงจำพระธรรมเกี่ยวข้องกับปัญญาอย่างไร เชิญดูได้ในคัมภีร์ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค วิสัชชนุทเทส และอรรถกถาหน้า ๑๖๖ อธิบายสุตมยญาณไว้ด้วยข้อความเป็นภาษาบาลีว่า "โสตาวธาเน ปญฺญา สุตมเย ญาณํ" แปลว่า ปัญญาสำเร็จได้จากการทรงจำพระธรรมที่ฟังมา ชื่อสุตมยญาณ และในปฏิสัมภิทามรรค อภิญเญยยนิทเทส ข้อ ๒๙ กล่าวว่า **"ปัญญาอันเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว เป็นเครื่องรู้ชัดซึ่งธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ฯลฯ ชื่อว่าสุตมยปัญญา"** บุคคลใดทรงจำได้มาก บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นพหูสูต ลักษณะของผู้เป็นพหูสูต ทรงแสดงไว้ในคัมภีร์ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เสขปฏิปทาสูตร ข้อ ๓๑ มีข้อความดังนี้

"ผู้เป็นพหูสูต คือผู้ทรงธรรมที่ได้สดับแล้ว สั่งสมธรรมที่ได้สดับแล้ว ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ

พร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมทั้งหลายเห็นปานนั้นอันท่านได้สดับมามาก ทรงจำไว้ได้ สั่งสมด้วยวาจา ตามเพ่งด้วยใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ"

นี้คือลักษณะของผู้เป็นพหูสูต การทรงจำพระธรรมไว้ได้เป็นคุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งของสัตบุรุษ พระองค์ตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า **"บุคคลผู้เป็นพหูสูต ทรงจำพระธรรมไว้ได้มากเป็นอุดมมงคล"** เพราะฉะนั้นการทรงจำพระธรรมจึงมีประโยชน์และสำคัญอย่างยิ่ง

จากพระสูตรเหล่านี้แสดงความสำคัญและลักษณะของการทรงจำไว้อย่างละเอียด นอกจากจะทรงจำไว้ได้แล้ว ยังต้องคล่องปาก ขึ้นใจ และเข้าใจด้วย นี้แหละที่ชื่อว่า **สุตมยญาณ** อรรถกถาแสดงความหมายของ สุตมยญาณไว้อย่างละเอียดในสุตมยญาณนิทเทสดังนี้

" บทว่า สุตมเย ญาณํ ความว่า ปัญญาที่ปรารภพระสัทธรรมคือสุตะนี้ที่รู้แล้ว ทรงจำไว้ได้แล้ว กระทำให้เป็นอารมณ์ เป็นไปแล้วในครั้งแรกและครั้งต่อ ๆ มา

ปัญญาญาณนั้นย่อมเป็นอันท่านกล่าวแล้วว่า สุตมเย ญาณํ คือ ญาณอันสำเร็จแล้วด้วยการฟัง ”

นี้เป็นญาณขั้นพื้นฐาน เป็นปัญญาที่รองรับญาณขั้นสูงต่อไป พระสารีบุตรจัด สุตมยญาณไว้เป็นญาณแรกสุดในบรรดาญาณทั้งหมด ดังปรากฏใน ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค หน้า ๑ ในมาติกาว่าด้วยญาณ ๗๓ ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรให้ความสำคัญในการทรงจำพระธรรม

อีกพระสูตรหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ความสำคัญในการทรงจำพระธรรม คือใน อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ปฐมอลังสูตร ข้อ ๑๕๒ พระองค์ตรัสว่า

“ ภิกษุใดเป็นผู้มีความเข้าใจได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำแล้ว รู้อรรถรู้ธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม[๑] เป็นผู้มีวาจางาม กล่าวถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจา

๑ ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส ข้อ ๕๔๐ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ ข้อปฏิบัติตรง ข้อปฏิบัติชอบตาม อริยมรรคมีองค์ ๘

ของชาวเมืองอันสละสลวย ไม่มีโทษ ให้รู้ประโยชน์ เป็นผู้ชี้แจงสพรหมจารีให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญร่าเริง ภิกษุนี้ชื่อว่า เป็นผู้สามารถในอันปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ทั้งตนเอง และ ผู้อื่น”

บางท่านอาจเข้าใจผิดว่า การที่พระพุทธองค์ให้ทรงจำพระธรรม เพราะสมัยนั้นไม่มีตัวอักษรใช้กัน ความจริงสมัยพุทธกาลมีอักษรใช้กันอยู่แล้ว ดังจะเห็นได้จากพระราชสารที่พระเจ้าพิมพิสารส่งข่าวการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า ไปให้พระเจ้าปุกกุสาติ พระสหายของพระองค์ทราบถึงกรุงตักสิลาเป็นต้น แต่การที่บุคคลสมัยนั้นไม่นิยมจดบันทึกข้อความหรือเรื่องราวที่สำคัญที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นมนต์หรือพระธรรมคำสอนของศาสดาไว้เป็นตัวอักษร แต่จะให้ความเคารพ ให้ความสำคัญด้วยการจดจำไว้ติดตัวทีเดียว พร้อมที่จะนำมาใช้ หรือนำไปสาธยายได้ทันที

เราไปดูใน องฺ. อฏฺฐก. มหานามสูตร ข้อ ๑๑๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้ฆราวาสทรงจำพระธรรมด้วย ดังนี้

“ ดูก่อน มหานาม เมื่อใดแล อุบาสกเป็นผู้ใคร่ เพื่อการฟังสัทธรรม และชักชวนผู้อื่นในการฟังสัทธรรม ๑

ตนเองเป็นผู้ทรงธรรมที่ตนฟังแล้ว ชักชวนให้ผู้อื่นเพื่อทรงจำธรรม ๑ ฯลฯ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล อุบาสกชื่อว่าเป็น ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์เพื่อผู้อื่น"

ความทรงจำพระธรรมไว้ได้ มีความสำคัญมากดังในมังคลัตถทีปนี (ฉบับมหามกุฏ เล่ม ๒ ข้อ ๑๒๑ ๑๒๓ และ ๑๑๗) กถาว่าด้วยพาหุสัจจะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

"ความเป็นผู้มีสุตะมาก ชื่อพาหุสัจจะ คือเป็นผู้ทรงจำคำสอนพระศาสดา ภิกษุใดเรียนพระพุทธวจนะแล้ว ย่อมเป็นอย่างที่ตนเรียนมาแล้วนั่นแหละ เมื่อเธอไม่ทำการสาธยายตั้ง ๑๐ ปี ตั้ง ๒๐ ปีก็ไม่เลือนหาย ภิกษุนี้ชื่อว่า ผู้ทรงสุตะ"

พระองค์ตรัสว่าเป็นอุดมมงคล เพราะเป็นเหตุให้<u>ละอกุศลธรรม ๑ บรรลุกุศลธรรม ๑ และเป็นเหตุทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจจะ ๑ (นิพพาน) โดยลำดับ</u>

ด้วยความศรัทธาในคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำให้ข้าพเจ้าเริ่มทรงจำพระธรรมมากขึ้น แม้อายุมากแล้วแต่ก็ยังพอจำได้บ้าง และทุกครั้งเมื่อนำพระธรรมที่ทรงจำไว้มาตรึกมาสาธยาย ก็ทำให้จิตเป็นกุศล มีความสงบมากขึ้น จึงรู้ว่าตนเองเริ่มมีพระธรรมเป็นที่พึ่งบ้างแล้ว เมื่อกาลเวลาผ่านไปชีวิตต้องโลดแล่นโคจรมาถึงเตียงนอนสุดท้ายเมื่อใด พระธรรมที่ทรงจดจำไว้ คงจะเป็นที่พึ่งช่วยปลุกปลอบใจ ไม่ให้หวั่นไหวจนเกินไปในวาระสุดท้ายของชีวิตได้

<u>ข้าพเจ้าจึงขอเชิญชวนท่านทั้งหลาย จงศรัทธาเชื่อในคำสอนในเรื่องการทรงจำพระธรรมของพระองค์เถิด ไม่ควรสงสัยหรือลังเลในคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระสัพพัญญุตญาณเป็นปัจจัย เมื่อท่านทรงจำพระธรรมหรือพระสูตรที่ซาบซึ้งไว้ได้แล้วจะทำให้ท่านศึกษาพระธรรมเข้าใจง่ายขึ้น ศึกษาได้กว้างขวางยิ่งขึ้น และท่านจะพบกับความสุขอย่างที่ไม่เคยพบมาก่อน</u>

....

วิปัสสนากับความคิด

คำว่า "<u>คิด</u>" เป็นคำไทยแท้ เมื่อนำมาใช้กับพระธรรม อาจทำให้เข้าใจความหมายไม่กว้างพอ จึงขอนำคำที่เป็นภาษาบาลีมาเคียงคู่กันไปในบางโอกาส เช่น ตรึก วิตก เพ่งพิจารณา มนสิการ เป็นต้น ซึ่งก็มีความหมายตรงกับคำว่า "<u>คิด</u>" นั่นเอง

การปฏิบัติธรรมในยุคปัจจุบัน แทบทุกสำนักสอนกันว่า การเจริญวิปัสสนาต้องมีอารมณ์ที่เป็นปรมัตถ์ และเป็นปัจจุบันนารมณ์เท่านั้น บางแห่งเรียกว่า <u>อารมณ์ที่กำลังปรากฏ</u> โดยอ้าง ภัทเทกรัตตสูตร ใน ม. อุ. พระองค์ตรัสว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้ว สิ่งใดที่ยังไม่มาถึงก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็บุคคลใดเห็นแจ้ง <u>ธรรมปัจจุบัน</u> ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนือง ๆ ให้ปรุโปร่งเถิด ฯลฯ

จากหลักฐาน ๒ แห่ง คือ <u>อรรถกถาพระสูตรนี้และอรรถกถา ธรรมสังคณี</u> อธิบายคำว่า **<u>ธรรมปัจจุบัน</u>** ในภัทเทกรัตตสูตร ดังนี้

๑ อรรถกถา ภัทเทกรัตตสูตร อธิบายว่า **"ผู้เจริญ<u>วิปัสสนาไม่ควรตรึกถึงขันธ์ในอดีตที่ผ่านมาด้วยตัณหาและทิฏฐิ</u>** (<u>แต่ไม่ได้ห้ามการตรึกถึงขันธ์ในอดีตด้วยเนกขัมมวิตก</u>)

๒ ในคัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถา ธรรมสังคณี หน้า ๗๙ ให้ความหมายคำว่า **" <u>ปัจจุบัน" ในภัทเทกรัตตสูตร หมายถึงปัจจุบันอัทธา</u>** (ไม่ใช่ปัจจุบันขณะ ไม่ใช่ปัจจุบันสันตติ ปัจจุบันอัทธา คือช่วงเวลาตั้งแต่ ปฏิสนธิ ถึง จุติ)

ในขัชชนิยสูตร สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ข้อ ๑๖๐ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเรื่องอารมณ์ปัจจุบัน ดังนี้

" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราถูกรูปกินอยู่ แม้ในอดีต และอนาคตกาล เราก็ถูกรูปกินเหมือนถูกกินในปัจจุบันในบัดนี้ เธอพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมไม่อาลัยรูปในอดีต ย่อมไม่หวังชื่นชมรูปในอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด <u>เพื่อดับรูปในปัจจุบัน</u> ฯลฯ"

จากพุทธพจน์ทั้งสองสูตร ทรงเน้นให้พิจารณาอารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน ส่วนอารมณ์ที่เป็นอดีตและอนาคต พระองค์สอนว่าไม่ควรมีอาลัย (ติดข้อง) หรือเข้าไปตรึกด้วยอกุศลวิตก ไม่ตรึกด้วยตัณหา มานะ และ ทิฏฐิ เป็นต้น แต่ถ้าจะตรึกไปในเนกขัมมวิตกที่เป็นไปใน ทาน ศีล ภาวนา ที่เคยทำมาในอดีตหรือจักทำในอนาคต การระลึกเช่นนี้ พระองค์กลับส่งเสริมให้ตรึก ให้ระลึกมาก ๆ ระลึกเสมอ ๆ เพราะเป็นเนกขัมมวิตก เป็นอนุสติ

ผู้ที่จะละอุปาทานในขันธ์ ๕ ได้นั้น ต้องทำปริญญา ๓ ในขันธ์ ๕ อย่างละเอียด ไม่ว่าจะเป็นขันธ์ในอดีต ขันธ์ในอนาคต ขันธ์ในปัจจุบัน ต้องนำมาพิจารณาหมด ดังอรรถกถา ที. สี. สามัญญผลสูตร หน้า ๔๗๗ แสดงอารมณ์ของวิปัสสนาไว้ ดังนี้

"วิปัสสนาญาณมีอารมณ์ ๗ อย่างคือ ปริตตารมณ์ มหัคคตารมณ์ อตีตารมณ์ อนาคตารมณ์ ปัจจุบันนารมณ์ อัชฌัตตารมณ์ พหิทธารมณ์" ฉะนั้นขันธ์ในอดีตที่ผ่านมาย่อมนำมาทำปริญญาได้

ดังนั้นการกล่าวว่า อารมณ์ของวิปัสสนาต้องเป็นปัจจุบันนาอารมณ์ **เท่านั้น** จึงกล่าวไม่ตรงกับพุทธพจน์ สำนักปฏิบัติธรรมหลายแห่งให้ความสำคัญปัจจุบันนารมณ์มาก เพราะสำนัก

นั้น ๆ มีหลักปฏิบัติเหมือน ๆ กันอยู่ประการหนึ่ง คือ ขณะเจริญวิปัสสนา ไม่ใช่การตรึกการคิด ขณะที่เจริญก็เพียงให้มีสติระลึกที่*นามหรือรูปที่กำลังปรากฏเฉพาะหน้าเท่านั้น* ดังนั้นนามรูปที่เป็นอดีตที่เป็นอนาคต หรือ ปสาทรูปต่าง ๆ ก็ดี สุขุมรูปต่าง ๆ ก็ดี มักไม่ค่อยกล่าวถึงว่าจะพิจารณาอย่างไร ที่เป็นเช่นนี้เพราะครูอาจารย์สอนสืบทอดกันมานานว่า วิปัสสนาไม่ใช่การตรึกหรือการคิด โดยมากท่านจะให้เหตุผลว่า สุขุมรูป เป็น รูปที่ละเอียดจะปรากฏให้รู้ได้กับผู้มีปัญญาเท่านั้น เมื่อรูปใดไม่ปรากฏก็ไม่ต้องไปแสวงหา อีกประการหนึ่ง เพราะนามรูปเกิดดับรวดเร็วมาก ถ้ามัวแต่คิดนึกอยู่ จะทำให้ไม่ทันปัจจุบัน ถ้าหากผู้ใดคิดขณะเจริญวิปัสสนา ท่านจะเรียกเล่น ๆ ว่านั่นเป็นวิปัสสนึก

วิปัสสนาที่ถือปัจจุบันนารมณ์ คือให้พิจารณา **สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ** ถ้าฟังผิวเผินดูดี แต่หลักการนี้เมื่อนำไปปฏิบัติ ก็ไปไม่ได้ตลอด เช่นถ้าภิกษุจะพิจารณา **ราคจิต** ของตน หากปล่อยให้ **ราคจิต** เกิดปรากฏเป็นปัจจุบันแล้ว ภิกษุนั้นอาจต้องอาบัติหนักถึงขั้นปาราชิกเสียก่อนก็ได้ หรือมิฉะนั้นก็หมดโอกาสพิจารณา **ราคจิต** ตลอดไป **เพราะพระองค์ทรงสอนให้ภิกษุมีอินทรียสังวร ให้มีสติทุกเมื่อ** ดังนั้นการที่จะปล่อยให้อกุศลจิตเกิดขึ้นปรากฏเสียก่อนแล้วจึงเจริญสติปัฏฐานนั้นเสียหายมาก

พระองค์ไม่เคยสอนให้ปฏิบัติอย่างนั้นเลย แต่ก็สอนด้วยว่า ถ้าหาก ราคจิตเกิดขึ้นในปัจจุบัน ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้ แม้ราคจิตในอดีตที่ผ่านมาก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้ เพราะราคจิตในอดีตเป็นธรรมารมณ์ ส่วนจิตที่ทำปริญญากิจพิจารณาธรรมารมณ์เป็นมหากุศลญาณสัมปยุต จิตนี้ต่างหากที่เป็นปัจจุบัน

วิปัสสนาจารย์หลายท่านให้เหตุผลว่า วิปัสสนาเป็นการปฏิบัติธรรมที่สูงกว่าขั้นการคิดนึก เพราะเป็นภาวนาปัญญา เป็นการเข้าไปดูตัวสภาวธรรม บางสำนักยกตัวอย่างว่า เหมือนดูตัวละครที่กำลังแสดง ขณะปฏิบัติก็ให้มีสติเพียงระลึกถึงสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางทวารต่าง ๆ เท่านั้น ความจริงขั้นปรมัตถ์จะประกาศตัวของมันเองโดยไม่ต้องคิด ทำให้เห็นความเป็นอนัตตาของนามรูปได้ เข้าถึงตัวธรรมะที่แท้จริงได้ ส่วนการใคร่ครวญก็ดี การไตร่ตรองตามพระธรรมคำสอนก็ดี เป็นการรู้เรื่องราวของธรรมะ เป็นการรู้เรื่องปริยัติ เป็นการเข้าใจเนื้อความตามตัวอักษร ส่วนภาวนาปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดโดยไม่ใช่การคิด นี้คือหลักการเจริญวิปัสสนาย่อ ๆ ในยุคนี้ เรากลับไปดูในคัมภีร์ว่า พระองค์ตรัสเรื่องนี้ไว้อย่างไร

ก่อนอื่นต้องเข้าใจก่อนว่า การเจริญวิปัสสนา การเจริญสติปัฏฐาน ๔ การเจริญไตรสิกขา ความเข้าไปกำหนด การทำ

ปริญญากิจในทุกขสัจ การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ และการเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ล้วนเป็นเรื่องการเจริญปัญญา ในที่นี้ขอนำการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ มากล่าวก่อน จิตของผู้เจริญวิปัสสนาในขั้นต้น เป็นมหากุศลญาณสัมปยุต ยังเป็นโลกิยจิตที่ประกอบด้วย เจตสิกที่สำคัญ ๕ เจตสิก ดังต่อไปนี้

๑ สัมมาทิฏฐิ (ปัญญาเจตสิก)[๑]
๒ สัมมาสังกัปปะ (วิตกเจตสิก)
๓ สัมมาวายามะ (วิริยเจตสิก)
๔ สัมมาสติ (สติเจตสิก)
๕ สัมมาสมาธิ (เอกัคคตาเจตสิก)

ในเจตสิกทั้ง ๕ นี้ มีเจตสิกสำคัญที่ **ทำหน้าที่ตรึกหรือคิด** อยู่ ๒ เจตสิก คือปัญญาเจตสิก (สัมมาทิฏฐิ) และ วิตกเจตสิก (สัมมาสังกัปปะ) การเจริญวิปัสสนา ไม่ว่าจะเป็นจิตขั้นโลกิยะในเบื้องต้น หรือขั้นโลกุตตระในเบื้องสูงก็ตาม ต้องมี

---

๑ ธรรมสังคณี จิตตุปปาทกัณฑ์ ชื่อต่าง ๆ และกิจของปัญญา คือ ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฏฐิ อโมหะ วิชชา สัมปชัญญะ และ วิปัสสนา ความรู้ชัด ความเข้าไปกำหนด ข้อ ๒๒๘-๒๕๔

เจตสิกทั้ง ๒ ดังกล่าวเกิดร่วมด้วยเสมอ เรามาดูว่าในพระอภิธรรม และในพระสูตร อธิบายจิตและเจตสิกทั้ง ๒ นี้อย่างไร

๑ จิตทั่วไป ในคัมภีร์อัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบายจิตดังนี้ พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า จิตฺตํ สภาวะที่ชื่อว่า จิต เพราะอรรถว่า" ย่อมคิด "คือย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์ ฉะนั้นจิตที่เป็นกุศลญาณสัมปยุต ขั้นโลกิยจิตและโลกุตตรจิตขณะเจริญวิปัสสนา จึงมีลักษณะอย่างหนึ่งคือ " ย่อมคิด"

๒ ปัญญาเจตสิก (สัมมาทิฏฐิ) ที่ประกอบกับจิตที่เป็นโลกิยกุศลและโลกุตตรกุศล ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์ธรรมสังคณี จิตตุปปาทกัณฑ์ ข้อ ๓๑ และข้อ ๒๑๑ ดังนี้

" ปัญญินทรีย์ มีในสมัยนั้นเป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความเข้าไปกำหนด ภาวะที่ฉลาด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ความเห็นแจ้ง ฯลฯ ในสมัยนั้นอันใดนี้ชื่อว่า ปัญญินทรีย์มีสมัยนั้น"

การเจริญวิปัสสนาไม่ว่าจะเป็นขั้นโลกิยจิตหรือโลกุตตรจิตย่อมต้องมีปัญญาเจตสิกประกอบอยู่แล้ว จึงมีลักษณะ ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ความวิจัยธรรม ตามที่ตรัสไว้ในพระคัมภีร์อย่างตรง ๆ เช่นนี้

ในคัมภีร์ ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย อุทานเมฆิยสูตร หน้า ๔๐๖ อธิบายลักษณะ สัมมาทิฏฐิหรือปัญญา ว่ามี ๒ อย่าง คือ

๒.๑ โลกิยปัญญา คือ ปัญญาที่สำเร็จด้วยการฟัง ปัญญาที่สำเร็จด้วยการคิด ที่สัมปยุตด้วยฌาน และวิปัสสนาญาณ

๒.๒ โลกุตตรปัญญา คือ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล

เพราะฉะนั้น การเจริญวิปัสสนาในขั้นต้นที่เป็นโลกิยปัญญา จึงต้องมีลักษณะ ใคร่ครวญ ความค้นคิด ความวิจัยธรรม ถ้าผู้ใดเข้าใจว่าไม่ใช่การคิด ผู้นั้นย่อมเข้าใจไม่ตรงกับพุทธพจน์

หลักฐานจากคัมภีร์อีกแห่งหนึ่ง ที่แสดงว่ากิจของปัญญาคือการคิด ได้แก่คัมภีร์อัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ หน้า ๓๘๗ อธิบายว่า ในนิทเทสแห่งปัญญินทรีย์ แสดงอรรถของปัญญาไว้หลายนัย ดังนี้

" ปัญญาชื่อว่าวิจัยเพราะค้นหาธรรม มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ปัญญาชื่อว่าธรรมวิจัยเพราะค้นหาธรรมคือสัจจะ ๔ ปัญญาชื่อว่า จินตา ด้วยสามารถแห่งการคิดความไม่เที่ยง เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง ปัญญาชื่อว่า จินตา เพราะเกิดขึ้นแก่ผู้ใดย่อมยังบุคคลนั้นให้คิดอนิจจลักษณะเป็นต้น "

เมื่อข้อความในคัมภีร์บอกไว้ชัดเจนเช่นนี้ จึงต้องไคร่ครวญให้ดีว่า การเจริญวิปัสสนาแบบไม่ใช่การคิด มีหลักฐานอยู่ในคัมภีร์ใด

๓ วิตกเจตสิก ในคัมภีร์ธรรมสังคณี จิตตุปปาทกัณฑ์ ข้อ ๓๖ อธิบายสัมมาสังกัปปะ ดังนี้

" สัมมาสังกัปปะมีในสมัยนั้นเป็นไฉน ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ การที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ความดำริชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคในสมัยนั้นอันใด นี้ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะมีในสมัยนั้น "

ขณะที่เราเจริญวิปัสสนาในเบื้องต้น จิตประกอบด้วยมรรคปัจจัย ๕ องค์ตามที่กล่าวมาแล้ว สององค์แรกได้แก่สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ธรรมทั้ง ๒ มีบทบาททำหน้าที่คิด

เป็นหลัก สัมมาสังกัปปะได้แก่ความดำริชอบ หรือความตรึกชอบทำหน้าที่ตรึกหรือคิดชัดเจนมาก เป็นธรรมฝักฝ่ายแห่งปัญญาและเป็นธรรมที่มีอุปการะแก่ปัญญา ดังใน สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค มหาลิสูตร หน้า ๑๑๐ อธิบายว่า

" ก็สัมมาสังกัปปะ มีอุปการะมากแก่สัมมาทิฏฐิเพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในลำดับแห่งสัมมาทิฏฐินั้น เหมือนเหรัญญิกเอามือพลิกไปพลิกมา มองดูกหาปณะด้วยตา ย่อมรู้ว่ากหาปณะนี้ปลอม นี้แท้ฉันใด แม้พระโยคาวจรก็ฉันนั้น ในขั้นบุพภาคตรึกตรองด้วยวิตก มองดูด้วยวิปัสสนาปัญญา ย่อมรู้ว่าธรรมเหล่านี้เป็นกามาวจร ธรรมเหล่านี้เป็นรูปาวจร เป็นต้น"

อรรถกถาแสดง วิตก เหมือนช่างถาก (พระโยคาวจร) ถากไม้ด้วยขวาน (ปัญญา) ต้องอาศัยอีกคนหนึ่งพลิกไม้ไปมา (ตรึกตรองด้วยวิตก) ย่อมสำเร็จนำไปใช้ได้

วิปัสสนาต้องอาศัยวิตก ดังแสดงในอรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค สโตการิญาณนิทเทส หน้า ๒๐๗ กล่าวไว้ดังนี้

"กิจแห่งการเห็นแจ้ง เว้นวิตกย่อมไม่มี เพราะวิปัสสนา มีวิตกเป็นสหาย ย่อมทำกิจของตน"

อรรถกถาอธิบายต่อไปว่า ปัญญาตามธรรมดาของตน ย่อมไม่สามารถจะตัดสินอารมณ์ว่า อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาได้ แต่เมื่อวิตกกระทบแล้ว กระทบแล้วให้อารมณ์ จึงสามารถตัดสินได้ เหมือนเหรัญญิกวางกหาปณะไว้ที่มือ แม้ประสงค์จะตรวจดูในส่วนทั้งหมดก็ไม่สามารถจะพลิกกลับด้วยสายตาได้ แต่ครั้นเอานิ้วมือพลิกกลับไปมา ข้างโน้นข้างนี้ ก็สามารถตรวจดูได้ฉันใด ปัญญาก็ฉันนั้นเหมือนกัน ตามธรรมดาของตนไม่สามารถวินิจฉัยอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยงเป็นต้นได้ แต่สามารถวินิจฉัยอารมณ์อันวิตกมีการยกขึ้นเป็นลักษณะ มีการกระทบและการจดจ่อเป็นรส อันมาแล้ว ๆ ให้ได้ ดุจกระทบและพลิกกลับไปมา ฉะนั้น"

พระสูตรที่แสดงว่า แม้โลกุตตรจิตก็มีวิตก มีการตรึกด้วย คือในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มหาจัตตารีสกสูตร ทรงตรัสว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความตรึก ๑ ความวิตก ๑ ความดำริ ๑ ความแน่วแน่ ๑ ความปักใจ ๑ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ๑ วจีสังขาร ๑ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมไปด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่นี้แล สัมมาสังกัปปะ ที่เป็นอริยะ เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ"

ในอรหัตตผลจิตก็มีวิตก ดังใน ขุ. จู. อุทยมาณวกนิทเทส ชี้ว่า

"วิปัสสนาในกาลเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งมรรค ๔ ตรัสเรียกว่า มีความตรึกประกอบไปด้วยธรรมแล่นไปข้างหน้า"

"วิปัสสนานั้น มีในเบื้องต้น มีข้างหน้าเป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์ (อรหัตผล) ด้วยเหตุนี้จึงชื่อว่า มีความตรึกประกอบด้วยธรรมแล่นไปข้างหน้า" นี้แสดงว่าแม้ถึงขั้นสูงสุดเป็นอรหัตผลเป็นโลกุตตร ล้วนมีวิตกประกอบทุกขั้น

จากการศึกษาปริยัติตามคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะปริจเฉท ๒ แสดงไว้ว่า **วิตกเจตสิกไม่ประกอบกับจิตมี ๑๐ ชนิด เรียกย่อ ๆ ว่าทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ได้แก่จิตเห็น จิตได้ยิน เป็นต้น** จิตเหล่านี้ล้วนเป็นจิตประเภทวิบาก แม้จะมีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ แต่จิตประเภทนี้ก็ไม่ประกอบด้วยปัญญาเจตสิก ไม่ประกอบด้วยสติเจตสิก เป็นจิตที่อยู่ในปัญจทวารวิถี ไม่ใช่ชวนจิตในมโนทวารวิถี จึงไม่ใช่จิตที่เจริญวิปัสสนา ทวิปัญจวิญญาณเป็นอัพยากตธรรม เป็นทุกขสัจ เป็นธรรมที่ควรเข้าไปกำหนดรอบรู้เท่านั้น

จิตที่ไม่มีวิตกเจตสิกอีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่มหัคคตจิตในชั้นทุติยฌานขึ้นไป ซึ่งจิตเหล่านี้ก็เป็นจิตของผู้เจริญสมถภาวนา เมื่อยกเว้นจิตดังกล่าวมาแล้วทั้ง ๒ กลุ่ม นอกนั้นเป็นจิตที่มีวิตกเจตสิกประกอบทั้งสิ้น ไม่เว้นแม้แต่จิตขณะเจริญวิปัสสนาตอนใกล้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ดังในอรรถกถา สิขีสูตร สังยุตตนิกาย นิทานวรรค หน้า ๔๘ กล่าวว่า

“ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ออกจากจตุตถฌาน (จิตไม่มีวิตก) อันมีลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ แล้วทำญาณให้หยั่งลงในปัจจยาการ พิจารณาปัจจยาการนั้นโดยอนุโลมและปฏิโลม (จิตมีวิตก) ย่อมเป็นพระพุทธเจ้าฉะนั้น ”

ดังนั้นแม้ปัญญาในช่วงก่อนตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ยังต้องออกจากอัปปนาสมาธิในขั้นจตุตถฌานซึ่งเป็นจิตที่ไม่มีวิตกมาเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตจิตซึ่งประกอบด้วยวิตกเสียก่อน แล้วจึงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทได้ จึงกล่าวได้ว่าการเจริญวิปัสสนาคือการคิดค้น การวิจัยธรรม การตรึก เพื่อตรัสรู้อริยสัจ

อีกพระสูตรหนึ่ง ในอังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต อารัพภวัตถุสูตร ข้อ ๑๘๖ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อขณะทำงานอยู่ก็ดี ขณะเดินทางอยู่ก็ดี หรือกำลังอาพาธอยู่ก็ดี ย่อมไม่สามารถมนสิการคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้โดยง่าย[๑] ผิฉะนั้นเราจะรีบปรารภความเพียรเสียก่อน เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง”

---

๑ กิจของสมณะ ได้แก่ ศึกษา ไตรสิกขา เป็นหลัก ไม่ใช่กิจการงานอื่นมี การก่อสร้าง เป็นต้น

พระสูตรนี้แสดงว่า การมนสิการ การไตร่ตรอง การคิดใคร่ครวญ การวิจัยธรรม หรือการทำปริญญากิจในทุกขสัจ ล้วนเป็นเรื่องของการเจริญวิปัสสนา เป็นเรื่องของโยนิโสมนสิการ เป็นเรื่องการตรึก การใคร่ครวญ ซึ่งขณะอาพาธ ขณะเดินทาง หรือขณะประกอบกิจการงานทั่ว ๆ ไป ย่อมไม่ใช่เวลาที่เหมาะแก่การไตร่ตรอง การคิดค้น การวิจัยธรรม นี้เป็นการกล่าวสำหรับบุคคลทั่วไปที่ยังมีอินทรีย์อ่อนอยู่ ส่วนพระสาวกของพระองค์ผู้มีชาติสุดท้ายในการบรรลุธรรม ล้วนเป็นระดับอุคฆฏิตัญญูบุคคล ย่อมบรรลุที่ใดก็ได้ มีตัวอย่างมากมายใน ขุ. เถร. เถรี. แต่คนในยุคนี้ส่วนมากเป็นผู้มีอินทรีย์ยังอ่อนอยู่ จะเจริญวิปัสสนาที่ใดก็ได้ ดูจะห่างไกลยิ่งนัก ดังนั้นพระองค์จึงตรัสเรื่องสัปปายะ ๗ ซึ่งเป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมทั้งหลายที่เหมาะแก่กิจการงานทางใจ คือการตรึก ดังที่พระองค์ตรัสไว้ใน สํ. สฬ. ปฏิสัลลีนสูตร ดังนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเมื่อ อยู่ในที่สงัด ย่อมรู้ตามเป็นจริงว่า จักษุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง ฯลฯ"

"ใน อง. ปญฺจก. ปฐมวิหาริกสูตร พระองค์ตรัสถึงสถานที่ที่ควรแก่การตรึกดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เรียนมากในปริยัติก็ดี แสดงธรรมมามากก็ดี สาธยายธรรมมามากก็ดี ตรึกตรองตามเพ่งด้วยใจมามากก็ดี แต่ ละการหลีกเล้น ภิกษุนี้ก็ไม่ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรม"

ทั้ง ๒ สูตรดังกล่าวแสดงว่า สถานที่สัปปายะทำให้เกิดกายวิเวกนั้นจำเป็นมาก เพราะจะทำให้การตรึกนึกคิด การวิจัยธรรมเป็นไปได้สะดวกสบาย แม้ในกีฏาคิริสูตร ข้อ ๒๒๙ พระองค์ยังตรัสว่า

" กิจที่ควรทำของบุคคลระดับพระเสขะผู้ปรารถนาธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ยังต้องเสพเสนาสนะอันสมควร คบหากัลยาณมิตร ทำอินทรีย์ให้เสมออยู่ "

ดังนั้นฆราวาสในยุคนี้ เมื่อปฏิบัติธรรมก็จำเป็นต้องแสวงหาสถานที่ที่สงบตามสมควรแก่เพศฆราวาส ตามเวลาที่เหมาะสมแก่การตรึกเพื่อทำปริญญากิจ ซึ่งในปฐมกาลสูตรกล่าวว่า

" บุคคลควรเจริญสมถะและวิปัสสนาตามกาลที่เหมาะสม"

แต่ถ้าหากเป็นการเจริญวิปัสสนาอย่างในยุคนี้ แบบไม่ต้องตรึกนึกคิดอะไร ๆ ไม่ต้องใคร่ครวญพิจารณาธรรมอะไร ๆ ทั้งสิ้น อาศัยแต่การจดจ้องดูนามรูปอย่างเดียว ถ้าเป็นวิธีนี้ ก็ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงสถานที่และกาลเวลา แต่วิปัสสนาแบบนี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกเลย ตรงกันข้าม ในคัมภีร์กลับแสดงการเจริญสัมปชัญญะ ๔ สัปปายะ ๗ อันเป็นธรรมที่สบาย ที่เหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานแก่บุคคลที่มีอินทรีย์ยังอ่อนอยู่ ส่วนผู้ที่มีอินทรีย์

แก่กล้าแล้ว หรือผู้ที่เคยอบรมบ่มบารมีมาจนเต็มเปี่ยมเป็นชาติสุดท้ายแล้ว ท่านเหล่านี้จะบรรลุในพระราชวังก็ได้ จะบรรลุที่สี่แยกกลางถนนหลวงก็ได้ มีตัวอย่างในคัมภีร์มากมาย

ตามหลักฐานในคัมภีร์ที่ยกมาแสดงนั้น <u>จิตก็ดี ปัญญาก็ดี วิตกก็ดี มนสิการก็ดี ที่อยู่ในมโนทวารวิถี ล้วนมีลักษณะประการหนึ่งคือ คิด</u> ถ้าหลักการปฏิบัติโดยที่ไม่ต้องคิดในขณะเจริญวิปัสสนาสามารถบรรลุได้จริงแล้ว พระองค์คงตรัสไว้ในคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งแน่นอน แต่เมื่อค้นหาดูแล้วก็ยังไม่พบ จึงเป็นเรื่องที่น่าคิดว่า วิปัสสนาปัญญาเกิดได้โดยไม่ใช่การคิด ที่ปฏิบัติกันทั่วเมืองไทยนั้น เป็นหลักคำสอนของใคร มาจากคัมภีร์ใด ซึ่งส่วนใหญ่ มักอ้างว่าเป็นภาวนาปัญญา จึงไม่ใช่การคิด คำว่า **ภวะ หรือภาวนา** หมายถึง เกิดขึ้น มีขึ้น เจริญขึ้น ส่วนภาวนาปัญญาในอรรถกถา สังคีติสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค อธิบาย ดังนี้

๑ บุคคลใดไม่ <u>ได้ฟังมาแต่ผู้อื่น</u> กลับได้กัมมัสสกญาณหรือสัจจานุโลมิกญาณ[๑] เป็นต้น นี้เรียก จินตมยปัญญา (เป็นปัญญาของบุคคลระดับสัมมาสัมพุทธะและปัจเจกพุทธะ)

---

๑ อรรถกถาพระวิภังค์ จตุกกนิทเทส หน้า ๖๕๙ สัจจานุโลมิกญาณ คือ วิปัสสนาญาณที่เป็นโลกิยะทั้งหมด

๒ บุคคลใด <u>ได้ฟังมาแต่ผู้อื่น</u> เท่านั้น จึงกลับได้ กัมมัสสกตาปัญญา หรือสัจจานุโลมิกญาณ เป็นต้น นี้เรียก สุตมยปัญญา (เป็นปัญญาของบุคคลระดับสาวกพุทธะ)

๓ ปัญญาที่สำเร็จด้วยการเจริญภาวนาเป็นไฉน ปัญญาแม้ทั้งหมดของ <u>ผู้เข้าสมาบัติ</u> ชื่อ ภาวนาปัญญา

ทั้งในพระสูตร ทั้งในวิสุทธิมรรค ปัญญานิทเทส อธิบาย <u>ภาวนาปัญญา เป็นปัญญาในระดับสมาบัติทุกประเภท</u>

<u>คัมภีร์เนตติปกรณ์ ข้อ ๘ เทสนาหาร</u> พระมหากัจจานเถระ แสดงภาวนาปัญญา ไว้ ดังนี้

๑ ปัญญาที่เกิดจากปรโตโฆสะ (การฟัง) **เป็นปัจจัย เช่น เสียงจากธรรมเทศนาของผู้แสดงธรรม ชื่อว่า สุตมยปัญญา**

๒ ปัญญาที่เกิดจากการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (ฉลาดคิด) **ซึ่งเกิดขึ้นภายในตน ชื่อว่าจินตมยปัญญา**

๓ <u>ปัญญาที่เกิดจากปรโตโฆสะ</u> <u>(การฟัง)</u> **<u>เป็นปัจจัย และปัญญาที่เกิดจากการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย</u>** <u>(การตรึก การคิดที่ฉลาด)</u> **<u>ซึ่งเกิดขึ้นภายในตน ชื่อว่า ภาวนาปัญญา</u>**

ในคัมภีร์ดังกล่าวยังแสดงไว้ว่า ภาวนาปัญญา ก็เกิดจากการคิดไตร่ตรอง เป็นเรื่องของมนสิการ เป็นเรื่องการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ไม่มีที่ไหนกล่าวว่า ภาวนาปัญญา ไม่ใช่ปัญญาเกิดมาจากการคิด ถ้าเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นได้เองโดยไม่ต้องคิดมีจริงแล้ว ก็จะก่อให้เกิดการปฏิบัติที่แตกต่างไปจากพระคัมภีร์ ปัญญาก็จะมีลักษณะลุกโพลงขึ้นเอง สว่างขึ้นมาเอง เมื่อปฏิบัติถึงขั้นนั้นขั้นนี้ ปัญญาลักษณะนี้ไม่เคยมีปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในคัมภีร์ ใด ๆ เลย

จากคัมภีร์เนตติปกรณ์ พระมหากัจจานเถระได้อธิบายลำดับของปัญญาทั้ง ๓ ให้สอดคล้องกับลำดับปัญญาของอุคฆฏิตัญญูบุคคล วิปจิตัญญูบุคคลและเนยยบุคคลด้วย แม้บุคคลผู้มีอินทรีย์ ๕ เต็มเปี่ยมเช่นนี้ การบรรลุมรรคผลก็ยังเกิดจากการฟัง จากโยนิโสมนสิการ

ในท้ายของบทนี้ ขอนำ จินตสูตร ในสังยุตนิกาย มหาวารวรรค มาแสดงให้ดูอีกสูตรหนึ่ง ดังนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเธอทั้งหลายจะคิด พึง คิดว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะความคิดนี้ประกอบด้วยประโยชน์

เป็น<u>พรหมจรรย์เบื้องต้น</u> ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้

ผู้ใดอ่านพระสูตรนี้แล้วคงไม่เข้าใจผิดต่อไปอีกว่าการคิดไม่มีประโยชน์ การคิดไม่ใช่วิปัสสนา **<u>แท้ที่จริงการคิดเป็นพรหมจรรย์เบื้องต้นทีเดียว</u>** ถ้าผู้ใดเห็นตรงกันข้ามกับพระธรรมคำสอน ทิฏฐิที่เห็นผิดนี้จะเป็นเครื่องปิดกั้นความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมของผู้นั้นต่อไปอีกนานแสนนาน เพราะชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิแล้ว เปลี่ยนแปลงยากไม่ว่าจะเกิดกับผู้ใด อนึ่งการเจริญวิปัสสนาแบบไม่คิดนั้นง่ายกว่าการคิด บุคคลทั่ว ๆ ไป ชอบเพราะไม่ต้องศึกษาปริยัติมากนัก ไม่ต้องทรงจำพระธรรมให้ลำบาก ส่วนวิปัสสนาในพระคัมภีร์นั้น ต้องตรึกมาก ต้องรอบรู้ปริยัติมาก ๆ เป็นพหูสูต จึงไม่ง่ายเลย แต่การเจริญลักษณะนี้ เป็นเนกขัมมวิตก เป็นสัมมาสังกัปปะ ซึ่งพระองค์ตรัสไว้ใน มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เทวธาวิตักกสูตร ดังนี้

" **<u>การตรึกไปในเนกขัมมวิตก แม้จะตรึกไปตลอดวันตลอดคืน พระองค์ก็ไม่เห็นโทษเห็นภัยของกุศลวิตก นั้นเลย</u>**"

....

โยนิโสมนสิการความคิดทำให้บรรลุได้

คำว่า **โยนิโสมนสิการ** มีปรากฏในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะในพระสุตตันตปิฎก เป็นข้อความที่พบบ่อยที่สุด ผู้ที่เคยอ่านพระสูตรจะทราบดี แสดงว่าเป็นพุทธพจน์ที่มีความสำคัญยิ่งยวด โยนิโส แปลว่า แยบคาย มนสิการ แปลว่า การกระทำไว้ในใจ รวมความแล้วหมายถึงการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย หรือ ในอรรถกถาให้ความหมายว่า การกระทำไว้ในใจโดยถูกทาง หรือ โดยถูกต้องตามเป็นจริง ซึ่งพระครูธรรมธรสุมนต์ นันทิโก พระเถระผู้รอบรู้ในพระไตรปิฎกรูปหนึ่งในยุคปัจจุบัน ท่านได้ให้ความหมายโยนิโสมนสิการไว้สั้น ๆ ว่า ฉลาดคิด ซึ่งฟังแล้วก็เข้าใจได้ทันที และก็ตรงกับ อรรถกถา ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค สังคีติสูตร ว่าด้วยธรรมหมวด ๕ หน้า ๓๖๙ อธิบายดังนี้

"ข้อว่า สุมนสิกตํ ความว่า ทำไว้ในใจอย่างดี" ซึ่งก็หมายถึง ฉลาดคิด นั่นเอง

ความหมายของ โยนิโสมนสิการที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) รวบรวมมาจากอรรถกถาและฎีกาดังปรากฏในหนังสือพุทธธรรมหน้า ๖๖๙ ดังนี้ โยนิโส หมายถึง ตรง ถูกต้อง ปัญญา และ มนสิการ หมายถึง การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ และพิจารณา พระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ตรัสเรื่องโยนิโสมนสิการมีทั่วไปทั้ง ๓ ปิฎก

ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ สัพพาสวสังวรสูตร ข้อ ๑๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นอาสวะจะมีได้แก่ภิกษุผู้รู้เห็นโยนิโสมนสิการ และอโยนิโสมนสิการ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วเธอย่อมละเสียได้"

จากพระสูตรนี้แสดงว่า โยนิโสมนสิการมีความสำคัญต่อการบรรลุเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งถ้าเราอ่านในพระสูตร จะเห็นเรื่องโยนิโสมนสิการทำให้บรรลุได้ในอีกหลายสูตร เช่นใน

ขุททกนิกาย เถรคาถา นาคสมาลเถรคาถา ข้อ ๓๒๓ พระนาคสมาลเถระ ได้กล่าวคาถาต่อไปนี้ว่า

"เราเดินเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร ได้เห็นหญิงฟ้อนรำคนหนึ่ง ตกแต่งร่างกายด้วยอาภรณ์ นุ่งห่มผ้าที่สวยงาม ทัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ด้วยกระแจะจันทน์ ฟ้อนรำอยู่ในวงดนตรีที่ถนนหลวง ท่ามกลางพระนคร เป็นดุจบ่วงแห่งมัจจุราชอันธรรมชาติมาดักไว้ เพราะฉะนั้น <u>การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย</u> จึงบังเกิดขึ้นแก่เรา อาทีนวโทษปรากฏแก่เรา ความเบื่อหน่ายก็ตั้งมั่นลง ลำดับนั้น จิตของเราก็หลุดพ้นจากสรรพกิเลส"

นี้เป็นตัวอย่างของผู้หลุดพ้นโดยมีโยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้ โยนิโสมนสิการจึงหมายถึง คิดถูก คิดตรง คิดแยบคาย ฉลาดคิด เนื้อเรื่องในคัมภีร์กล่าวต่อไปอีกว่า

" ขณะนั้นพระเถระมนสิการว่า วาโยธาตุ อันกระทำให้วิจิตรนี้ ย่อมเปลี่ยนแปรกรัชกาย์ไปโดยประการนั้น ๆ ด้วยอำนาจความแผ่ไป น่าอัศจรรย์ สังขารทั้งหลาย

ไม่เที่ยงดังนี้แล้ว ได้บำเพ็ญขวนขวายวิปัสสนาบรรลุพระอรหันต์ " นี้คือโยนิโสมนสิการ เป็นเหตุใกล้ของการบรรลุ

เราไปดูพระสูตรที่กล่าวเรื่องโยนิโสมนสิการต่ออีกสูตรหนึ่ง คือใน ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ปฐมเสขสูตร ข้อ ๑๙๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเป็นคาถาประพันธ์ว่า

"ธรรมอย่างอื่นอันมีอุปการะมาก เพื่อบรรลุประโยชน์อันสูงสุดแห่งภิกษุผู้เป็นเสขะ เหมือนโยนิโสมนสิการไม่มีเลย <u>ภิกษุเริ่มตั้งไว้ซึ่งมนสิการโดยแยบคาย พึงบรรลุนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์ได้</u> "

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ตรง ๆ ชัด ๆ ว่า

" โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้บรรลุถึงนิพพานได้ "

ในมิลินทปัญหา โยนิโสมนสิการปัญหา พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสนเถระว่า

" พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลใดไม่ปฏิสนธิ บุคคลนั้นย่อมไม่ปฏิสนธิเพราะมีโยนิโสมนสิการใช่หรือไม่ "

พระนาคเสนตอบว่า " ขอถวายพระพร มหาบพิตร บุคคลย่อมไม่ปฏิสนธิ เพราะมีโยนิโสมนสิการ เพราะมีปัญญา และเพราะมีกุศลธรรมทั้งหลายอย่างอื่น "

จากคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ แสดงปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของการไม่ต้องปฏิสนธิอีก หรือการออกไปจากวัฏฏะได้ก็เพราะอาศัยธรรมอย่างหนึ่งคือ **โยนิโสมนสิการ**

ข้อความจากคัมภีร์ที่ยกมานี้ ทำให้เห็นความสำคัญของโยนิโสมนสิการ ดังนั้น ถ้าเรามีศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธองค์แล้ว **การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องของเรา ย่อมต้องประกอบด้วยโยนิโสมนสิการตั้งแต่ต้นทีเดียว โดยเริ่มตั้งแต่ได้รับฟังพระสัทธรรมจากสัตบุรุษ เมื่อฟังแล้วจึงเกิดศรัทธา เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว ย่อมมีโยนิโสมนสิการ มีการเจริญสติสัมปชัญญะ มีการเจริญอินทรียสังวร มีการเจริญสุจริต ๓ จนถึงขั้นการเจริญสติปัฏฐาน ๔** ทุกขั้นตอน

ล้วนเป็นมหากุศลญาณสัมปยุต มีโยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้ จึงกล่าวได้ว่า ทุกขั้นตอนในไตรสิกขา ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการ เราจึงไม่ควรสงสัยต่อไปอีกว่า ต้องโยนิโสมนสิการหรือไม่ แต่ควรสนใจว่า จะโยนิโสมนสิการในแต่ละขั้นอย่างไร ควรฉลาดคิดอย่างไรจึงจะถูกต้องมากกว่า ถ้าเราอ่านพระสูตร จะพบตัวอย่างโยนิโสมนสิการที่พระเถระระดับ พระอสีติสาวก เปล่งอุทานในรูปของคาถาร้อยกรองไว้ใน ขุททกนิกาย เถรคาถา เถรีคาถา ภายหลังที่ท่านบรรลุมรรคผลแล้ว พระคัมภีร์ดังกล่าวควรแก่การศึกษาอย่างยิ่งเพราะจะทำให้เราโยนิโสมนสิการได้แยบคาย

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โยนิโสมนสิการมีความสำคัญมาก พระองค์ยังแสดงทั้งเหตุและผลของโยนิโสมนสิการไว้ด้วย เราจึงควรศึกษาตาม ปฏิบัติตาม เมื่อพระองค์สอนให้โยนิโสมนสิการอย่างไร คิดอย่างไร ทำอย่างไร เราก็ควรจะคิดอย่างนั้น ทำอย่างนั้น ควรปฏิบัติตามคำสอนทุกประการ ไม่ควรเพิ่มเติมคำสอนของตนซึ่งไม่สมบูรณ์ ทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะเข้าไปในพระธรรมคำสอน ไม่ควรคัดค้านหรือแก้ไขคำสอนใด ๆ ของพระพุทธเจ้า ดังพระมหากัสสปะประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ในคราวที่ทำสังคายนาพระไตรปิฎกไว้ดังนี้.

"สงฆ์ไม่พึงบัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่พึงถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว พึงสมาทานประพฤติในสิกขาบททั้งหลาย ตามที่ทรงบัญญัติแล้ว[๑]"

เพราะพระองค์ตรัสไว้ในพระสูตรหลายแห่งว่า

"ธรรมของพระองค์นั้นไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมของพระองค์นั้น พระองค์กล่าวไว้ดีแล้ว ทำให้ตื้นแล้ว เปิดเผยแล้ว ประกาศแล้ว"

หน้าที่ของเราคือปรารภความเพียร เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

....

๑ วินัยปิฎก จุลวรรค ทุติยภาค ข้อ ๖๒๑

โยนิโสมนสิการทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ

ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ตติยปัณณาสก์ สูตรที่ ๘ ข้อ ๓๗๑ **พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างเป็นไฉน คือ**

๑ **ปรโตโฆสะ** (การได้รับฟังจากบุคคลอื่น)

๒ **โยนิโสมนสิการ** (การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างนี้แล

จากพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเหตุที่มาแห่งสัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นอริยมรรคองค์ที่ ๑ ของผู้ปฏิบัติธรรม มาจาก ๒ ทาง คือมา **จากภายนอกทางหนึ่ง ภายในทางหนึ่ง** เหตุภายนอกหมายถึงการได้ฟังพระธรรมจากบุคคลอื่น เช่นฟังโดยตรงจากพระผู้มีพระภาคเจ้า จากพระสาวก จากครูอาจารย์ที่ทรงพระไตรปิฎก บุคคลเหล่านี้เรียกว่ากัลยาณมิตร ปัจจุบัน

แม้จะหายากแต่ก็มีพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นกัลยาณมิตรที่ดีที่สุดของเรา คัมภีร์ ดังกล่าวจะเป็น **ปัจจัยภายนอก** ที่สำคัญในการบรรลุมรรคผล ซึ่งท่านเรียกปัจจัยนี้ว่า **ปรโตโฆสะ** ส่วนเหตุที่ทำให้เกิดปัญญาอีกทางหนึ่งมีความสำคัญเช่นกัน **จัดเป็นเหตุภายใน** เป็นของผู้ปฏิบัติธรรมเอง นั่นคือ **โยนิโสมนสิการ**

สัมมาทิฏฐิมี ๕ ระดับ คือ

๑ กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ[๑] คือปัญญารู้เรื่องกรรมเป็นของเฉพาะตน เป็นโลกิยสัมมาทิฏฐิ

๒ ฌานสัมมาทิฏฐิ คือปัญญาในการเจริญสมถะ เป็นโลกิยสัมมาทิฏฐิ

๓ วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ คือวิปัสสนาปัญญา เป็นโลกิยสัมมาทิฏฐิ

๔ มัคคสัมมาทิฏฐิ คือ วิปัสสนาปัญญา เป็นโลกุตตรปัญญา

๕ ผลสัมมาทิฏฐิ คือ วิปัสสนาปัญญา เป็นโลกุตตรปัญญา

สัมมาทิฏฐิทั้ง ๕ ดังกล่าว นอกจากการรับฟังมาจากผู้อื่นได้แก่ **ปรโตโฆสะ** แล้ว ยังต้องอาศัยการตรึก การพิจารณา การใคร่ครวญด้วยตนเอง นั่นคือต้องมี **โยนิโสมนสิการ**ประกอบด้วย แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ในคืนวันวิสาขมาส ก็ทรงโยนิโสมนสิการไปในปฏิจจสมุปบาท จนเกิดปัญญาตรัสรู้อริยสัจ ๔ ทรงเล่าให้ภิกษุฟังใน สังยุตตนิกาย นิทานวรรค มหาศักยมุนีโคตมสูตร ข้อ ๒๖ ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนตรัสรู้ ยังมิได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า โลกนี้ถึงความยากแล้วหนอ ย่อมเกิด แก่ ตาย ฯลฯ เมื่ออะไรหนอมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

---

๑ พุทธธรรม โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) หน้า ๖๔๓ กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาที่รู้ว่าบุคคลมีกรรมเป็นของตน เป็นความรู้เรื่องกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น อีกชื่อหนึ่งคือ โลกิยสัมมาทิฏฐิ ๑๐

เรานั้น กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย จึงรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี ”

มีข้อสังเกตว่า การปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่ในเมืองไทย มีการเจริญวิปัสสนาแบบไม่คิด ไม่ตรึกตรอง ไม่วิจัยธรรม จึงไม่ส่งเสริมหรือให้ความสำคัญเรื่องโยนิโสมนสิการ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนเรื่องนี้ไว้ทั่วไปในคัมภีร์ต่าง ๆ และมิได้ตรัสให้เวไนยสัตว์โยโสมนสิการเท่านั้น ยังทรงแสดงเหตุปัจจัยของโยนิโสมนสิการ และทรงแสดงตัวอย่างให้ดูด้วย ทรงชี้ให้เห็นว่า

“ โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ โยนิโสมนสิการเป็นนิมิตแห่งอริยมรรค ทรงสอนให้โยนิโสมนสิการตลอดชีวิตด้วย ”

ซึ่งพุทธโอวาทดังกล่าวจักได้นำมาแสดงในบทต่อ ๆ ไป

....

ตัวอย่างโยนิโสมนสิการ

ในปปัญจสูทนี อรรถกถา มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ วิตักกสัณฐานสูตร หน้า ๒๔๒ อธิบายวิธีโยนิโสมนสิการดังนี้

“เมื่อโลภะเกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลายโดยนัย มีคำว่า มือหรือเท้าของผู้นี้งาม ดังนี้เป็นต้น เธอก็นำมาพิจารณาด้วยอสุภะ คือสิ่งที่ไม่งาม ว่าท่านยินดีกำหนัดในอะไร ในผมทั้งหลายหรือ หรือว่าในขนทั้งหลายหรือ ฯลฯ ธรรมดาว่าอัตภาพนี้ประกอบขึ้นด้วยกระดูก ๓๐๐ ท่อน ยกขึ้นผูกไว้ด้วยเอ็น ๙๐๐ เส้นฉาบทาด้วยชิ้นเนื้อ ๙๐๐ ชิ้น หุ้มห่อด้วยหนังสด อันความยินดีพอใจในผิวปกปิดไว้แล้ว อนึ่งเล่า ของไม่สะอาดย่อมไหลออกจากแผลทั้ง ๙ และจากขุมขนประมาณ ๙๙๐๐๐ ขุม มีกลิ่นเหม็นเต็มไปด้วยซากศพ เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ” นี่เป็น ตัวอย่างเมื่อประสบกับศุภนิมิตแล้วโยนิโสมนสิการเป็นสิ่งปฏิกูล

หรืออีกตัวอย่างหนึ่งของโยนิโสมนสิการ คือในปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ สัมปันนสูตร หน้า ๗๑๔ แสดงวิธีโยนิโสมนสิการเมื่อต้องเผชิญกับปฏิฆนิมิต ทำให้เกิดพยาบาทขึ้น จึงโยนิโสมนสิการว่า

" เราต่างก็มีกรรม เป็นของตน คือของตนเองและของผู้อื่น ตัวเจ้าโกรธ คน ๆ นั้นแล้ว จักทำอะไรเขาได้ จักสามารถให้คุณธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้นของเขาให้พินาศไปได้หรือ ตัวเจ้ามาแล้วตามกรรมของตน ก็จักไปตามกรรมของตน มิใช่หรือ ธรรมดาเมื่อโกรธผู้อื่นก็เหมือนหยิบถ่านไฟที่ปราศจากเปลวหรือกำอุจจาระขว้างผู้อื่น เมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้วก็อาจละพยาบาทลงได้ "

การสอนให้คิดทำนองนี้มิใช่เป็นอุบายหลอกล่อให้จิตคิดนึกเป็นกุศล แต่เป็นการน้อมจิตไปคิดถึงสภาวธรรมที่ถูกต้องตามความเป็นจริงต่างหาก จิตจึงเป็นมหากุศลได้ เมื่อจิตไม่เป็นไปในอกุศล เช่น โลภะ โทสะ เป็นต้น จึงเป็นจิตที่สงบ เป็นจิตที่

อ่อน เป็นจิตที่ควรแก่การงาน ถ้ากุศลจิตนี้เกิดติดต่อกันได้ยาวนานก็จะเป็นสมถภาวนา เมื่อน้อมจิตนี้ไปพิจารณาปรมัตถ์ มีขันธ์ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น ย่อมเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง นี้เป็นวิปัสสนาภาวนา

อีกตัวอย่างหนึ่ง เป็นการโยนิโสนมสิการถึงพระพุทธคุณ เพื่อยังจิตให้เป็นกุศล เพื่อให้จิตสงบ เกิดศรัทธา ดังข้อความในขุททกนิกาย สุตตนิบาต สุนทริกสูตร ข้อ ๓๕๙ ดังนี้

" พระตถาคตละกามทั้งหลายได้แล้ว ครอบงำกามทั้งหลายเที่ยวไป รู้ที่สุดแห่งชาติและมรณะ ดับความเร่าร้อนได้แล้ว เป็นผู้เยือกเย็นเหมือนห้วงน้ำ ย่อมควรเครื่องบูชา "

" พระตถาคตผู้เป็นพราหมณ์ ไม่มีมายา ไม่มีมานะ ปราศจากความโลภ ไม่ยึดถือสัตว์และสังขารว่าเป็นของเรา หาความหวังมิได้ บรรเทาความโกรธได้ มีตนดับความเร่าร้อนได้แล้ว ละมลทินคือความโศกเสียได้ ย่อมควรเครื่องบูชา "

นี้เป็นตัวอย่าง โยนิโสมนสิการ ซึ่งเราไม่ต้องคิดประดิษฐ์ขึ้นเอง แต่อาศัยการคบสัตบุรุษ มีการฟังพระสัทธรรม และทรงจำพระธรรมไว้ได้ ทรงจำพระสูตรต่าง ๆ ไว้ได้ เมื่อนำมาสาธยาย น้อมระลึกเสมอ ๆ ก็จะทำให้เกิดศรัทธา เกิดวิริยะ เกิดปัญญา เห็นพระคุณทั้ง ๓ ของพระองค์ได้ นี้เป็นการเจริญพุทธานุสสติ เป็นการตรึกถึงพระพุทธคุณเหมือนอย่างที่บรรดาพระสาวกของพระองค์เจริญมาก่อน การตรึกที่ประกอบด้วยปัญญาเช่นนี้ คือ **ตัวอย่างโยนิโสมนสิการ** ถ้ายังไม่บรรลุปรมัตถประโยชน์อันได้แก่ มรรคผลนิพพานแล้ว ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ในชาตินี้ และ สัมปรายิกัตถประโยชน์ชาติหน้าย่อมหวังได้

ผู้ที่เป็นพหูสูต ฝึกจิตอบรมจิตมาดีแล้ว ย่อมโยนิโสมนสิการได้หลากหลายวิธี สามารถน้อมจิตให้เป็นไปในกุศลได้ทุกเมื่อ ไม่ว่าจะประสบกับอารมณ์ใด ๆ บุคคล ๒ คน ต่างก็ศึกษาและปฏิบัติธรรมมาเหมือน ๆ กัน คนหนึ่งรู้จักโยนิโสมนสิการ เป็นผู้ฉลาดคิด อีกคนหนึ่งไม่เคยโยนิโสมนสิการเลย ไม่ฉลาดคิด ท่านลองพิจารณาดูเถิดว่าคนไหนจะอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้ามากกว่ากัน

....

โยนิโสมนสิการเป็นนิมิตแห่งอริยมรรค

ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ข้อ ๑๓๖ และ ๑๗๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ขึ้นมาก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือแสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉันนั้นเหมือนกัน ”

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เหมือนความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเลย ”

จากพระสูตรข้างต้นนี้ จะเห็นการเจริญวิปัสสนาต้องควบคู่ไปกับโยนิโสมนสิการ และโยนิโสมนสิการต้องมาก่อนด้วย เพราะเป็นเหตุใกล้ของมหากุศล โยนิโสมนสิการเป็นเรื่องของความฉลาดคิด เป็นความคิดที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง เป็นการวิจัยธรรม เป็นกิจการงานทางใจ ผู้ที่สามารถโยนิโสมนสิการได้ ผู้นั้นต้องคบสัตบุรุษ ต้องฟังพระสัทธรรมมาก เรียนปริยัติมาก ทรงจำพระธรรมไว้ได้มาก ๆ <u>เพราะแม้เนยยบุคคล จะตรัสรู้ได้ยังต้องเป็นผู้ที่โยนิโสมนสิการ ทั้งโดยอุทเทสและปริปุจฉา เสพคนนั่งใกล้กัลยาณมิตร</u>[๑] จึงไม่ต้องกล่าวถึงบุคคลในยุคนี้ว่าต้องโยนิโสมนสิการมากเพียงใด

โยนิโสมนสิการเป็นธรรมที่น้อมไปสู่มหากุศลญาณสัมปยุตทุกระดับ มหากุศลดังกล่าวเป็นธรรมที่น้อมไปสู่สัจจานุโลมิกญาณอันเป็นธรรมที่ชี้นำไปสู่โลกุตตรธรรม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน ทสุตตรสูตร[๒] ดังนี้

---

๑ อรรถกถา สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เทศนาสูตร หน้า ๙

๒ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ทสุตตรสูตร ว่าด้วยธรรมหมวด ๙ ข้อ ๔๕๕

ธรรม ๙ อย่างมีอุปการะมาก ได้แก่ ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ คือ

๑ ปราโมทย์ย่อมเกิด

๒ ปีติย่อมเกิดแก่ผู้มีปราโมทย์

๓ กายของผู้มีใจประกอบด้วยปีติย่อมสงบ

๔ ผู้มีกายสงบย่อมเสวยสุข

๕ จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น

๖ ผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ย่อมเห็นตามเป็นจริง

๗ เมื่อรู้เห็นตามเป็นจริงตนเองย่อมหน่าย

๘ เมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด

๙ ย่อมหลุดพ้นเพราะคลายกำหนัด

<u>ธรรม ๙ อย่างเหล่านี้ มีโยนิโสมนสิการ เป็นมูล เป็นเหตุให้เกิด ซึ่งพระสารีบุตรแสดงไว้ใน ทสุตตรสูตร ว่าเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก</u>

ดังนั้นโยนิโสมนสิการก็ดี ฉลาดคิดก็ดี สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบก็ดี มีอุปการะมากต่อการบรรลุมรรคผล

....

โยนิโสมนสิการตลอดชีวิต

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา สูริยังคปัญหา พระเจ้ามิลินท์ถามปัญหาแห่งองค์ ๗ ของพระอาทิตย์ ซึ่งพระนาคเสนเถระได้ตอบดังนี้

" ขอถวายพระพร ยังมีอีกองค์หนึ่ง พระอาทิตย์ย่อมโคจรเป็นประจำฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร ก็พึงกระทำโยนิโสมนสิการเป็นประจำฉันนั้นเหมือนกัน "

โยนิโสมนสิการมิได้เจริญเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือชั่วครั้งชั่วคราว แท้ที่จริงพระโยคาวจรในสมัยพุทธกาล ท่าน**โยนิโสมนสิการเป็นประจำตลอดไป ทั้งนี้เพราะผู้เจริญวิปัสสนาต้องเพียรในการทำปริญญากิจในทุกขสัจ เป็นการวิจัยเพื่อรอบรู้ในอุปาทานขันธ์ ๕** ในสมัยพุทธกาลท่านกล่าวว่า

พระโยคาวจรที่มีจิตเด็ดเดี่ยวทำกิจนี้กันตลอดวันตลอดคืน เว้นเฉพาะตอนหลับเท่านั้น และกระทำตลอดชีวิต หรือทำจนกว่าจะมีปัญญาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นโทษเป็นภัย จนเกิดปัญญาเบื่อหน่าย คลายกำหนัดหลุดพ้นได้ในที่สุด แม้หลุดพ้นเป็นพระอเสขะแล้วก็ยังโยนิโสมนสิการต่อไปอีก ดังปรากฏใน สีลสูตร ซึ่งจักได้กล่าวต่อไป

ในมิลินทปัญหา จักกวากังคปัญหา พระเจ้ามิลินท์ถามปัญหาองค์ ๓ แห่งนกจากพราก ซึ่งควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง พระนาคเสนเถระตอบว่า

" ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่านกจากพรากย่อมไม่ละทิ้งคู่ของตนจนกว่าจะสิ้นชีวิตฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรก็ไม่พึงละทิ้งโยนิโสมนสิการจนกว่าชีวิตจะสิ้นสุดลงฉันนั้นเหมือนกัน "

ในสมัยพุทธกาลพระโยคาวจรท่านโยนิโสมนสิการกันเป็นชีวิตจิตใจ คำสอนในพระไตรปิฎกทั้งหมดนั้น ถ้าจะมองอีกแง่หนึ่งก็คือ เป็นคำสอนที่ให้พุทธบริษัทรู้จักโยนิโสมนสิการนั่นเอง

ในมิลินทปัญหาอีกแห่งหนึ่งที่แสดงโยนิโสมนสิการ ของผู้ที่อยู่ในสมณเพศ ต้องโยนิโสนมสิการตลอดชีวิต ในวรรคที่ ๔ อุปวิกาวรรค มิลินทปัญหา พระเจ้ามิลินท์ได้ถามพระนาคเสนว่า

" เมื่อเห็นปลวกแล้ว พึงถือเอาองค์หนึ่งแห่งปลวกเป็นไฉน "

พระนาคเสนเถระตอบว่า

" ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่าปลวกสร้างเครื่องมุงบังไว้เบื้องบน ปิดบังตนเองไว้แล้วเที่ยวโคจรไปฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรก็พึงสร้างเครื่องมุงบัง คือ ศีลสังวร ปิดบังจิตไว้แล้ว เที่ยวบิณฑบาตไปฉันนั้นเหมือนกัน

ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรอาศัยเครื่องมุงบัง คือศีลสังวรย่อมก้าวล่วงภัยทั้งปวงได้ ขอถวายพระพร นี้คือองค์ ๑ แห่งปลวกที่พึงถือเอาดังท่านพระอุปเสนวังคันตบุตรเถระ ได้ภาษิตความ

ข้อนี้ไว้ดังนี้ พระโยคีกระทำจิตให้มีเครื่องมุงบัง คือศีลสังวร แล้วก็ไม่ถูกโลกธรรมฉาบทาย่อมหลุดพ้นจากภัยทั้งปวง "

นี้เป็นตัวอย่างของโยนิโสมนสิการ เมื่อเห็นปลวก ทำให้เกิดกุศลขั้นศีลสังวร อินทรียสังวร โยนิโสมนสิการนี้จำเป็นแก่บุคคลผู้อยู่ในสมณเพศเป็นอย่างมาก ควรโยนิโสมนสิการเป็นประจำ เพราะในยุคที่วัตถุกามเฟื่องฟูนั้นย่อมเป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ของนักบวชได้ทุกขณะ

อีกพระสูตรหนึ่งที่แสดงวิธีโยนิโสมนสิการ คือ ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค สีลสูตร ข้อ ๓๑๐ ข้อความโดยย่อมีดังนี้ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ท่านพระมหาโกฏฐิตะ ออกจากที่พักในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า

" ภิกษุผู้มีศีลควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย "

พระสารีบุตรตอบว่า "ท่านโกฏฐิตะ ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา"

พระมหาโกฏฐิตะ ได้ถามพระสารีบุตรว่า "แล้วพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย" พระสารีบุตรตอบว่า "แม้พระอริยเจ้าทั้ง ๓ ก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร"

พระมหาโกฏฐิตะถามพระสารีบุตรต่อไปอีกว่า "แล้วพระอรหันต์ ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย" พระสารีบุตรตอบว่า "แม้พระอรหันต์ก็กระทำอุปาทานขันธ์ ๕ ไว้ในใจโดยแยบคายโดยความเป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นต้น"

ถึงแม้พระอรหันต์จะทำกิจ๑เสร็จแล้ว บรรลุแล้ว แต่ก็ยังกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย ทั้งนี้ก็เพื่อการเข้านิโรธสมาบัติ เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะของพระพุทธเจ้า และของพระอรหันต์ทั้งหลาย

ความสำคัญของพระสูตรนี้ แสดงว่าผู้ที่ กระทำอุปาทานขันธ์ ๕ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาไว้ในใจโดยแยบคายนั้น ต้องทำทุกระดับบุคคล แม้ปุถุชนผู้กำลังเพียรเจริญวิปัสสนาอยู่ ก็ต้องกระทำโยนิโสมนสิการด้วย พระสูตรนี้พระมหาโกฏฐิตะท่านเน้นว่า ภิกษุผู้มีศีล เป็นการแสดงความสำคัญของศีล ซึ่งเป็นที่อาศัย เป็นเครื่องรองรับเป็นสีลนะ เป็นอุปธารณะของกุศลขั้นสูงขึ้นไป ถ้าไม่มีศีลก็เหมือนไม่มีแผ่นดินให้ต้นไม้ขึ้น พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญ อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา จำเป็นอย่างยิ่งที่

---

๑ กิจ คือสมณกิจ ได้แก่ กิจในการเจริญไตรสิกขา และกิจ ๑๖ ในอริยสัจ ๔ ที่พระอรหันต์ทำเสร็จแล้ว เช่นปริญญากิจในทุกขสัจ เป็นต้น

ศีลของท่านต้องบริสุทธิ์พอ ต้องมั่นคงพอ จึงจะรองรับกุศลขั้นสมถะและวิปัสสนาได้ อนึ่งพระสูตรนี้แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า การเจริญวิปัสสนาในขั้นตีรณปริญญา คือการพิจารณาสามัญญลักษณะของอุปาทานขันธ์ ๕ ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการ ก็ในเมื่อพระอรหันต์ผู้ทำกิจเสร็จแล้วยังโยนิโสมนสิการเป็นประจำ จึงไม่ต้องกล่าวถึงผู้ปฏิบัติธรรมในยุคนี้จะต้องโยนิโสมนสิการมากน้อยเพียงใด

....

โยนิโสมนสิการขันธ์ ๕ ของตนเอง

การเจริญวิปัสสนา โดยพิจารณาขันธ์ ๕ เป็นต้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเน้นให้พิจารณาขันธ์ ๕ ภายใน ดังตัวอย่างโยนิโสมนสิการถึงรูปขันธ์ของตนเอง ดังนี้

ในขุททกนิกาย สุตตนิบาต วิชยสูตร ข้อ ๓๑๒ พระองค์ตรัสว่า

" ก็กายนี้ประกอบแล้วด้วยกระดูกและเอ็น ฉาบทาด้วยหนังและเนื้อ ปกปิดไว้ด้วยผิว เต็มไปด้วยไส้อาหาร มีก้อนตับ มูตร หัวใจ ปอด ม้าม ฯลฯ อันปุถุชนผู้เป็นพาล ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริง อนึ่งของอันไม่สะอาด ย่อมไหลออกจากช่องทั้งเก้าของกายนี้ทุกเมื่อ ขี้ตาก็ออกจากตา น้ำมูกจากจมูก เป็นต้น "

เมื่อพระองค์ทรงแสดงสิ่งปฏิกูลของสรีระที่มีวิญญาณนี้แล้ว ยังทรงแสดงอสุภของกายที่ปราศจากวิญญาณด้วยว่า

ศีลของท่านต้องบริสุทธิ์พอ ต้องมั่นคงพอ จึงจะรองรับกุศลขั้นสมถะและวิปัสสนาได้ อนึ่งพระสูตรนี้แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า การเจริญวิปัสสนาในขั้นตีรณปริญญา คือการพิจารณาสามัญญลักษณะของอุปาทานขันธ์ ๕ ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการ ก็ในเมื่อพระอรหันต์ผู้ทำกิจเสร็จแล้วยังโยนิโสมนสิการเป็นประจำ จึงไม่ต้องกล่าวถึงผู้ปฏิบัติธรรมในยุคนี้จะต้องโยนิโสมนสิการมากน้อยเพียงใด

....

โยนิโสมนสิการขันธ์ ๕ ของตนเอง

การเจริญวิปัสสนา โดยพิจารณาขันธ์ ๕ เป็นต้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเน้นให้พิจารณาขันธ์ ๕ ภายใน ดังตัวอย่างโยนิโสมนสิการถึงรูปขันธ์ของตนเอง ดังนี้

ในขุททกนิกาย สุตตนิบาต วิชยสูตร ข้อ ๓๑๒ พระองค์ตรัสว่า

“ ก็กายนี้ประกอบแล้วด้วยกระดูกและเอ็น ฉาบทาด้วยหนังและเนื้อ ปกปิดไว้ด้วยผิว เต็มไปด้วยไส้อาหาร มีก้อนตับ มูตร หัวใจ ปอด ม้าม ฯลฯ อันปุถุชนผู้เป็นพาล ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริง อนึ่งของอันไม่สะอาด ย่อมไหลออกจากช่องทั้งเก้าของกายนี้ทุกเมื่อ ขี้ตาก็ออกจากตา น้ำมูกจากจมูก เป็นต้น ”

เมื่อพระองค์ทรงแสดงสิ่งปฏิกูลของสรีระที่มีวิญญาณนี้แล้ว ยังทรงแสดงอสุภของกายที่ปราศจากวิญญาณด้วยว่า

"ภิกษุพึงคลายความพอใจในกายเสียทั้งภายใน และภายนอก กายนี้มีสองเท้าไม่สะอาดมีกลิ่นเหม็น เต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ ถ่ายของไม่สะอาด มีน้ำลาย น้ำมูก เป็นต้น ให้ไหลออกจากทวารทั้งเก้า และขับเหงื่อไคลให้ไหลออกจากขุมขนนั้น ๆ ผู้ใดพึงสำคัญ เพื่อยกย่องตัว หรือ พึงดูหมิ่นผู้อื่น จักมีอะไร นอกจากการไม่เห็นอริยสัจ"

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเทศนาเพื่อให้ภิกษุคลายความพอใจใน **กายภายใน คือของตนเอง และกายภายนอก คือผู้อื่นด้วย** เป็นการเน้นกายที่เป็นอุปาทินนกรูป ทั้งตอนที่มีชีวิตและตอนที่ปราศจากชีวิต ดังนั้นเมื่อพบคำว่า เป็นทุกข์ ไม่เที่ยง หรือคำว่า อนัตตา ก็ควรน้อมเข้ามาพิจารณาในกายของตนหรือกายผู้อื่น ซึ่งประกอบด้วย นามธรรมกับรูปธรรม ไม่ใช่ไปพิจารณารูปธรรมของต้นไม้ใบหญ้า โต๊ะ เก้าอี้ ว่าเป็นทุกข์ ว่าไม่เที่ยง ว่าไม่ใช่ตัวตน แม้สิ่งดังกล่าวจะอยู่ใน กฎแห่งไตรลักษณ์ก็จริง แต่ควรพิจารณาธรรมในกายมากกว่า เพราะเหล่าสัตว์มีอุปาทานในขันธ์ของตนมากกว่า

อีกคัมภีร์หนึ่งที่เน้นเรื่องพิจารณาขันธ์ ๕ ตนเอง ดังพระเจ้ามิลินท์ถามพระนาคเสนเถระว่า องค์แห่งแมวมีอยู่ ๒ จะถือเอาเป็นไฉน พระนาคเสนเถระตอบว่า

"ขอถวายพระพร มหาบพิตร เปรียบเหมือนว่าแมวไม่ว่าจะอยู่ในถ้ำ ไม่ว่าจะอยู่ในโพรง ไม่ว่าจะอยู่ในบ้าน ก็เอาแต่ค้นหาหนูท่าเดียวฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร ไม่ว่าจะอยู่ในบ้าน ไม่ว่าจะอยู่ในป่า ไม่ว่าจะอยู่โคนไม้ ก็พึงไม่ประมาทเป็นประจำสม่ำเสมอ เอาแต่จะค้นหาของกิน คือ กายคตาสติ (กายานุปัสสนา) ฉันนั้นเหมือนกัน

ขอถวายพระพร ยังมีอีกองค์หนึ่งของแมว คือเที่ยวเสาะหากินเฉพาะใกล้ ๆ เท่านั้นฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรก็พึงเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความปราศไปในอุปาทานขันธ์ ๕ (ของตน) เหล่านี้เท่านั้น คือพิจารณาอย่างนี้ว่า

รูปมีอย่างนี้ รูปมีความเกิดขึ้นอย่างนี้ รูปมีความปราศไปอย่างนี้ ฯลฯ

วิญญาณมีอย่างนี้ วิญญาณมีความเกิดขึ้นอย่างนี้ วิญญาณมีความปราศไปอย่างนี้ ฯลฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเหล่าเทพ ทรงภาสิตความข้อนี้ไว้ว่า

พวกเธอไม่พึงอยู่ในที่ไกลกว่านี้ ภวัคคพรหมจักกระทำอะไรให้ได้เล่า <u>จงยินดีอยู่แต่ในกายของตนที่กล่าวถึงกันได้ในปัจจุบันเท่านั้นเถิด</u>"

การเห็นแมวย่อมเตือนให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้ตัวเสมอว่า สิ่งที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น อยู่ในกายยาววาหนาคืบนี้เอง

อีกเรื่องหนึ่งที่ทรงให้พิจารณาขันธ์ ๕ ในตัวเองมากกว่าอย่างอื่น ทรงแสดงไว้ใน ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ธรรมิกสูตร ที่ ๑๔ ข้อ ๓๓๓ ดังนี้

"อนึ่งภิกษุได้บิณฑบาตแล้วตามสมัย พึงกลับไปนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว ภิกษุผู้สงเคราะห์อัตภาพแล้ว คิดถึงขันธสันดานในภายใน (ในตนเอง) ไม่พึงส่งใจไปภายนอก" (นอกตัว) นี้เป็นลักษณะโยนิโสมนสิการภายในตนเองชัดเจนมาก

อีกสูตรหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พิจารณาขันธ์ ภายในตัว คือในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฐมโรหิตัสสสูตร ข้อ ๔๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับโรหิตัสสะเทพบุตรว่า

"เออนี่แน่ะอาวุโส เราบัญญัติ โลก[๑] โลกสมุทัย โลกนิโรธ โลกนิโรธคามินีปฏิปทา ในกเฬวระ (ร่างกาย) อันยาวประมาณ ๑ วา มีสัญญาและมีใจ"

ใน อรรถกถาหน้า ๑๖๗ ของพระสูตรนี้ ท่านอรรถกถาจารย์ ได้อ้างพระดำรัสของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า

" <u>ผู้มีอายุ เราย่อมไม่บัญญัติสัจจะ ๔ เหล่านี้ลงในหญ้าและไม้ เป็นต้น แต่เราย่อมบัญญัติลงในกายนี้ที่มีมหาภูต ๔ เท่านั้น</u>"

---

๑ อรรถกถา โลกสูตร อังคุตรนิกาย จตุกนิบาต หน้า ๖๗ อธิบายว่าโลกได้แก่ ทุกขสัจ คือ อุปาทานขันธ์ ๕

พระสูตรนี้ทรงแสดงให้เห็นชัด ๆ ว่า อารมณ์ของวิปัสสนาที่อยู่ในตัวเราสำคัญกว่านอกตัว พระสูตรนี้ เตือนให้เราหันมาพิจารณาธรรมะในตัวเองมากขึ้น เช่น ถ้าจะพิจารณาความแข้นแข็งอันเป็นปฐวีธาตุ ก็ให้พิจารณาปฐวีธาตุภายในตัว เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนังเป็นต้น ธาตุเหล่านี้เป็นรูปขันธ์ เป็นที่ตั้งของอุปาทาน น่ากำหนดรู้ น่าทำปริญญา เพราะมีสมุฏฐาน ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร แต่ปฐวีธาตุภายนอก เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ก็พิจารณารอง ๆ ลงไป ธาตุเหล่านี้มีอุตุเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว หรือรูปารมณ์ ก็ควรเป็นสีในร่างกายตนเอง ส่วนสีต้นไม้ สีท้องฟ้าเป็นต้น ก็พิจารณารองลงไป ซึ่งอรรถกถา มหาหัตถิปโทปมสูตร กล่าวว่า

“ พระเถระ (พระสารีบุตร) แสดงปฐวีธาตุ อันเป็นภายในโดยอาการ ๒๐ (มีผม ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น) โดยสภาวะต่าง ๆ อย่างพิศดาร แต่แสดงธาตุภายนอก (มีเหล็ก โลหะ ดีบุก เป็นต้น) ไว้โดยสังเขปเพราะเหตุใด เพราะในที่ใดสัตว์ทั้งหลายมีความอาลัย (ติดข้อง) มีความใคร่ปรารถนากลุ้มรุมยึดมั่นถือมั่น รุนแรง ในที่

นั้นพระพุทธเจ้าทั้งหลาย หรือเหล่าพุทธสาวกจะกล่าวเรื่องอย่างพิศดาร เพื่อถอนอาลัยเป็นต้น ของสัตว์เหล่านั้น อนึ่งในที่ใด ความอาลัยเป็นต้นของเหล่าสัตว์ไม่มีกำลัง ในที่นั้นท่านจะกล่าวโดยสังเขป” (อรรถกถา มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มหาหัตถิปโทปมสูตร)

ก็ธรรมดาสัตว์โลกส่วนมากย่อมยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขันธ์ ๕ ของตนเองอย่างเหนียวแน่น มีอุปาทานในธรรมนอกตัวน้อยกว่า แม้การพิจารณาธรรมเพื่อไถ่ถอนอุปาทานจะมีการพิจารณาธรรมทั้งภายในตัวและนอกตัว แต่พุทธพจน์หลายแห่งในคัมภีร์ ให้ความสำคัญในการพิจารณาธรรมภายในตัวมากกว่า ดังใน ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ อัคคิสูตร กล่าวว่า

“ ไฟ ๓ กอง ได้แก่ ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ย่อมตามเผาหมู่สัตว์ผู้ไม่รู้สึกว่าเป็นไฟ <u>ผู้ยินดียิ่งในกายตน</u> ทั้งในภพนี้และในภพหน้า สัตว์เหล่านั้นย่อมเพิ่มพูนนรก เดรัจฉาน อสุรกาย ปิตติวิสัย เป็นผู้ไม่พ้นไปจากเครื่องผูกแห่งมาร ”

พระอรรถกถาจารย์อธิบายคำว่า <u>ติดข้องในกายตน</u> ได้แก่ "<u>สักกายาภิรตา คือเพลิดเพลินยินดียิ่งนักในกายของตนด้วยอำนาจ ตัณหาและทิฏฐิ</u>"

ดังนั้นจึงควรโยนิโสมนสิการ ขันธ์ ๕ ของตนเอง เพื่อเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญา เห็นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นอนัตตา เกิดความเบื่อหน่าย เมื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เมื่อคลายกำหนัดย่อมหลุดพ้น หรือถ้าเป็นการเจริญสมถภาวนา ก็พิจารณาอารมณ์ของสมถะที่มีอยู่ภายในตนเองก็ได้ เช่น กายคตาสติ หรือจตุธาตุววัตถานะ เป็นต้น

....

ปัจจัยของโยนิโสมนสิการ และ อโยนิโสมนสิมนสิการ

โยนิโสมนสิการ แปลว่า การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย โดยดี โดยถูกต้อง โดยถูกทาง ส่วนอโยนิโสมนสิการก็มีความหมายตรงกันข้าม โยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้ของกุศลทุกชนิด ผู้ใดก็ตามเมื่อกุศลจิตเกิด เขาจะรู้จักหรือไม่ก็ตาม โยนิโสมนสิการของเขาบังเกิดขึ้นแล้ว ตรงกันข้ามถ้าจิตของเขาเป็นอกุศล นั่นหมายถึงอโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นแล้วเช่นกัน ถ้าหากเขาไม่รู้จักทั้งโยนิโสมนสิการและ อโยนิโสมนสิการดีพอ เขาจะหลีกเลี่ยงอโยนิโสมนสิการ และพัฒนาให้ฝ่ายโยนิโสมนสิการเจริญขึ้นย่อมยาก ดังนั้นเราจึงควรเรียนรู้ปัจจัยหรืออาหารของธรรมทั้ง ๒ ชนิดนี้ ซึ่งแสดงไว้ใน อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต อวิชชาสูตร ข้อ ๖๑ ซึ่งพระพุทธองค์ทรง แสดงปัจจัยของธรรมทั้งสอง ดังต่อไปนี้

โยนิโสมนสิการ	*อโยนิโสมนสิการ*
คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์	*ไม่คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์*
⇩	⇩
ฟังพระสัทธรรมที่บริบูรณ์	*ไม่ฟังพระสัทธรรมที่บริบูรณ์*
⇩	⇩
ศรัทธาที่บริบูรณ์	*ไม่มีศรัทธาที่บริบูรณ์*
⇩	⇩
โยนิโสมนสิการที่บริบูรณ์	*อโยนิโสมนสิการที่บริบูรณ์*
⇩	⇩
สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์	*ไม่มีสติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์*
⇩	⇩
สำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์	*ไม่สำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์*
⇩	⇩
สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์	*ทุจริต ๓ ที่บริบูรณ์*
⇩	⇩
สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์	*นิวรณ์ ๕ ที่บริบูรณ์*
⇩	⇩
โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์	*อวิชชาให้บริบูรณ์*
⇩	
วิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์	

จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติธรรมมีหลายขั้นตอนกว่าที่จะบรรลุมรรคผล ที่นำมาแสดงให้ดูก็เพื่อให้เห็นว่า แม้โยนิโสมนสิการ หรือ อโยนิโสมนสิการ ก็มีปัจจัย มีอาหาร จึงเกิดขึ้นได้ เช่น โยนิโสมนสิการต้องเริ่มมาจากการคบสัตบุรุษ ฟังพระสัทธรรม ทรงจำไว้ได้ เกิดศรัทธาที่บริบูรณ์ จึงโยนิโสมนสิการได้ ส่วน อโยนิโสมนสิการนั้น เริ่มจากเหตุที่ไม่คบสัตบุรุษ ขาดการฟังพระสัทธรรม ไม่ทรงจำพระธรรม ไม่มีศรัทธา จึงมีแต่ อโยนิโสมนสิการ ดังนั้นโยนิโสมนสิการจึงไม่ใช่ธรรมที่เกิดง่ายนัก แต่สามารถฝึกได้ อบรมให้มีขึ้นได้ เจริญให้มาก ๆ ได้ ส่วน อโยนิโสมนสิการนั้นไม่ต้องเจริญ ไม่ต้องพากเพียรให้เกิด อกุศลจิตเกิดเมื่อใด แสดงว่าขณะนั้นมนสิการไม่แยบคาย คิดไม่ตรงตามความเป็นจริง ไม่ฉลาดคิด นั่นคือ อโยนิโสมนสิการเกิดอยู่แล้ว ปัจจุบันสัตบุรุษหาได้ยาก ไม่เหมือนสมัยพุทธกาล สมัยนั้นนอกจากจะมีสัตบุรุษมากแล้ว ยังมียอดของสัตบุรุษ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเป็นกาลสมบัติ การแสวงหาพระสัทธรรมเพื่อฟัง เพื่อศึกษาก็ง่าย แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน เราก็ยัง มีพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ตรัสไว้ว่าเป็นศาสดาแทนพระองค์ การศึกษา

พระคัมภีร์ดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดศรัทธาที่บริบูรณ์ เมื่อศรัทธาที่บริบูรณ์แล้วจึงโยนิโสมนสิการให้บริบูรณ์ต่อไปได้ เมื่อโยนิโสมนสิการแล้ว สติสัมปชัญญะ อินทรียสังวร สุจริต ๓ สติปัฏฐาน ๔ ก็จะเจริญให้บริบูรณ์ได้ ตามลำดับ

จากพระสูตรนี้ ท่านผู้ใดเข้าใจว่าตนเองได้เจริญสติปัฏฐานมานานแล้ว ขอให้พิจารณาทบทวนดูเรื่องต่อไปนี้ คือ **โยนิโสมนสิการ สติสัมปชัญญะ อินทรียสังวร สุจริต ๓** ธรรมดังกล่าวนี้ท่านเคยมีความเข้าใจ มีการเจริญจนบริบูรณ์เพียงพอหรือยัง ถ้ายังก็ควรทำความเข้าใจในปริยัติเกี่ยวกับธรรมดังกล่าวนี้ให้มากขึ้น เมื่อเจริญธรรมดังกล่าวบริบูรณ์แล้วก็จักเป็นปัจจัยให้การเจริญสติปัฏฐานบริบูรณ์ต่อไปได้ มีหลายสำนักมักสรุปง่าย ๆ ว่าวิปัสสนาแบบของท่านมีครบหมดแล้วทั้งศีล สมาธิ ปัญญา มีทั้งสติสัมปชัญญะ แม้อินทรียสังวรก็มีอยู่ในตัวแล้ว นี้คือวิปัสสนาในยุคนี้

....

โยนิโสมนสิการทำให้มีอินทรียสังวร

ขุททกนิกาย เถรคาถา ปาราปริยเถรคาถา ข้อ ๓๘๖ กล่าวถึงประวัติ พระปาราปริยะ พระเถระเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ท่านได้เรียนจบไตรเพทตลอดจนศิลปะทั้งหลายของพราหมณ์ วันหนึ่งท่านได้ไปยังพระเชตวันวิหาร นั่งอยู่ท้ายสุดของบริษัท ฟังพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดง อินทรียภาวนาสูตร เกิดความประทับใจ เลื่อมใสศรัทธาจึงออกบวช ได้เรียนเอาพระสูตรนั้นแล้ว คิดเนือง ๆ (โยนิโสมนสิการ) ถึงเนื้อความแห่งพระสูตรนั้น พระเถระได้ตั้งวิปัสสนาโดยเอาอายตนะเป็นประธาน ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ กาลต่อมา เมื่อจะประกาศอาการที่ท่านคิด จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

“ ความคิดได้มีแล้วแก่ภิกษุผู้ชื่อว่าปาราปริยะผู้เป็นสมณะนั่งอยู่แต่ผู้เดียว มีจิตสงบสงัด เพ่งฌานอยู่ (อรรถกถา หมายถึงโยนิโสมนสิการ) บุรุษพึงทำอะไรโดยลำดับ พึงประพฤติวัตรอย่างไร ประพฤติ

มารยาทอย่างไร จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจ[๑]ของตน และชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ๆ อินทรีย์ทั้งหลาย (ตา หู... ใจ) ย่อมมีเพื่อประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย อินทรีย์ที่ไม่รักษาย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ อินทรีย์ที่รักษาย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ บุรุษผู้รักษาและคุ้มครองอินทรีย์นั่นแล จึงชื่อว่าเป็นผู้กระทำกิจของตน และชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ถ้าหากผู้ใด ไม่ห้ามจักขุนทรีย์ (ตา) ไม่ห้ามโสตินทรีย์ (หู) อันเป็นไปในรูปและในเสียงทั้งหลาย เขายังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ (วัฏฏทุกข์) ได้เลย ก็ผู้ใดไม่อาจรักษาใจจากธรรมเหล่านี้ ทุกข์จากอารมณ์ทั้ง ๕ นั้นย่อมติดตามผู้นั้นไป เพราะการไม่รักษาใจนั้น"

---

๑ อรรถกถา ขุททกนิกาย เถรคาถา ปาราปริยเถระคาถาที่ ๒ หน้า ๒๔ อธิบายว่า กิจของสมณะ ได้แก่ การเจริญไตรสิกขา

ปกติแล้วในชีวิตประจำวัน มนุษย์ปุถุชนทั้งหลาย ย่อมได้รับอารมณ์ทางทวารต่าง ๆ เช่น ทางตา เป็นต้น ถ้าอารมณ์นั้นเป็นศุภนิมิต เป็นนิมิตที่น่าดู สวยงาม จิตก็จะเป็นไปในอกุศลคืออภิชฌา (โลภะ) เมื่อนิมิตเป็นปฏิฆะ เป็นสิ่งไม่น่าดู ไม่งาม จิตก็ตกไปในพยาบาท (โทสะ) ผู้ปฏิบัติธรรมไม่ว่าระดับใด ต้องจัดการกับความคิดอันเป็นอกุศลนี้เป็นเบื้องต้นก่อน มิฉะนั้นจะไม่สามารถเจริญธรรมชั้นสูง ยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ เช่น ถ้าท่านจะรักษาศีลแต่ไม่มีการสังวรทางทวารต่าง ๆ ปล่อยให้จิตตกไปในโลภะบ้างโทสะบ้าง เมื่อมีการเห็นทางตาเกิดขึ้น ได้ยินทางหูเกิดขึ้น ฯลฯ อกุศลจิตนั่นแหละจะทำให้ท่านไม่อาจรักษาศีลให้บริสุทธิ์ได้ และถ้าหากท่านกำลังเจริญสมาธิอยู่ เมื่ออกุศลจิตอันได้แก่ กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ เป็นต้นเกิดขึ้น ก็จะเป็นตัวขัดขวางการเจริญสมาธิ เมื่อกุศลขั้นศีลสิกขา ขั้นจิตตสิกขาบกพร่อง ก็อย่าหวังเลยในเรื่องปัญญาสิกขาจะเจริญได้บริบูรณ์ เพราะขั้นปัญญาสิกขา เป็นเรื่องของการพิจารณา การไตร่ตรอง การวิจัย ขันธ์ ธาตุ อายตนะ อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นเรื่องที่ละเอียดลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งนัก จึงจำเป็นต้องอาศัยจิตที่เป็นมหากุศล เป็น

พื้นฐานที่มั่นคงพอเพียงจึงจะพิจารณาได้ เพราะฉะนั้น **การฝึกจิต การบังคับจิต การรักษาจิต** จึงเป็นกิจที่สำคัญของผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม ดังพระปาราปริยะเถระกล่าวว่า

" บุรุษผู้รักษาและคุ้มครองอินทรีย์นั่นแล จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจของตน "(จากอรรถกถา กิจ ได้แก่ สมณกิจ คือ ไตรสิกขา)

หมายความว่า ถ้ารู้จักรักษา จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมโนได้ ก็เจริญ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญาได้ ถ้าไม่รู้จักรักษา เช่น ไม่รู้จักห้ามจักขุนทรีย์ ฯ ลฯ ไม่รู้จักรักษามนินทรีย์ ไม่รู้จักคุ้มครองอินทรีย์ทั้งหลายแล้ว ก็ทำกิจของตนไม่ได้ นั่นคือเจริญไตรสิกขาไม่ได้ โดยเฉพาะสมถะและวิปัสสนาย่อมเจริญไม่ได้นั่นเอง

ในปรมัตถทีปนี หน้า ๒๕ อรรถกถาพระสูตรนี้ แสดงอินทรียสังวรด้วยข้อความหลายนัยดังนี้

" อินทรีย์ทั้งหลายมีจักษุเป็นต้น บุคคลใดไม่ปิดด้วยประตูคือสติย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหายแก่บุคคลนั้น โดยความเป็นประตูให้บาปธรรม มีอภิชฌาเป็นต้นเกิดขึ้น ถ้าปิดแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพราะไม่มีอภิชฌาเป็นต้นเกิดขึ้น "

ท่านอรรถกถาจารย์ได้ใช้ประตูเป็นด่านแรกที่จะปิดกั้นบาปอกุศล มีตัณหาหรือโลภะ เป็นต้น ไม่ให้เกิดเมื่อมีการเห็นเกิดขึ้น นั่นหมายถึงมีสติสัมปชัญญะ สติเป็นธรรมขั้นมูลฐานขั้นแรกที่รู้จักว่าอะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ ถ้าอะไรเป็นโทษหรือไม่เป็นประโยชน์ สติก็จะเตือนไม่ให้เข้าไปสัมผัสเสียแต่แรกทีเดียว สติเปรียบเหมือนนายทวารที่ทำหน้าที่อารักขาให้ความปลอดภัยแก่ชาวเมืองในชั้นต้น เพราะเขาย่อมรู้ว่าคนที่ผ่านเข้าออกประตูเป็นคนดีหรือคนร้าย การป้องกันมิให้บาปอกุศลเกิดกับจิตเสียแต่เบื้องต้นนี้แหละ เรียกสติสังวร **สติเป็นตัวปิดกั้นทวารต่าง ๆ ในเบื้องแรกในลักษณะอารักขาไม่ให้อกุศลเกิด** แต่เหตุการณ์บางอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ จำเป็นต้องเผชิญกับศุภนิมิต หรือปฏิฆนิมิต เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องอาศัยวิธีสังวรที่สูงขึ้นไปอีก เปรียบเหมือนต้องใช้ราชบุรุษผู้เข้าไปจัดการกับผู้แปลกหน้าที่ผ่านเข้าประตูเมือง ซึ่งก็ตรงกับ **โยนิโสมนสิการ** เป็นการใช้ความคิดที่ฉลาด ที่แยบคาย ซึ่งบุคคลนั้น ได้เคยฟังพระธรรมมาก่อน เคยฝึกเคย

อบรมจิตมาก่อน จนมีสัมปชัญญะ (ปัญญา) สามารถปิดกั้นอกุศลทั้งหลายมิให้เกิดกับจิตได้ นี้เป็นเรื่องของ โยนิโสนมสิการ ดังในอรรถกถา ปาราปริยเถรคาถา ที่ ๒ หน้า ๒๖ กล่าวไว้ว่า

"อินทรียสังวรมี ๒ ระดับ คือ รักษาด้วยการอารักขา มีสติเป็นเบื้องหน้าเป็นอันดับแรก และรักษาโดยชอบซึ่งอินทรีย์ทั้งหลายด้วยโยนิโสมนสิการในลำดับต่อไป เพียงเท่านี้ก็จะปิดกั้นอินทรีย์เหล่านั้นไว้ โดยประการที่โจรคืออกุศล ไม่เข้าทางทวารนั้น ๆ ปล้นทรัพย์ คือ กุศล ไปจากจิตสันดาน"

อีกตัวอย่างหนึ่งที่พระปาราปริยเถระแสดงเรื่องอินทรียสังวร ในขั้นโยนิโสมนสิการดังนี้

"ร่างกายนี้เต็มไปด้วยหนองเลือด และซากศพ เป็นอันมาก นายช่างผู้ฉลาดทำไว้ให้เป็นของเกลี้ยงเกลา วิจิตรงดงาม สรีระนี้นั้นเป็นดุจสมุกอันน่ารื่นรมย์ใจแต่เพียงผิว คนพาลย่อมไม่รู้สึกว่าร่างกายนี้เป็นของเผ็ดร้อน กลับเห็น

ว่ามีรสหวานชื่นใจ ผูกพันไว้ด้วยความรัก เขาไม่รู้ว่ากำลังเสวยทุกข์อันใหญ่หลวงอยู่เพราะความโลภ ด้วยอำนาจความพอใจในสรีระเช่นนี้ พึงเห็น เสมือนคนเลียคมมีดโกนฉะนั้น"

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายให้เห็นความสำคัญของอินทรียสังวรไว้ว่า

" เมื่ออินทรียสังวรบริบูรณ์ ย่อมทำศีลสัมปทาให้บริบูรณ์ ศีลสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำสมาธิสัมปทาให้บริบูรณ์ สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำปัญญาสัมปทาให้บริบูรณ์ ฉะนั้นการรักษาอินทรีย์จึงเป็นมูลรากแห่งการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนโดยแท้"

ผู้เจริญวิปัสสนาควรท่องจำข้อความนี้ไว้ให้ได้ เพราะเป็นข้อความที่มีประโยชน์และมีความสำคัญมาก การปฏิบัติธรรมต้องมีความเข้าใจ มีปัญญารู้เรื่องการรักษาอินทรีย์ในเบื้องต้นเสียก่อน

จึงจะเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติธรรมชั้นสูงคือ การเจริญสติปัฏฐานต่อไปได้

ดังนั้นถ้าหากบุคคลใดไม่รู้เรื่อง สติสัมปชัญญะ ไม่รู้เรื่องโยนิโสมนสิการ บุคคลนั้นย่อมไม่มีอินทรีย-สังวร เมื่อไม่มีอินทรียสังวรอันเป็นพื้นฐานเสียแล้ว สุจริต ๓ ย่อมมีไม่ได้ เมื่อสุจริต ๓ ไม่มี การที่จะไปเจริญสติปัฏฐานให้บริบูรณ์นั้น พระองค์ตรัสไว้ในกุณฑลิยสูตรว่าเจริญไม่ได้ เพราะข้ามขั้นตอนไปแล้ว เราคงหลอกตัวเองไม่ได้ว่า ธรรมดังกล่าวมีอยู่ในตัวเราหรือไม่ ถ้ามี มีมากน้อยเพียงใด ถ้าผู้ใดไม่เคยมีอินทรียสังวรเลย แต่ผู้นั้นก็ยังมั่นใจว่าตนเจริญวิปัสสนาได้ เจริญมานานแล้วด้วย นี่แสดงว่าวิปัสสนาของผู้นั้นย่อมแตกต่างกับวิปัสสนาของพระพุทธเจ้าแน่นอน

....

ชีวิตกับความคิด

เรื่องมโนกรรม มีบางสำนักกล่าวว่า การคิดนึกไม่เป็นกรรม เพราะยังไม่ได้ทำให้ใครเดือดร้อน คิดนึกทั้งที่เป็นกุศลหรืออกุศลเป็นเพียงสร้างอุปนิสสัยที่ดีและไม่ดีสะสมให้ตนเองเท่านั้น แต่ใน สัมโมหวิโนทนี อรรถกถา พระวิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ หน้า ๖๔๓ กล่าวว่า

“ เมื่อบุคคล ฝัน ว่าทำการไหว้พระเจดีย์ ฝันว่าฟังธรรม หรือแสดงธรรมเป็นต้น ย่อมเป็นกุศล เมื่อฝันทำปาณาติบาตเป็นต้น ย่อมเป็นอกุศล พ้นจากจิตทั้งสองนี้ ในขณะแห่งอาวัชชนะและ ตทารัมพณะ พึงทราบว่าเป็นอัพยากตะ ” (ไม่ใช่กุศลและอกุศล)

ถามว่า กุศลธรรมและอกุศลธรรมที่บุคคลทำในขณะฝัน เป็นธรรมมีวิบากหรือไม่ ?

ตอบว่า มีวิบาก แต่กรรมที่ทำในขณะฝันนั้นไม่อาจให้ปฏิสนธิได้ เพราะความที่วิบากนั้นมีกำลัง

ทราม แต่ครั้นเมื่อปฏิสนธิเป็นไปแล้ว ด้วยกรรมอย่างอื่นให้ผลไปแล้ว กรรมที่ทำขณะฝันย่อมให้ผล"

(ให้ผลได้ในปวัตติกาล)

เมื่ออรรถกถาแสดงว่า ขณะฝัน เป็นการคิดนึกที่เป็นไปในกุศล อกุศล เป็นมโนกรรม พระสูตรยังเรียกจิตคิดนึกในชวนะนี้ว่า <u>กรรมวิญญาณ</u> ซึ่งหมายถึงมโนกรรม มโนกรรมที่ไม่ครบกรรมบทแม้ไม่มีผลในปฏิสนธิกาล แต่ก็มีผลในปวัตติกาล จึงไม่ต้องกล่าวถึงในขณะตื่นว่า สภาพจิตคิดนึกทั้งดีทั้งไม่ดีจะไม่ใช่มโนกรรม ดังนั้นถ้าผู้ใดเข้าใจว่า คิดนึกทางใจที่เป็นอกุศล เป็นเพียงกิเลสสะสมในจิตต่อไปเท่านั้น ไม่ใช่มโนกรรม ไม่ให้ผลเป็นวิบาก นี้เป็นการเข้าใจที่ไม่ตรงกับพระคัมภีร์ เมื่อเข้าใจผิดอย่างนี้ ในชีวิตประจำวันของผู้ปฏิบัติ ธรรมจึงไม่ระมัดระวังความคิดที่เป็นไปกับอกุศล คำสอนในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญในเรื่องความคิดมาก พระองค์ตรัสว่า

"<u>เพียงความคิดเกิดขึ้นขณะหนึ่งเท่านั้นก็มีผลแล้ว</u>"

ไม่ว่าคิดดีหรือคิดไม่ดี ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสัลเลขสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ข้อ ๑๐๕ ดังนี้

"<u>ดูก่อนจุนทะ แม้จิตตุปบาทในกุศลทั้งหลาย เราตถาคตยังกล่าวว่ามีอุปการะมาก จะกล่าวไปใยในการจัดแจง ด้วยกาย ด้วยวาจา เล่า</u>" (เพียงแค่ความคิดเกิดขึ้นเท่านั้น ยังไม่ล่วงออกมาเป็นกายวิญญัติ หรือ วจีวิญญัติ ก็มีผลแล้ว)

อาจมีผู้แย้งว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น บาปกรรมทางใจจะมากมายสักเพียงใด เพราะในวันหนึ่ง ๆ จิตเป็นอกุศลเสียส่วนใหญ่ เรื่องนี้ไม่ต้องสงสัย ย่อมเป็นไปตามที่พระองค์ตรัสไว้แน่นอน มิฉะนั้นพระองค์จะไม่ตรัสกับภิกษุว่า สัตว์ที่ตายแล้วไปเกิดในทุคติภูมิเหมือนจำนวนเมล็ดฝุ่นทั้งปฐพี ส่วนผู้ที่ไปเกิดในสุคติภูมิมีเพียงเท่าฝุ่นที่ปลายเล็บ ความคิดมีทั้งคุณและโทษจึงควรให้ความสนใจ

คำสอนในพระพุทธศาสนา จึงเป็นคำสอนที่ทำให้รู้จักวิธีจัดการกับความคิดของตนเสียก่อน ถ้าหากไม่รู้วิธีที่จะหันเหความคิดให้ไปในทิศทางที่ถูกต้องแล้ว กรรม ๓ ที่กระทำลงไปอันเป็นปุญญาภิสังขารบ้าง เป็นอปุญญาภิสังขารบ้าง คือ กรรมดีบ้าง กรรมชั่วบ้าง ทางกาย ทางวาจา และทางใจสลับกันไปด้วยอำนาจของ อวิชชา ตัณหา และทิฏฐิ ชีวิตก็เป็นประดุจเรือที่ถูกซัด

ไปในมหาสมุทรซึ่งเต็มไปด้วยภยันตราย ต้องโลดแล่นวนเวียนไปใน**ภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕** ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏซึ่งไปสู่ทุคติภูมิเสียส่วนใหญ่ แม้ในปัจจุบันชาติ อกุศลวิตกก็มีผลต่อชีวิตโดยตรงอยู่แล้ว เช่น ถ้าผู้ใดกำลังอยู่ในสมณเพศ ถ้าไม่ฝึกฝนอบรมจิตจนควบคุมได้แล้ว ผู้นั้นก็ไม่สามารถดำรงอยู่ในผ้ากาสาวพัสตร์อย่างบริสุทธิ์ผุดผ่องได้ตลอดไป ทั้งนี้ เพราะความคิดจะพาท่านท่องเที่ยวไปใน รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เป็นกามวิตกบ้าง เป็นพยาบาทวิตกบ้าง เป็นวิหิงสาวิตกบ้างตลอดเวลา อกุศลวิตกเหล่านี้จะทำให้ล่วงศีลได้ ง่าย ๆ แม้ฆราวาสผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ถ้าไม่รู้วิธีจัดการกับความคิดแล้ว อกุศลกรรมบถ ๑๐ จะล่วงได้ง่าย ๆ เมื่อศีลไม่บริบูรณ์แล้วก็ย่อมยากที่จะมีสุจริต ๓ บริบูรณ์ได้ เมื่อสุจริต ๓ ไม่บริบูรณ์แล้ว การเจริญวิปัสสนาก็ยากที่จะบริบูรณ์ และผลของอกุศลจิตที่น่ากลัวที่สุด ใกล้ตัวเข้ามาทุกที ก็คืออกุศลวิตกที่เกิดในชวนจิต ๕ ดวงสุดท้ายของมรณาสัณวิถี อาจจะพาเราไปสู่ทุคติภูมิในสัมปรายภพในไม่ช้านี้ด้วย

การปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่ไม่สอนการแก้ไขอกุศลวิตกที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน แต่มุ่งไปแก้ในขณะเจริญวิปัสสนาเสีย

ส่วนใหญ่และเป็นการแก้ไขง่าย ๆ โดยให้ภาวนาด้วย ถ้อยคำอะไรบางคำ ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมย่อมทราบดี แต่ละสำนักก็มีวิธีแก้ไขความฟุ้งซ่านต่าง ๆ กันไป ซึ่งการแก้ไขอกุศลวิตกด้วยวิธีนี้ ไม่มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกเลย ถ้าวิธีการแก้ไข ง่าย ๆ เช่นนี้ได้ผลแล้ว พระพุทธองค์ย่อมตรัสไว้ในคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งแน่นอน เพราะพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสัตว์โลก คงไม่ต้องการให้พุทธบริษัทของพระองค์ต้องร่ำเรียนปริยัติให้เหนื่อยยาก และพระองค์ก็ไม่ต้องทรงบัญญัติพระวินัยให้ภิกษุผู้บวชใหม่ต้องถือนิสสัยอยู่ศึกษาพระธรรมวินัยกับอุปัชฌาย์ตั้ง ๕ ปีสำหรับภิกษุผู้ฉลาด ส่วนภิกษุผู้ไม่ฉลาดต้องถือนิสสัยตลอดไป แสดงว่าปริยัติมีความจำเป็นมาก ส่วนวิธีการที่จะจัดการกับความคิดให้ถูกต้องนั้นก็โดยการศึกษาจากพระปริยัติธรรมในเรื่อง เหล่านี้คือ เรื่องโยนิโสมนสิการ เรื่องสติสัมปชัญญะ เรื่องอินทรียสังวร และเรื่องสมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติธรรมที่ศึกษาปริยัติมาเพียงพอ เขาย่อมเปลี่ยนอกุศลวิตกมาเป็นกุศลวิตกได้รวดเร็ว เช่นทันทีที่เขาลืมตาขึ้น ไม่ว่าเขาจะเห็นคน เห็นบ้าน เห็นต้นไม้ใบหญ้าหรือได้กลิ่น ลิ้มรสอะไร ๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี เขาย่อมน้อมจิตของเขาไปเป็นกุศลประเภท ต่าง ๆ เป็นทานก็ได้ เป็นศีลก็ได้ เป็นสมถะก็ได้ หรือเป็นวิปัสสนาก็ได้

ถ้าผู้ใดทำได้ พระองค์ตรัสไว้ใน มัชฌิมนิกาย มูลปัณ-ณาสก์ วิตักกสัณฐานสูตร ว่าผู้นั้นย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

ตัวอย่างพระภิกษุผู้ที่ฝึกอบรมความนึกคิดมาดีแล้ว ท่านย่อมเจริญไตรสิกขาได้แม้เพียงเหลือบตาไปเห็นสุภาพสตรีคนหนึ่ง ท่านสามารถน้อมจิตของท่าน ให้คิดไปในเนกขัมมวิตกได้หลายวิธี เช่น คิดว่าอารมณ์อย่างนี้ ท่านอาจล่วงปาฏิโมกขสังวรศีลข้อใดได้บ้าง เมื่อล่วงศีลแล้ว โทษภัยจะเป็นอย่างไร การคิดบ่อย ๆ เนือง ๆ ทำเป็นปกติเช่นนี้ จะเป็นการเพิ่มพูน หิริ โอตตัปปะ ให้เป็นพละยิ่ง ๆ ขึ้น นี้เป็นการเจริญศีลสิกขา ถ้าท่านคิดไปในเรื่องความปฏิกูลของ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง จิตของท่านก็จะสงบจากกามชั่วขณะ แต่ถ้าทำได้ติดต่อกันก็เป็นสมถภาวนา เป็นการเจริญ จิตตสิกขา ถ้าท่านพิจารณาตรึกไปในเรื่องกรรมและผลของกรรมของสตรีผู้นี้ ก็เป็นการเจริญกัมมัสสกตาปัญญา เป็นสัมมาทิฏฐิเบื้องต้น นี้เป็นปัญญาสิกขา

ชีวิตก็คือกระแสของจิตที่เกิดดับติดต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย กระแสจิตนี้ก็คือกระแสของความคิดนี่เอง ผู้เข้ามาบวชในสมัยพุทธกาล มาจากราชสกุลก็มี มาจากผู้มีฐานะดีก็มีไม่น้อย ล้วนเป็นผู้เคยได้รับกามคุณ ๕ ที่ประณีตมาก่อน ทั้งยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวด้วย ถ้าไม่สามารถจัดการกับความคิด ท่านเหล่านั้นก็จะถูกกิเลสรบกวน จนไม่สามารถรักษาพรหมจรรย์ได้ตลอดไป และไม่สามารถบรรลุมรรคผลด้วย แม้จะอยู่ในป่าในเขาหรืออยู่ในบ้านในเมืองก็ตาม ท่านเหล่านั้นก็มีปัญญารู้วิธีควบคุมความคิดให้เป็นไปในเนกขัมมวิตกตามที่พระองค์ทรงสอนไว้ได้ตลอดเวลา อนึ่งในการปฏิบัติธรรม พระองค์ทรงให้ความสำคัญในเรื่องความคิดนึกมาก ทรงสอนให้ภิกษุของพระองค์รู้จักวิธีรักษาจิตให้เป็นกุศลได้ตลอดเวลา ไม่ว่าจะได้รับอารมณ์ใด ๆ ทางทวารใด ๆ เช่น ตัวอย่างในคัมภีร์มิลินทปัญหา ที่พระเจ้ามิลินท์ถาม พระนาคเสนเถระ ในวายสังคปัญหาดังนี้[๑]

พระเจ้ามิลินท์ "พระคุณเจ้านาคเสน ท่านกล่าวว่า พึงถือเอาองค์ ๑ แห่งกา ที่พึงถือเอานั้น เป็นไฉน"

พระนาคเสน "ขอถวายพระพร มหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กา เอาแต่สงสัยระแวงภัย พากเพียรเที่ยวไปอยู่ฉันใด

---

๑ มิลินทปัญหา โอปัมมกถาปัญหา วายสังคปัญหา ฉบับ มูลนิธิสำเริงราชย์ ฉบับปี ๒๕๔๐ เล่ม ๓ หน้า ๓๔๐

ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร ก็พึงเอาแต่สงสัยระแวงภัย พากเพียรขวนขวายสำรวมอินทรีย์ทั้งหลายด้วยสติที่ตั้งมั่น เที่ยวไป ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร นี้คือองค์ที่ ๑ แห่งกาที่พึงถือเอา”

จากตัวอย่างในมิลินทปัญหาข้างต้นนี้ จะเห็นอิทธิพลของความคิด คือเพียงเห็น กา ก็ทำให้พระโยคาวจรมีสติ เตือนให้มีอินทรีย์สังวรได้ ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ได้ยกตัวอย่างวัตถุแห่งโยนิโสมนสิการถึง ๑๐๕ ตัวอย่าง เช่นเห็น เต่า เห็นลิง เห็นเรือ เห็นรถ เป็นต้น เมื่อพระโยคาวจรเห็นแล้ว ย่อมโยนิโสมนสิการทำจิตให้เป็นกุศลได้ ถ้าหากบุคคลนั้นรอบรู้ปริยัติ และฝึกจิตมาดีแล้ว นี้คืออิทธิพลของความคิด บุคคลจะไปสู่สุคติหรือทุคติ จะบรรลุมรรคผลหรือไม่นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความคิดทั้งสิ้น

ตัวอย่างความคิดที่ตรึกไปในเรื่องวิปัสสนา เช่น เมื่ออารมณ์ปรากฏเกิดขึ้นทางจักขุทวารของ ผู้เป็นพหูสูต ถ้าเขาระลึกถึงฉฉักกสูตร ที่พระองค์ตรัสไว้ดังนี้

“บุคคลอาศัยรูป ๑ และจักขุ ๑ อันเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ ๑ ธรรมสามประการประชุมกันเรียก

ผัสสะ ๑ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ๑ เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ๑”

นี้คือธรรมหมวด ๖ ทางจักขุทวาร เมื่อรวมทั้ง ๖ ทวารแล้ว จึงมีทั้งสิ้น ๓๖ องค์ธรรม ผู้เป็นพหูสูต ทรงจำพระสูตรนี้ได้ ก็สามารถนำธรรมองค์ใดองค์หนึ่งมาทำปริญญาเพื่อกำหนดรอบรู้ได้ ทั้งนี้แล้วแต่ผู้ใดจะสะสมสุตะและรอบรู้ปริยัติมามากน้อยเพียงใด จำพุทธพจน์มามากน้อยเพียงใด ล้วนเป็นปัจจัยให้ผู้นั้นมีสติ มีโยนิโสมนสิการ ทำการวิจัยจักขุก็ได้ วิจัยรูปารมณ์ก็ได้ วิจัยจักขุวิญญาณก็ได้ วิจัยไปในตามหัวข้อที่สำคัญ ๆ ที่แสดงไว้ใน สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค สัตตัฏฐานสูตรในเรื่องลักษณะพร้อมปัจจัย ๑ เรื่องความเกิด (สมุทยะ) ๑ เรื่องความดับ (อัตถังคมะ) ๑ เรื่องคุณ (อัสสาทะ) ๑ เรื่องโทษ(อาทีนวะ) ๑ อุบายเครื่องสลัดออก (นิสสรณะ) จากธรรมเหล่านั้น ๑

ดังนั้นถ้าผู้ใดไม่ให้ความสำคัญปริยัติ ยังเข้าใจว่าปริยัติไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ ปฏิเสธการตรึก ไม่รู้เรื่องโยนิโสมนสิการแล้ว ผู้นั้นย่อมหมดหวังที่จะทำ ปริญญากิจ เพื่อรอบรู้ในทุกขสัจได้ เพราะการเจริญวิปัสสนา หรือเจริญสติปัฏฐาน ก็คือ

<u>การทำปริญญากิจ</u> เพื่อรอบรู้ใน ทุกขสัจ ถ้าผู้ใดไม่ทำกิจนี้ ผู้นั้นจะตรัสรู้ตามไม่ได้ ทรงแสดงไว้ใน สํ. สฬ. ปฐมปริชานสูตร ดังนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ยังไม่รู้ยิ่ง (อนภิชานํ เป็นขั้น ญาตปริญญา) ยังไม่กำหนดรู้ (อปริชนํ เป็นขั้น ตีรณปริญญา) ยังไม่คลายกำหนัด ยังละไม่ได้ (อวิราชยํ อปฺปชหํ เป็นขั้น ปหานปริญญา) ในจักษุ ในรูป ในจักษุวิญญาณ เป็นต้น ก็ยังเป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์"

ตัวอย่างการตรึกหรือโยนิโสมนสิการไปในธรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น เป็นสัมมาสังกัปปะ เป็นเนกขัมมวิตก เป็นธัมมวิจยะ ซึ่งพระองค์ทรงวิจัยค้นพบเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว ผลงานวิจัยได้ประมวลลงเป็นปริยัติธรรมทั้งหมด เราเป็นเพียงผู้เก็บเกี่ยว ผลงานวิจัยของพระองค์เท่านั้น ดังนั้นจึงไม่ควรเข้าใจผิดว่าการตรึกไปตามปริยัติที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว จะไม่ใช่การเจริญวิปัสสนา ดังในอรรถกถา ปฏิสัมภิทามรรค สุโตการิญาณนิทเทส แสดงไว้ว่า

" <u>กิจแห่งการเห็นแจ้ง เว้นวิตกย่อมไม่มี เพราะวิปัสสนามีวิตกเป็นสหาย ย่อมทำกิจของตน</u>"

เมื่อพระองค์ตรัสว่า วิปัสสนาทุกขั้น ต้องประกอบด้วยวิตกได้แก่สัมมาสังกัปปะ เป็นการตรึกชอบ ถ้าแนวทางเจริญวิปัสสนาใด ไม่มีการตรึกนึกคิดไปในปริยัติอันเป็นเนกขัมมวิตกแล้ว ก็เป็นการปฏิเสธพุทธพจน์

....

อิทธิพลของความคิด

ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เทวธาวิตักกสูตร ข้อ ๒๕๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เมื่อสมัยที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้นั้น พระองค์ได้พิจารณาแก้ไขเรื่องความคิดหรือวิตก โดยแยกวิตกออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่

๑ กามวิตก พยาบาทวิตก และ วิหิงสาวิตก ส่วนหนึ่ง

๒ เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก อีกส่วนหนึ่ง

พระองค์ตรัสว่า

" กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก วิตกอันเป็นธรรมฝ่ายอกุศลนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ทำให้ปัญญาดับ ก่อให้เกิดความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน

เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก อันเป็นธรรมฝ่ายกุศล เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ

ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และไม่เบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย ทั้งยังเป็นทางทำให้ ปัญญาเจริญขึ้น ไม่ทำให้เกิดความคับแค้น เป็นไปเพื่อพระนิพพาน

วิตกฝ่ายกุศลนั้น ผู้ใดยิ่งตรึก ยิ่งตรองมาก ๆ เขาก็มีใจน้อมไปในข้างกุศล และเป็นการละทิ้งฝ่ายอกุศลวิตกด้วย

วิตกฝ่ายอกุศลเช่นกัน ผู้ใดยิ่งตรึกยิ่งตรองมาก ๆ เขาก็มีใจน้อมไปข้างอกุศล และเป็นการละทิ้งฝ่ายกุศลวิตกด้วย ”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ตอนท้ายของพระสูตร ดังนี้

“ <u>การตรึกไปในเนกขัมมวิตกก็ดี อัพพยาบาทวิตกก็ดี อวิหิงสาวิตกก็ดี ถึงหากจะตรึกตรองอยู่ตลอดวันตลอดคืน พระองค์ก็ยังมองไม่เห็นภัยอันจะเกิดขึ้นจากกุศลวิตกนั้นเลย</u>” ฉะนั้นผู้เจริญวิปัสสนาจึงไม่ควรกลัวเรื่องวิตก ตรงกันข้าม ควรตรึกไปในเนกขัมมวิตกให้มาก ๆ

อรรถกถา เทวธาวิตักกสูตร หน้า ๒๒๓ บรรทัดที่ ๑๖ อธิบายว่า ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะตรัสรู้ พระองค์ได้จัดการกับอกุศลวิตกของพระองค์อย่างไร ดังข้อความในอรรถกถา ดังนี้

“ <u>ก็เมื่อพระโพธิสัตว์ ทรงเริ่มตั้งความเพียรตลอด ๖ ปี วิตกทั้งหลายมีเนกขัมมวิตกเป็นต้น ได้เป็นไปแล้ว เหมือนห้วงน้ำใหญ่เต็มตลิ่งฉะนั้น ก็วิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นเกิดขึ้นรวดเร็ว เพราะความหลงลืมสติตัดรอนวาระแห่งกุศล กลายเป็นวาระแล่นไปแห่งอกุศลตั้งอยู่ แต่นั้นพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า ก็วิตกทั้งหลายมีกาม เป็นต้นของเราได้ตัดรอนวาระแห่งกุศลตั้งอยู่ เอาละ เราจักทำวิตกเหล่านี้ให้เป็นสองส่วน เพราะฉะนั้นเราจึงทำส่วนหนึ่งว่า วิตกมีกามวิตก</u>

เป็นต้นเป็นฝ่ายอกุศล ทำอีกส่วนหนึ่งว่า เนกขัมม วิตกเป็นต้น เป็นฝ่ายกุศล ลำดับนั้นเราจักข่มวิตกที่มาจากฝ่ายอกุศลด้วยความรู้เหมือนบีบงูเห่าแล้วจับ และเหมือนเหยียบคอศัตรูฉะนั้น เราจักไม่ให้อกุศลนั้นเจริญ เราจักยังวิตกที่มาจากฝ่ายกุศลให้เจริญรวดเร็วเหมือนเมฆในสมัยเมฆ และเหมือนนาดีมีพืชผลงอกงามฉะนั้น พระโพธิสัตว์นั้นทรงกระทำดังนั้นแล้วข่มอกุศลวิตกทั้งหลายไว้ ยังกุศลวิตกทั้งหลายให้เจริญ กาลเวลาในการข่มวิตกของพระโพธิสัตว์ พึงทราบว่าท่านแสดงแล้วด้วยบทนี้ ด้วยประการฉะนี้"

ในเมื่อพระพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุมรรคผลด้วยการตรึก เราผู้ปรารถนาจะบรรลุตาม ก็ควรตรึกตาม ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า เราจะตรึกได้ตามที่พระองค์ให้ตรึกหรือไม่ ความยากวิปัสสนาอยู่ตรงนี้

....

ความคิดทำให้บรรลุได้

เพื่อเป็นการตอกย้ำอีกครั้งหนึ่ง ในเรื่องการเจริญวิปัสสนา เป็นเรื่องของกิจการงานทางมโนทวาร จะพ้นไปจากการตรึก การพิจารณาไตร่ตรอง การวิจัยธรรมหาได้ไม่ ดังปรากฏในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค สังคีติสูตร ข้อ ๓๐๒ หมวดวิมุตตายตนะ ๕ (เหตุแห่งการหลุดพ้น) พระสูตรนี้พระสารีบุตรแสดงไว้ว่า

"เมื่อมีผู้แสดงธรรมนั้น ถ้าผู้ฟังสามารถรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรมในธรรม ผู้ฟังก็อาจบรรลุได้ หรือผู้แสดงเองก็อาจบรรลุได้ เช่น พระเขมกะ[๑] เป็นต้น ถ้าไม่มีผู้ใดแสดงธรรม ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งสาธยายธรรมตามที่ได้ฟังมาแล้วด้วยตนเอง ภิกษุผู้สาธยาย[๒]นั้นสามารถรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรมในธรรมก็บรรลุได้

---

๑ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค เขมกสูตร ข้อ ๒๒๙

๒ ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค สัชฌายสูตร อรรถกถา หน้า ๓๗๕

อีกประการหนึ่งภิกษุมิได้ฟังธรรม ๑ มิได้แสดงธรรม ๑ มิได้สาธยายธรรม ๑ แต่เธอตรึกตรองด้วยใจ เพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว ตามที่ได้เรียนมาแล้ว ภิกษุนั้นสามารถรู้แจ้งอรรถ และรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ความอิ่มใจย่อมเกิดแก่เธอผู้ปราโมทย์แล้ว กายของเธอผู้มีใจประกอบด้วยปีติย่อมสงบระงับ เธอผู้มีกายสงบระงับแล้วย่อมเสวยความสุข จิตของเธอผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น นี้เป็นแดนวิมุตติ”

อีกพระสูตรหนึ่งที่แสดงอานิสงส์ของการตรึกทำให้บรรลุได้ คือ ใน องฺ. ฉกฺก. ผัคคุณสูตร ข้อ ๓๒๗ แสดงไว้ดังนี้

“อีกประการหนึ่ง จิตของภิกษุยังไม่หลุดพ้นจากสังโยชน์อันเป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ ๕ ในเวลาใกล้ตาย เธอไม่ไม่ได้เห็นตถาคต และไม่ได้เห็นสาวกของตถาคตเลย แต่ย่อมตรึกตรองเพ่งด้วยใจซึ่งพระธรรมที่ได้ฟังมาได้เรียนมา เมื่อเธอตรึกตรองเพ่งด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาได้เรียนมาอยู่ จิตของเธอย่อมหลุดพ้นจากสังโยชน์อันเป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ ดูก่อนอานนท์นี้คืออานิสงส์ข้อที่สาม ในการใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมโดยกาลอันควร”

เนื้อความแห่งพระธรรมที่ภิกษุใกล้ตายตรึกแล้วทำให้หลุดพ้นได้นั้นก็คือ อริยสัจ ๔ อย่างไม่ต้องสงสัย เช่น ตรึกไปในวิปัสสนารมณ์ ได้แก่ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

การสอนวิปัสสนาแบบไม่ต้องคิดนึก ไม่ต้องตรึกตรองในขณะเจริญวิปัสสนาในยุคปัจจุบันมีอยู่ทั่วไป บางแห่งไม่คิดตั้งแต่เริ่มแรกทีเดียว บางแห่งไม่คิดเฉพาะในญาณขั้นสูง เช่นในตอนบรรลุสัมมสนญาณนั้น บางสำนักอธิบายว่า จิตของพระโยคาวจรไม่ฟุ้งซ่าน มลทินของวิปัสสนาก็สิ้นสูญ วิตกก็ไม่มี และแม้ญาณ อื่น ๆ ก็อธิบายลักษณะนี้ ดังนั้นคำสอนนี้จึงไม่ตรงกับข้อความใน อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค สโตการิญาณนิทเทส หน้า ๒๐๗ แสดงไว้ดังต่อไปนี้

“ กิจแห่งการเห็นแจ้งย่อมเว้นวิตกไม่ได้ เพราะวิปัสสนามีวิตกเป็นสหาย ย่อมทำกิจของตน ”

เพียงข้อความในอรรถกถาของพระสูตรนี้ ก็น่าจะชัดเจนเพียงพอที่จะชี้ว่า วิปัสสนาแบบพิจารณานามรูปโดยไม่ต้องตรึกของหลายสำนักที่ปฏิบัติกันอยู่ทั่วประเทศในยุคนี้ น่าจะไม่ตรงกับวิปัสสนาในพระไตรปิฎกเสียแล้ว

ข้าพเจ้าสนใจปฏิบัติธรรมมานานแล้ว คงศึกษาและปฏิบัติไปตามแนวที่ไม่คิดตลอดมาเช่นกัน เพราะแนวนี้มีทั่วไปและมีมานานแล้ว ข้าพเจ้าไม่เคยพบวิปัสสนาแบบให้มีการตรึก หรือแบบการนำทุกขสัจมาทำปริญญามาก่อนเลย จวบจนเมื่อ ๒ ปีที่ผ่านมาจึงได้มีโอกาสศึกษาพระไตรปิฎกกับ พระอาจารย์สมบัติ นันทิโก ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า การเจริญวิปัสสนาในคัมภีร์นั้นเป็นเรื่องของการตรึก การใคร่ครวญ การทำปริญญา มีปรากฏในหลักฐานทั่วไปทั้ง ๓ ปิฎก จึงทำให้รู้สึกแปลกใจ ที่แนวทางเจริญวิปัสสนาในยุคนี้ มีการปฏิบัติไม่สอดคล้องกับพระคัมภีร์ได้อย่างไร ผู้รู้ก็มีไม่น้อย ทำไมจึงมีการสอนแนวนี้มานานกว่าครึ่งศตวรรษ

เราลองมาฟังพระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกที่สุดองค์หนึ่งในยุคปัจจุบันซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วประเทศ **คือพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)** ท่านได้แสดงธรรมกับคณะอุบาสกอุบาสิกาเมื่อคราวไปนมัสการสังเวชนียสถานประเทศอินเดียเมื่อหลายปีมาแล้ว ได้จัดพิมพ์ไว้ในหนังสือชื่อ **“จาริกบุญ – จาริกธรรม”** หน้า ๒๐๗ ดังนี้

“ <u>ในการปฏิบัติธรรมเช่นวิปัสสนาที่ไม่ให้คิด การพูดอย่างนี้ต้องระมัดระวัง มิฉะนั้นอาจผิดพลาดได้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยการคิด หมายถึงการรู้จักคิด คือต้องคิดเป็น</u> ”

ท่านผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย แม้พระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกผู้ปราชญ์เปรื่องที่สุดองค์หนึ่งในยุคนี้ ยังชี้ให้เห็นแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องตรงตามพระคัมภีร์เช่นนี้ ท่านจะไม่เฉลียวใจบ้างหรือว่าแนวปฏิบัติธรรมของบางท่าน ที่ปฏิบัติมาตั้งค่อนชีวิตจะถูกต้องตรงกับพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์หรือไม่ นี่เป็นปัญหาส่วนตัวของแต่ละท่านจริง ๆ ผู้อื่นย่อมไม่มีส่วนได้ส่วน เสียกับท่าน ไม่ว่าท่านจะปฏิบัติผิดหรือถูกก็ตาม คงไม่มีผู้ใดตามไปรับผิดชอบ ผลจะออกมาผิดหรือถูกประการใดเราย่อมรับแต่ผู้เดียว

....

พระสูตรที่บ่งชี้ให้ ฝึกจิต บังคับจิต ประคองจิต อธิษฐานจิต

เรามาดูในพระสูตรต่อไปนี้ ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้พยัญชนะอย่างไรในเทศนาของพระองค์ เรื่อง การตั้งจิต การอธิษฐานจิต การบังคับจิต การข่มจิต การประคองจิต การฝึกจิต โปรดอย่าลืมว่าพุทธพจน์ทุกบททุกพยัญชนะที่ทรงแสดงนั้นสมบูรณ์ที่สุด **เป็นธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พระองค์ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พุทธพจน์ของพระองค์ทั้งหมดล้วนมี นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณและสัพพัญญุตญาณเป็นปัจจัย** คำว่า บังคับจิตก็ดี ประคองจิตก็ดี อธิษฐานจิตก็ดี เป็นคำที่พระสารีบุตรใช้แสดงธรรมใน ขุททกนิกาย มหานิทเทส อัตตทัณฑสุตตนิทเทสที่ ๑๕ ข้อ ๘๒๖ กล่าวว่า

" อนึ่งนรชน บังคับจิต ให้กลับจากสังขารธาตุอันเป็นไปในไตรภูมิทั้งปวง น้อมจิตเข้าไปในอมตะธาตุว่า ธรรมชาติใด คือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง สละคืนแห่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ฯลฯ แม้ด้วยเหตุนี้ ดังนี้จึงชื่อว่านรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน "

เมื่อพระสารีบุตรใช้คำว่า **" บังคับจิต "** ตรง ๆ อย่างนี้ แสดงว่าจิตเป็นธรรมชาติที่ฝึกได้ บังคับได้ ข่มได้ นอกจากนี้ พระอรรถกถาจารย์ยังกล่าวไว้ในสัทธัมมปกาสินี อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ทุติยภาณวาร หน้า ๒๘๑ ถึงคำว่า **" ประคองจิต ปคฺคหฏฺโฐ ปราบจิต วินิคฺคหฏฺโฐ มาใช้ในสมัยที่จิตจะตกไปในอกุศลทั้งหลาย เช่นจิต ย่อหย่อน จิตหดหู่ จิตเกียจคร้าน ก็เป็นกาลที่ควรประคองไว้ เมื่อจิตฟุ้งซ่าน ก็เป็นกาลที่ควรข่มไว้ เป็นต้น "**

การ ห้ามจิต การบังคับจิต จะทำได้หรือไม่ โปรดดูในพระสูตรต่อไปนี้อีกสูตรหนึ่ง คือ ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค

มในนิวารณสูตร ข้อ ๖๒ และข้อความจาก อรรถกถา พระสูตรนี้กล่าวถึง เทวดาองค์หนึ่งไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ดังนี้

"บุคคลควรห้ามใจแต่อารมณ์ทั้งปวง บุคคลนั้นย่อมพ้นจากทุกข์เพราะอารมณ์ทั้งปวง" พระองค์ตรัสตอบว่า "บุคคลไม่ควรห้ามใจแต่อารมณ์ทั้งปวง ที่เป็นเหตุให้ใจมาถึงความสำรวม บาปย่อมเกิดขึ้น แต่อารมณ์ใด บุคคลพึงห้ามใจแต่อารมณ์นั้น" อรรถกถาอธิบายว่า

"บุคคลไม่ควรห้ามโดยประการทั้งปวง คือ ธรรมอะไร ๆ ที่กล่าวแล้วไม่ควรห้ามไปเสียทั้งหมด เพราะว่าธรรมที่เป็นเหตุให้ใจมาสู่ความสำรวมอันใด ที่เกิดขึ้นโดยนัยว่า เราจักให้ทาน จักรักษาศีลอันเป็นเหตุนำมาซึ่งความสำรวมใจเป็นต้นนี้ บุคคลไม่พึงห้าม ด้วยว่าข้อนี้เป็นความพอกพูน เป็นความเจริญ โดยแท้ คำว่า ยโต ยโต จ ปาปกํ ได้แก่ อกุศลย่อมเกิดแต่ธรรมอะไร ๆ บุคคลพึงห้ามใจเฉพาะธรรมนั้น ๆ

เมื่อเป็นเช่นนี้เราจึง<u>ควรตั้งใจ จงใจ ในเวลาทำกุศลทั้งปวง และตั้งใจ จงใจ ห้ามใจ หลีกเลี่ยงอกุศลทั้งปวง</u>

ในมังคลัตถทีปนี กถาว่าด้วยวินัย ได้ยกปฐมสังเคยยสูตรมาแสดงดังนี้

"ผัสสายตนะ ๖ คือ <u>ใจ</u> อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง ถ้า <u>ใจ</u> อันภิกษุฝึกดีแล้ว ฯลฯ ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง"

นี้เป็นการแสดงถึงหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการฝึกจิต การอบรมจิต อย่างแท้จริง เรื่องการตั้งจิตเพื่อความปรารถนาเมื่อทำกุศลแล้ว จะทำได้หรือไม่ โปรดดูในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ สาเลยยกสูตร ข้อ ๔๘๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

"พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประพฤติสม่ำเสมอเป็นปกติ จึงพึงหวังว่าโอหนอ หลังจากตายเพราะกายแตกไปขอให้เราพึงเข้าถึง

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเหล่าพราหมณ์มหาศาล เหล่าคฤหบดีมหาศาล เหล่าเทพชั้นต่าง ๆ ย่อมเป็นไปได้โดยแท้" พระสูตรนี้แสดงไว้ชัดเจน ทำกุศลแล้วตั้งความหวังได้

อีกพระสูตรหนึ่งที่แสดงว่า การตั้งความปรารถนาได้ ดังพุทธพจน์ ในสังขารูปัตติสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ข้อ ๓๑๙ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วย ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอเราเมื่อตายไปแล้วพึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งกษัตริย์มหาศาลเถิด หรือเป็นพราหมณ์มหาศาลเถิด หรือคฤหบดีมหาศาลเถิด หรือเป็นเทพชั้นต่าง ๆ เถิด ฯลฯ เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภาวะนั้น ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้

มรรค นี้ปฏิปทาเป็นไปเพื่อความเป็นสหายแห่งกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาล เทพชั้นต่าง ๆ

ในอรรถกถาของพระสูตรนี้ยังอธิบายเพิ่มเติมว่า

" บุคคลใดมีธรรม ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา แต่ไม่มีความปรารถนา คติของบุคคลนั้นไม่ต่อเนื่องกัน บุคคลใดมีความปรารถนา แต่ไม่มีธรรม ๕ ประการ คติแม้ของบุคคลนั้นก็ไม่ต่อเนื่องกัน บุคคลเหล่าใดมีธรรม ๕ ประการ และมีความปรารถนาด้วย คติของบุคคลนั้นย่อมต่อเนื่องกัน อุปมาเหมือนยิงลูกศรไปในห้วงอากาศ กำหนดไม่ได้ว่าจะเอาปลายหรือตรงกลาง หรือเอาโคนลูกศรลงฉันใด การถือปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ก็ฉันนั้น เอาแน่นอนไม่ได้ เพราะฉะนั้นกระทำกุศลกรรมแล้ว ทำความปรารถนาในที่แห่งหนึ่งย่อมควร"

ยอดปรารถนาของบุคคลเมื่อทำกุศลแล้ว ควรตั้งจิต ตั้งความปรารถนาเพื่อมุ่งพระนิพพานดังปรากฏใน ขุททกนิกาย มหานิทเทส ข้อ ๘๒๖ ความว่า

“ นรชนบางคนในโลกนี้ ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถกรรม บำเพ็ญกุศลที่ควรบำเพ็ญอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นไตรธาตุ ก็ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งคติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งอุปปัติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งสงสาร ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งวัฏฏะ แต่เป็นผู้มีความประสงค์ในอันพรากจากทุกข์ มีใจโน้มโอนไปในนิพพาน ย่อมบำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น แม้เพราะเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่านรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน ”

การตั้งความปรารถนาของพระอสีติสาวก ทุกรูปปรากฏชัดเจน ดังในเถรคาถา เถรีคาถา แม้พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ก็ตั้งความปรารถนาในพระโพธิญาณ พระมหาโกฏฐิตะตั้งความ

ปรารถนาตำแหน่ง ผู้เลิศกว่าภิกษุผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ พระพาหิยทารุจีริยเถระ ปรารถนาตรัสรู้เร็วพลัน แม้พระสารีบุตร ก็ตั้งความปรารถนาเป็นอัครสาวกต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าอโนมทัสสี เป็นต้น แม้การปฏิบัติธรรม ก็ตั้งความปรารถนาได้ ดังในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ภูมิชสูตร ข้อ ๔๑๔ พระองค์ตรัสว่า

“ สมณะหรือพรหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งที่มีทิฏฐิชอบ มีสังกัปปะชอบ ฯลฯ มีสมาธิชอบ ถ้าแม้ตั้งความหวังแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุได้ ”

ดังนั้นเราจึงไม่ควรเห็นว่า การตั้งความปรารถนา ในการทำกุศลนั้นเป็นโลภะไปหมด ตรงกันข้ามกลับมีหลักฐานที่เป็นพุทธวจนะปรากฏในพระคัมภีร์ชัดเจนว่า ควรตั้งความปรารถนาทุกครั้งเมื่อทำกุศล โดยเฉพาะกุศลที่เป็นไปเพื่อวิวัฏฏะ ผู้ใดตั้งความปรารถนาที่จะออกจากวัฏฏะ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้มีอัตตสัมมาปณิธิ คือตั้งจิตไว้ชอบ ย่อมเป็นอุดมมงคล

อีกปัญหาหนึ่งคือ เรื่องการบังคับจิต จะทำได้หรือไม่ โปรดพิจารณาจากพระสูตรต่อไปนี้ ในขุททกนิกาย คาถาธรรมบท หน้า ๓๑๘ เรื่องบัณฑิตสามเณร วันหนึ่งขณะที่บัณฑิต

สามเณรอายุ ๗ ขวบ เดินตามหลังพระสารีบุตรผู้เป็นอุปัชฌาย์ ไปบิณฑบาตตอนเช้าในเมืองสาวัตถี ได้มองเห็นเหมืองน้ำที่ชาวนาบังคับน้ำให้ไหลเข้าไปสู่ที่นาของตน และเห็นช่างลูกศรกำลังลนไฟดัดลูกศรให้ตรง เห็นช่างไม้ถากไม้ทำล้อเกวียนอยู่ จึงถามพระสารีบุตรว่า

"น้ำ ลูกศร และไม้ มีจิตหรือไม่" พระสารีบุตรก็ตอบว่า "ไม่มี" บัณฑิตสามเณรได้พิจารณาว่า น้ำก็ดี ลูกศรก็ดี ไม้ก็ดี หามีจิตไม่ เขายังบังคับให้เป็นไปตามต้องการได้ ไฉนคนผู้มีจิตจึงจักไม่อาจทำจิตของตนเป็นไปในอำนาจ แล้วจึงบำเพ็ญสมณธรรม (เจริญไตรสิกขา) บัณฑิตสามเณรคิดได้เช่นนั้น จึงขออนุญาต พระอุปัชฌาย์กลับวัดเพื่อไปบำเพ็ญสมณธรรม และวันนั้นเอง สามเณรบัณฑิตได้ฟังพระสารีบุตร และพระพุทธองค์สนทนาธรรมกัน ก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในวันนั้นเอง

อีกเรื่องหนึ่งใน ขุททกนิกาย เถรคาถา ตาลปุฏเถรคาถา ที่ ๑ แสดงเรื่องการข่มจิตดังนั้น

"ดูก่อนจิตท่านทำให้เราเป็นกษัตริย์ก็มี บางคราวเราก็เป็นศูทร บางคราวก็เป็นเทพเจ้าก็มี เพราะอำนาจแห่งท่านเป็นมูลเหตุ บางคราวเราเป็นสัตว์นรก บางคราวเป็นสัตว์เดรัจฉาน ท่านได้ประทุษร้ายเราบ่อย ๆ มิใช่หรือ บัดนี้เราจักไม่ให้ท่านทำเหมือนกาลก่อนอีกละ จิตนี้แต่ก่อนเคยเที่ยวไปในอารมณ์ต่าง ๆ ตามความประสงค์ ตามความใคร่ วันนี้<u>เราจักข่มจิตนั้นไว้โดยอุบายอันชอบ</u> ดังนายหัตถาจารย์ข่มช้างตัวตกมันด้วยขอฉะนั้น"

จากพระสูตรดังกล่าวข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า การบังคับจิต การข่มจิต ย่อมทำได้ถ้ารู้วิธี ถ้ามีการฝึกอบรมมาก่อนอย่างพอเพียงก็สามารถบังคับจิต เปลี่ยนจิตจากอกุศลวิตกไปเป็นเนกขัมมวิตกได้ ธรรมดาจิตของปุถุชนทั่ว ๆ ไปมักจะเป็นอกุศลเสมอ ดังนั้น ในการเจริญอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา ล้วนเป็นเรื่อง<u>บังคับจิต ประคองจิต ข่มจิต</u> ให้เป็นเนกขัมมวิตก วิธีการฝึกนั้นปรากฏในคำสอนมากมาย เช่น <u>การเจริญสมถะวิปัสสนาก็ดี เรื่องการเจริญสติสัมปชัญญะก็ดี อินทรียสังวรก็ดี โยนิโสมนสิการก็ดี</u> ล้วนเป็นวิธีที่แยบคายของพระพุทธองค์ในการเปลี่ยนจิตจากอกุศลมาเป็นกุศลทั้งสิ้น ผู้ที่มีความชำนาญในการฝึกจิตดีแล้ว ทันทีที่เขา

ก็ลืมตาขึ้นเห็นอารมณ์ใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นปฏิฆะหรือศุภะ เขาก็สามารถโยนิโสมนสิการน้อมจิตของเขาให้เป็นกุศลจนได้ บางท่านก็เปลี่ยนได้โดยฉับพลัน บางท่านก็ใช้เวลาบ้างแตกต่างกันไปตามการฝึกฝนอบรมจิตมา พระโยคาวจรในสมัยพุทธกาล ท่านฝึกจิตจนชำนาญมาก สามารถน้อมจิตเป็นกุศลได้อย่างรวดเร็ว จึงมีสติทุกเมื่อ[1] สามารถทำจิตให้เป็นกุศลได้ตลอดวันตลอดคืน ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่[2] ถ้าเขาน้อมจิตไปในการทำปริญญาในอุปาทานขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นทุกขสัจ นั่นคือเขากำลังเจริญวิปัสสนา

ในสมัยที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เมื่อพระโยคาวจรผู้ใดปฏิบัติธรรมแล้วเกิดอกุศลวิตก พระองค์จะเสด็จมาด้วยฤทธิ์ทรงแนะนำแก้ไขให้ผู้นั้นทันที นั่นเป็นกาลสมบัติ ส่วนผู้มีบุญน้อยในยุคนี้ จะหันไปพึ่งใครได้นอกจากปริยัติธรรมมิใช่หรือ

อีกพระสูตรหนึ่งที่แสดงวิธีบังคับจิตจากอกุศลจิตมาเป็นกุศลจิต ดังใน มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ วิตักกสัณฐานสูตร

---

๑ ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส ข้อ ๑๐๕

๒ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เสขปฏิปทาสูตร ข้อ ๓๐

๑ ถ้าการเจริญอธิจิตโดยมีอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอยู่ ถ้าจิตไม่เป็นกุศล คือจิตตกไปในโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ให้พระโยคาวจรนั้นเปลี่ยนอารมณ์กัมมัฏฐานเสียใหม่ เมื่อเปลี่ยนแล้วอกุศลวิตกก็อาจหายไปได้

๒ แม้จะเปลี่ยนอารมณ์ใหม่แล้ว อกุศลวิตกก็ยังเกิดอยู่ ก็ให้ภิกษุพิจารณาโทษของวิตกนั้นว่า วิตกเหล่านี้ล้วนมีโทษ มีทุกข์เป็นวิบาก เมื่อพิจารณาอย่างนี้ เกิดหิริโอตตัปปะ อกุศลวิตกก็อาจเปลี่ยนเป็นกุศลวิตกได้

๓ แม้จะพิจารณาถึงโทษของอกุศลวิตกแล้ว แต่จิตก็ยังเป็นอกุศลอยู่อีก ก็ให้ภิกษุนั้นไม่นึก ไม่ใส่ใจในวิตกเหล่านั้นเสีย เปรียบเหมือนบุรุษหลับตา ไม่ต้องการเห็นรูปเหล่านั้น อกุศลวิตกก็อาจจะหายไปได้

๔ แม้จะไม่นึก ไม่ใส่ใจในวิตกเหล่านั้น แต่อกุศลวิตกก็เกิดอยู่อีก ก็ให้ภิกษุนั้นมนสิการสัณฐานแห่งวิตกอกุศลวิตกก็อาจเปลี่ยนเป็นกุศลวิตกได้

๕ แม้กระนั้นถ้าหากยังเกิดอกุศลวิตกอยู่อีก ก็ให้ภิกษุนั้นพึงกัดฟันด้วยฟัน ดุนเพดานด้วยลิ้น ข่มบีบคั้น บังคับจิตด้วยจิต เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลังมาก จับบุรุษผู้มีกำลังน้อยกว่าไว้ได้ แล้วบีบ กด เค้นที่ศีรษะ คอ หรือก้านคอไว้ให้แน่น อกุศลวิตกก็หายไป กุศลวิตกก็เกิดได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุใด (ปฏิบัติตาม ๕ ข้อ) ละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่นในภายในนั่นแล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่าเป็นผู้ชำนาญในทางเดินของวิตก เธอจักจำนงวิตกใด ก็จักตรึกวิตกนั้นได้ จักไม่จำนงวิตกใด ก็จักไม่ตรึกวิตกนั้นได้ ตัดตัณหาได้แล้ว คลี่สังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะตรัสรู้โดยชอบ

จากพระสูตรนี้ เป็นการแสดงวิธีแก้ไขการนึกคิดที่ไม่ดีมาเป็นการคิดที่ดีได้ เนื่องจากจิตเป็นสังขารธรรม เกิดแต่ปัจจัยต่างๆ

ปรุงแต่ง เช่น กัมมปัจจัย อารัมมณปัจจัย วัตถุปุเรชาตปัจจัย อนันตรปัจจัย ปกตูปนิสสยปัจจัย เป็นต้น เมื่อมีปัจจัยพร้อม จิตย่อมเกิดทันที เมื่อธรรมชาติของจิตเป็นเช่นนี้ ถ้าจะเปลี่ยนแปลงจิตจากอกุศลมาเป็นกุศล ก็ต้องไปแก้ไขที่ต้นเหตุ คือไปเปลี่ยนแปลงที่ปัจจัย ปัจจัยบางอย่างที่เกิดในปัจจุบันอาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ บางอย่างเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะทำสำเร็จไปแล้วในอดีต เช่น กัมมปัจจัย เป็นต้น จากตัวอย่างในวิตักกสัณฐานสูตรที่กล่าวมาแล้ว พระองค์สอนให้ภิกษุเปลี่ยนอารัมมณปัจจัยเสียใหม่ จึงทำให้จิตเป็นกุศลได้ อาจมีผู้โต้แย้งว่า การเข้าไปแก้ไขเช่นนี้ มิขัดกับหลักอนัตตาหรือ เพราะมีตัวตนเข้าไปแก้ คำตอบคือ แท้จริงแล้วตัวตนหามีไม่อยู่แล้ว ที่มีก็เพราะบุคคลคิดไปเอง เห็นผิดไปเองต่างหาก โดยเฉพาะถ้าเข้าไปแก้ไขด้วยกุศลจิตแล้ว ตัวตนไม่ต้องกล่าวถึง เพราะความเห็นผิดในเรื่องตัวตนนั้นเป็นอกุศลประเภทโลภทิฏฐิคตสัมปยุต จะเห็นได้ว่า แม้ปัญญาที่เข้าไปแก้ไขเปลี่ยนแปลงปัจจัยตามที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำนั้น ก็เกิดมาแต่ปัจจัยเช่นกัน ถ้าเป็นปัญญาของบุคคลระดับพระสาวก ก็เป็นปัญญาอันเกิดแต่ ปรโตโฆสะ คือเกิดจากการฟังพระธรรมของพระองค์จึงรู้จักวิธีแก้ไข แม้ปัญญานี้ก็เป็นสภาวธรรมที่เกิดจากปัจจัยด้วยเช่นกัน หามีผู้ใดไปทำให้ปัญญาเกิดได้ไม่ การที่จิตถูกเปลี่ยน

จากอกุศลมาเป็นกุศลได้นั้น เป็นไปตามกระบวนการของปัจจัยทั้งสิ้น หามีผู้หนึ่งผู้ใดไปทำให้เกิดได้ไม่ นี้คือหลักอนัตตา จึงกล่าวได้ว่าการบังคับจิต การข่มจิต การประคองจิต เป็นพยัญชนะที่สมบูรณ์อยู่แล้ว ไม่ขัดกับธรรมะข้อใด ๆ เลย คำเหล่านี้มีปรากฏทั่วไปในพระคัมภีร์ จะเห็นได้ว่าคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกต้องสมบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ พระธรรมทั้ง ๘๔๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ไม่ขัดแย้งกันเลยตั้งแต่ต้นจนจบ ดังนั้นบุคคลใน**ยุคนี้จึงไม่ควรตั้ง กฎเกณฑ์เอาเอง หรือประดิษฐ์ถ้อยคำอะไรใหม่ ๆ ขึ้นมาใช้สอน เพราะพุทธพจน์ทุกคำ เป็นถ้อยคำที่มีนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ และสัพพัญญุตญาณ เป็นสมุฏฐานทั้งสิ้น**

ยังมีอีกคำหนึ่ง คือ คำว่า "ตั้งใจหรือจงใจทำกุศล" เพราะมีบางแห่งสอนว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ดังนั้นถ้าจะปฏิบัติธรรมให้ถูกต้อง ต้องไม่ขัดกับหลักอนัตตา เช่น ถ้าทำกุศลก็อย่าให้มีตัวตนตั้งใจหรือจงใจทำ ท่านว่าถ้าจะทำก็ทำไปเลย เพราะความจงใจจะเป็นโลภะ ต้องปล่อยให้เป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งคำสอนเช่นนี้ยังไม่เคยปรากฏในคำภีร์ใด ๆ คงพบแต่คำสอนของพระองค์ที่ตรัสว่า ธรรมที่เป็นอกุศลทั้งปวงมี โลภะ โทสะ โมหะ เป็นอนัตตา แต่ก็ควรละ ถ้ายังละไม่ได้ ก็ควรสมาทานตั้งจิตไว้ชอบจักละต่อไป ส่วนธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลทั้งปวง ซึ่งได้แก่ ทาน

ศีล ภาวนาก็เป็นอนัตตา แต่ควรเจริญ ควรพอกพูนให้มาก ๆ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยเฉพาะภาวนากุศลนั้นพระองค์ตรัสให้ภิกษุเจริญเสียแต่ในวันนี้แหละ ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง การละอกุศลก็ดี การเจริญกุศลก็ดีไม่ว่าเมื่อใด เวลาใด ผู้ใดทำ พระองค์สรรเสริญเสมอ พระองค์ไม่เคยตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเวลาทำกุศล เธออย่าตั้งความปรารถนา อย่าตั้งใจหรือจงใจทำนะ ถ้าจะทำก็ทำไปเลยอย่ามีตัวตนเข้าไปทำเพราะจะเป็นโลภะ ผู้ที่ศึกษาพระไตรปิฎกและอรรถกถาจนทั่ว จะไม่พบคำสอนเช่นนี้เลย ดังนั้นคำพูดหรือศัพท์ใด ๆ ที่ปุถุชนคิดขึ้นเองจึงไม่ควรอย่างยิ่ง เพราะไม่ใช่คำสอนที่มีพระสัพพัญญุตญาณเป็นปัจจัย เหมือนอย่างคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เรื่องตัวตนนี้ถ้านำหลักอภิธรรมมาพิจารณา ก็จะพบว่าได้แก่โลภมูลจิตทิฏฐิคตสัมปยุต ๔ ดวงเท่านั้น ดังนั้นโทสมูลจิตก็ดี โมหมูลจิตก็ดี โดยเฉพาะมหากุศลจิตด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีตัวตนเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเลย จึงไม่ควรห่วงเรื่องนี้จนทำให้หลายคนรู้สึกลำบากใจ รู้สึกสับสน ทุกครั้งที่จะบำเพ็ญกุศล

จะเห็นได้ว่าวิปัสสนาจารย์ยุคนี้ มักประดิษฐ์คำสอนขึ้นมาใช้เอง ในระยะแรก ๆ ดูดี เหมือนจะทำให้เข้าใจพระธรรมง่ายขึ้น แต่คำเหล่านี้จะไปขัดกับพุทธพจน์ในระดับสูง ๆ เรื่องนี้พระองค์เคยตรัสไว้ใน สํ. นิ. อาณีสูตร ข้อ ๖๗๒ ว่า "ในอนาคต ถ้อยคำ

ของนักปราชญ์ ที่ร้อยกรองไว้ด้วยความไพเราะ ด้วยอักษรและพยัญชนะอันวิจิตร เป็นที่นิยมของคนในยุคหลัง ๆ ส่วนพุทธพจน์จะถูกละเลย นี้จักเป็นความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในอนาคต"

เช่นตัวอย่างข้อความคำสอนอันเป็นที่นิยมจนติดปากของคนในยุคนี้ที่ว่า **"เมื่ออะไรจะเกิด ย่อมเกิด"** อธิบายว่า ทุกอย่างเป็นไปตามกรรม ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ อะไรจะเกิดก็ย่อมเกิด ยอมรับโดยดี คล้าย ๆ เป็นการปลอบใจให้กล้าเผชิญผลของกรรม ฟังผิวเผินดูดี แต่คำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ไม่มีเลย ซึ่ง**พระเดชพระคุณ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)** ท่านวิจารณ์ว่า **"ความเข้าใจผิดเช่นนี้ เป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่ง ชื่อ ลัทธิปุพเพกตเหตุวาท"** พระพุทธเจ้าไม่เคยสอนให้ปล่อยอะไร ๆ เป็นไปตามเวรตามกรรมที่เคยทำมาในอดีตไปเสียหมด หรือให้อะไร ๆ เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัยไปอย่างนั้น คำสอนของพระองค์ สอนให้แก้ไขปัญหาด้วยปัญญา ด้วยความฉลาด ด้วยปโยค เพราะกรรมในอดีตจะให้ผลนั้นยังต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ ๆ คือ **ปโยค คติ อุปธิ และ กาล**[๑] การฝึกจิต การบังคับจิต หรือการข่มจิตจากอกุศลเป็นกุศลได้ เป็น ปโยค

---

๑ พระอภิธรรมปิฎก ญาณวิภังค์ ข้อ ๘๔๐

สมบัติอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้วิบากอันเป็นผลของกรรมที่บุคคลจะได้รับทางทวารทั้ง ๕ หากไม่หนักจนเกินไป ก็อาจแก้ไขได้ ถ้าผู้นั้นมีปัญญา มีปโยคดี เช่นจิตเห็น รูปารมณ์ไม่ดี เป็นเพราะอกุศลกรรมในอดีตเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งให้เกิดการเห็นขึ้น ก็อาจแก้ไขได้ เพราะจักขุวิญญาณหรือจิตเห็นจะเกิดขึ้นก็ด้วยปัจจัยหลายสิบปัจจัย ถ้าขาดปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง การเห็นก็เกิดขึ้นไม่ได้ บางปัจจัยก็อยู่ในวิสัยที่เราจะควบคุมได้ด้วยปโยคสมบัติ เช่นแสงสว่างเป็น ปกตูปนิสสยปัจจัยของจักขุวิญญาณ เป็นต้น ถ้าไม่มีแสงสว่าง จิตเห็นก็เกิดไม่ได้ หรือถ้ามีปโยคดีก็หลีกเลี่ยงที่จะไม่ใส่ใจดูภาพนั้นเสีย อกุศลวิบากที่เลวร้าย ก็อาจจะยุติลงได้ชั่วคราว นี้เป็นการผ่อนคลายบรรเทาการรับผลของกรรมไปได้ระยะหนึ่งซึ่งนับว่ามีประโยชน์อย่างยิ่ง ทำให้มีเวลาตั้งตัวได้ ผู้มีปัญญาย่อมแก้ไขปัญหาที่เลวร้ายในชีวิตได้เสมอ นี้เรียกว่า **"ปโยคสมบัติ"** แต่ก็ต้องเข้าใจด้วยว่า **ถ้ากัมมปัจจัยและปัจจัยอื่น ๆ มีกำลังแรงมาก วิบากย่อมเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้** นี้เป็นเรื่องของกรรมในพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ดังนั้น **จึงไม่ควรนิยมชมชื่นกับคำว่า "อะไรจะเกิดย่อมเกิด"** ถ้าปล่อยให้อะไร ๆ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยทั้งหมดแล้ว เราจะรับอกุศลวิบากเต็มที่ยาวนานทุกครั้งไป อาจไม่มีเวลาเหลือให้สร้างกุศลกรรมทันในชาตินี้ก็ได้

เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมาทุกคนเคยทำอกุศลกรรมมามากมายสุดคณานับซึ่ง พระองค์ตรัสเรื่องนี้ไว้ใน องฺ. ติกฺก.โลณกสูตร ดังนี้

"ถ้าใครพึงกล่าวว่า คนทำกรรมอย่างใด ๆ ย่อมเสวยกรรมอย่างนั้น ๆ ดังนี้เมื่อเป็นอย่างนั้น การประพฤติพรหมจรรย์ก็มีไม่ได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ก็ไม่ปรากฏ ส่วนใครกล่าวว่า คนทำกรรมอันจะพึงให้ผลอย่างใด ๆ ย่อมเสวยผลกรรมนั้น ดังนี้เมื่อเป็นอย่างนี้ช่องทางที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบก็ย่อมปรากฏ"

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่าปัญหาที่ยิ่งใหญ่ที่นำความทุกข์มาสู่หมู่มวลมนุษยชาติมาช้านาน คือ การเกิดบ่อย ๆ แก่บ่อย ๆ ตายบ่อย ๆ ซึ่งก็เป็นไปตามหลักอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ เพราะธรรมเหล่านี้มี กรรม ตัณหา อวิชชา เป็นปัจจัยที่ทำสำเร็จไปแล้วในอดีต ผลคือชรา มรณะ ย่อมต้องเป็นไปอย่างนี้ แม้ปัญหาเช่นนี้ก็ยังมีบุคคลอย่างพระพุทธเจ้าผู้ไม่ทรงยอมให้ อะไรจะเกิดย่อมเกิด คือพระองค์ไม่ยอมให้มี ปฏิสนธิในชาติต่อไปอีก อันเป็นเหตุให้ทุกข์ทั้งมวลหมดตามไปด้วย ทรงค้นพบวิธีแก้ไขปัญหานี้ด้วยการสร้างเหตุใหม่ สร้างกัมมปัจจัยใหม่ ซึ่งเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว นั่นคือเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นการแก้ด้วยปโยคซึ่งเป็นยอดแห่งปโยคทั้งหลาย

....

บัญญัติ และ ปรมัตถ์

การเจริญวิปัสสนาในยุคปัจจุบันจะยึดถือข้อปฏิบัติที่สำคัญประการหนึ่ง คือ อารมณ์วิปัสสนาต้องเป็นปรมัตถ์เท่านั้น ท่านสอนว่าบัญญัติไม่ใช่ของจริงจะนำมาพิจารณาไม่ได้ ซึ่งข้อความนี้ไม่มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกเลย มีแต่พระองค์ตรัสให้สาวกของพระองค์พิจารณาอุปาทานขันธ์ ๕ ทั้งในเรื่องของบัญญัติและปรมัตถ์ซึ่งมีปรากฏทั่วไปทั้ง ๓ ปิฎก แต่สำนักปฏิบัติธรรมทั่วไปสอนให้กำหนดรู้ตัวสภาวธรรม ให้มีสติกำหนดรู้ปรมัตถธรรมที่ปรากฏ โดยเน้นว่าต้องเป็นปรมัตถ์ที่กำลังเกิดในปัจจุบันทางทวารใดทวารหนึ่งเท่านั้น ขณะนั้นไม่ใช่การคิดนึกด้วย ถ้าคิดเมื่อใด ท่านกล่าวว่า จิตไม่มีปรมัตถ์เป็นอารมณ์แล้ว <u>วิปัสสนาต้องมีปรมัตถ์ เท่านั้น เป็นอารมณ์ วิปัสสนาจะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ไม่ได้เด็ดขาด</u> ข้อความนี้ยังไม่มีหลักฐานใด ๆ ในพระไตรปิฎกเลย ความจริงแล้วปริยัติธรรมก็เป็นบัญญัติ เป็นอัตถบัญญัติเป็นเรื่องราวที่อธิบายให้เข้าถึงปรมัตถ์ เป็นคำที่ใช้เรียกขานตัวปรมัตถ์ ใช้เป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจตัวสภาวธรรม แม้ใน

พระสุตตันตปิฎกก็เต็มไปด้วยเรื่องราวที่เป็นบัญญัติคู่ไปกับปรมัตถ์ผสมคละเคล้ากันไป บัญญัติก็ทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงตัวสัจจธรรมได้ บัญญัติจึงมีความสำคัญพอ ๆ กับปรมัตถ์ ดังในมโนรถปูรณี อรรถกถา อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ เอกปุคคลวรรคที่ ๑๓ หน้า ๑๘๔ - ๑๘๕ อธิบายเรื่องสมมติสัจจะ และปรมัตถสัจจะดังนี้

" จริงอยู่เทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ามี ๒ อย่าง คือ

๑ สมมติเทศนา คือ เทศนาทำนองนี้ว่าบุคคล สัตว์ หญิง ชาย กษัตริย์ พราหมณ์ เทวดา

๒ ปรมัตถเทศนา คือ เทศนาทำนองว่า ขันธ์ ธาตุ อายตนะ สติปัฏฐาน

ในเทศนาทั้งสองดังกล่าวนี้ ชนเหล่าใดฟังเทศนาเนื่องด้วยสมมติ สามารถเข้าใจเนื้อความ ละโมหะบรรลุคุณพิเศษได้ พระพุทธเจ้า ย่อมทรงแสดงสมมติเทศนาแก่ชนเหล่านั้น ส่วนชนเหล่าใด ฟังเทศนาเนื่องด้วยปรมัตถ์ แล้วสามารถเข้าใจเนื้อความ ละโมหะ

บรรลุคุณพิเศษได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงปรมัตถ์เทศนาแก่ชนเหล่านั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นยอดของผู้กล่าวสอนทั้งหลาย ได้ตรัสสัจจะ ๒ อย่าง คือ สมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะ ไม่ตรัสสัจจะที่ ๓ คำที่ชาวโลกหมายรู้กัน ก็เป็นสัจจะเพราะมีโลกสมมติเป็นเหตุ คำที่ระบุถึงสิ่งที่เป็นปรมัตถ์ก็เป็นสัจจะ เพราะมีความจริงของธรรมทั้งหลายเป็นเหตุ เพราะฉะนั้นมุสาวาท จึงไม่เกิดแก่พระโลกนาถผู้ศาสดา ผู้ฉลาดในโวหาร ผู้ตรัสตามสมมติ"

หลักฐานที่พระผู้พระภาคทรงแสดง บัญญัติ และปรมัตถ์สลับกันไปนั้น ปรากฏอยู่ในหลายพระสูตร แม้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่แสดงการเจริญวิปัสสนาโดยตรง ก็เห็นได้ชัด ดังในทีฆนิกาย มหาวรรค อรรถกถา มหาสติปัฏฐานสูตร หน้า ๒๘๒ อธิบายคำว่า " กาเย กายา นุปสฺสี " ดังนี้

๑ มิใช่พิจารณาเห็นธรรมอย่างหนึ่งที่พ้นจากอวัยวะน้อยใหญ่ในกาย ทั้งมิใช่พิจารณาเห็นเป็นหญิงหรือเป็นชาย

ที่พ้นไปจาก ผม ขน เล็บ เป็นต้น จริงอยู่แม้กายอันใด ก็นับว่าเป็นที่รวมของภูตรูปและอุปาทายรูปมี ผม ขน เล็บ เป็นต้น

๒ มิใช่เห็นธรรมอย่างหนึ่งที่พ้นจากภูตรูปและอุปาทายรูป ที่แท้พิจารณาเห็นกายเป็นที่รวมอวัยวะน้อยใหญ่ในกาย เหมือนพิจารณาเห็นส่วนประกอบของรถฉะนั้น

๓ พิจารณาเห็นกายเป็นที่รวมของภูตรูปและ อุปาทายรูปเหมือนแยกใบและก้านของต้นกล้วย และเหมือนแบกำมือเปล่าฉะนั้น

๔ ความจริง กาย หรือ ชาย หญิง หรือธรรมอะไร ๆ อื่นที่พ้นจากกายอันเป็นที่รวมดังกล่าวแล้วหาปรากฏในกายนั้นไม่ แต่สัตว์ยึดมันผิด ๆ ที่แท้ในกายก็สักว่าเป็นที่รวมธรรมดังกล่าวนั่นเอง

อีกพระสูตรหนึ่ง คือ ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรคเผณปิณฑสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงให้พระภิกษุเข้าถึงปรมัตถสัจจะ โดยยกสมมติสัจจะมาแสดงเปรียบเทียบให้ดูว่า

“ รูปขันธ์เหมือนฟองน้ำ เวทนาขันธ์เหมือนต่อมน้ำ สัญญาขันธ์เหมือนพยับแดด สังขารขันธ์เหมือนต้นกล้วย วิญญาณขันธ์เหมือนมายากล ”

<u>อรรถกถายังขยายความในลักษณะบัญญัติต่อไปว่า อันฟองน้ำ มีช่องเล็กช่องน้อยพรุนเต็มไปหมด เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เป็น อันมาก มีงูน้ำเป็นต้น ฉันใด แม้รูป (ร่างกาย) ก็ฉันนั้น คือมีช่องเล็กช่องน้อยพรุนไป มีหมู่หนอน ๘๐ เหล่าอาศัยอยู่กันเป็นตระกูลทีเดียว ฯลฯ</u>

ข้อความที่ผสมกันไปทั้งปรมัตถ์และบัญญัติ มีปรากฏทั่วไปทั้งในพระสูตรและแม้ในพระอภิธรรม เช่น ในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุวิภังค์ ข้อ ๑๑๕ แสดงไว้ว่า

“ปฐวีธาตุภายในเป็นไฉน ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง (ปรมัตถ์) เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนกรูปข้างใน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง (บัญญัติ) เป็นต้น นี้เรียกปฐวีธาตุภายใน

ปฐวีธาตุภายนอกเป็นไฉน ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายนอก เป็น อนุปาทินนกรูป

ข้างนอก (ปรมัตถ์) ได้แก่ เหล็ก โลหะ แก้วมณี ท่อนไม้ ก้อนกรวด (บัญญัติ) เป็นต้น นี้เรียกปฐวีธาตุภายนอก"

ในพระสุตตันตปิฎก พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสเรื่องสมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะพร้อมกันไป ดังในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ธาตุวิภังคสูตร ข้อ ๖๗๘ - ๖๘๔ ดังนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลายคนเรานี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวี ธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาส ธาตุ และวิญญาณธาตุ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฐวี ธาตุเป็นไฉน

ปฐวีธาตุได้แก่สิ่งที่ แข้นแข็ง *กำหนดได้* มีในตน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน..ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ภิกษุพึงเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้วย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และจิตคลายกำหนัดปฐวีธาตุได้ " (กำหนดได้ คือ ทำปริญญากิจได้)

จากพุทธพจน์ที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่า พระองค์ตรัสเรื่องธาตุ อันเป็นเรื่องปรมัตถ์แท้ ๆ เป็นสภาวธรรม เป็นเรื่องไม่ใช่สัตว์บุคคล แต่ก็ยกตัวอย่างว่า ปรมัตถ์ดังกล่าวนั้นได้แก่ ผม ขน เล็บ หรือ เหล็ก โลหะ ท่อนไม้ เป็นต้น อันเป็นบัญญัติ เมื่อพระโยคาวจรนำ บัญญัตินี้ไปกำหนดรอบรู้ได้ หมายถึง นำไปทำปริญญา ๓ นำไปเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ก็ทำให้เกิดปัญญา ทำให้เข้าถึงปรมัตถสัจจะได้ในที่สุด ทำให้เข้าถึงคำว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา จะเห็นได้ว่าแม้แต่คัมภีร์พระอภิธรรมซึ่งปกติเป็นเรื่องราวของปรมัตถ์โดยเฉพาะ แต่ก็มีการกล่าวบัญญัติคละเคล้ากันไป หรือบางครั้งก็มีการนำเอาบัญญัติ มาเป็นอารมณ์ตรง ๆ ก็มี เช่นตัวอย่างการนำเอา **ผม** เป็นต้นมากำหนดรอบรู้หรือนำมาทำปริญญา ดังแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนี อรรถกถาพระวิภังค์ ธาตุวิภังคนิทเทส หน้า ๒๑๔ ว่าด้วยวิธีโยนิโสมนสิการเรื่อง **ผม** ไว้ดังนี้

"พระโยคีพึงมนสิการว่า บรรดาหญ้าแฝกหอมที่เกิดบนจอมปลวก จอมปลวกย่อมไม่รู้ว่าหญ้าแฝกหอมทั้งหลายเกิดในเรา แม้หญ้าแฝกหอมเล่าก็ไม่รู้ว่า พวกเราเกิดบน

จอมปลวกดังนี้ฉันใด หนังหุ้มกระโหลกศีรษะ ก็ฉันนั้น ย่อมไม่รู้ว่าผมทั้งหลายเกิดในเรา แม้ผมทั้งหลายก็ไม่รู้ว่า พวกเราเกิดในหนังหุ้มกระโหลกศีรษะ ดังนี้ ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิด และพิจารณาซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้น ขึ้นชื่อว่าผมทั้งหลาย ที่เป็นโกฏฐาสหนึ่ง ในสรีระนี้ ไม่มีเจตนา เป็นอัพยากตะ เป็นของสูญ ไม่ใช่สัตว์ เป็นธรรมชาติแข็ง ชื่อว่าปฐวีธาตุ

นี้เป็นการแสดง อัตถบัญญัติ ที่จะพาเข้าสู่ความเข้าใจปรมัตถ์ เพื่อให้เห็นว่า ผม เป็นเพียงธาตุเท่านั้น ผมไม่ใช่ของใคร ผมเป็นสภาวธรรมที่เกิดมาแต่ปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อพระองค์ทรงแสดงบัญญัติให้ผู้ใดฟัง ผู้นั้นก็ย่อมมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ดังตัวอย่างที่ยกมา คือผู้ฟังย่อมมี ผม เป็นอารมณ์ เมื่อบุคคลนำ ผม มาวิจัยหรือนำมาทำปริญญา ๓ เพื่อรอบรู้ (ปชานาติ) ในลักษณะพร้อมปัจจัย ความเกิด (สมุทยะ) ความดับ (อัตถังคมะ) คุณ (อัสสาทะ) โทษ (อาทีนวะ) และปฏิปทาเครื่องสลัดออกจาก ผม (นิสสรณะ) ทำให้มีปัญญาเห็นโทษใน ผม เบื่อหน่ายใน ผม ละอุปาทานใน ผม ได้ในที่สุด

การทำปริญญาใน ผม แม้แต่ญาตปริญญาซึ่งเป็นปริญญาเบื้องต้นก็ไม่ใช่พิจารณาง่าย ๆ ว่า " สีของผมเป็นรูป จิตเห็นเป็นนาม " นี้ไม่ใช่การทำปริญญาในผมตามคัมภีร์ ส่วนการทำปริญญาในผมที่ถูกต้องตามคัมภีร์นั้น ทรงแสดงไว้ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ปฏิกูลมนสิการบรรพ เป็นการรอบรู้ โดยสี โดยสัณฐาน โดยทิศ โดยโอกาส โดยปริเฉท ซึ่งมีรายละเอียดในการพิจารณาอย่างพิศดารมากบรรพะหนึ่ง

ในสังยุตตนิกาย สัตตัฏฐานสูตร ข้อ ๑๑๙ ทรงแสดงหัวข้อในการทำปริญญาอย่างย่อ ๆ น่าจดจำไว้ดังนี้ " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นไฉน มหาภูตรูปและรูปที่อาศัย นี้เราเรียกว่ารูป ความเกิดแห่งรูปย่อมมีได้เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปย่อมมีได้เพราะความดับแห่งอาหาร อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ นี้แลปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป ความสุขโสมนัสอาศัยรูปนี้เกิดขึ้น นี้คือคุณแห่งรูป รูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งรูป การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปเสียได้ นี้เป็นเครื่องสลัดออก

แห่งรูป ฯลฯ ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นคือ ผม ก็คือมหาภูตรูป ได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม และรูปที่อาศัยอีก ๔ รูปได้แก่ สี กลิ่น รส และโอชา แต่ละรูปเหล่านี้ย่อมนำมาทำปริญญาได้เช่นกัน ผู้ใดเจริญครบบริบูรณ์จนถึงปหาน-ปริญญา ผู้นั้นย่อมรู้ที่สุดของผม ผู้นั้นย่อมรู้สัจจะ ๔ ของผม ได้แก่

"<u>เกสา เกสาสมุทัย เกสานิโรธ เกสานิโรธคามินีปฏิปทา</u>[๑]"

ข้อความที่ยกมานี้แสดงว่าทั้งบัญญัติและปรมัตถ์ต่างก็เป็นสัจจะด้วยกันทั้งคู่ ทั้งสองสัจจะนี้ถ้าผู้ใดมีอุปนิสัยเข้าถึงได้และก่อให้มีปัญญาเกิดความเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ ได้แล้ว พระองค์ย่อมทรงแสดงสัจจะนั้น ๆ ไปตามอุปนิสัยและจริตของคนนั้น ๆ ไป ดังนั้นหลักฐานที่เป็นพุทธพจน์ ที่เน้นเฉพาะปรมัตถ์ดังที่สำนักต่าง ๆ ถือปฏิบัติกันอยู่ในยุคนี้จึงไม่มีในพระคัมภีร์ใด ๆ

เพื่อความเข้าใจ <u>เรื่องความคิด</u> ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของหนังสือเล่มนี้ จึงใคร่ขอเน้นว่า การศึกษาพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น หมายถึงไตรสิกขา ได้แก่การศึกษาใน อธิศีล

---

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค สัจนิทเทส ข้อ ๑๐

สิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา การศึกษาสิกขาทั้ง ๓ ดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ตามที่พระศาสดา ได้ค้นพบไว้แล้ว เหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย คงเป็นผู้เรียนรู้ตามเท่านั้น และการเรียนรู้เบื้องต้น เป็นการเรียนรู้ในขั้นการฟังก่อน ความรู้ความเข้าใจนี้ชื่อสุตมยปัญญา หมายถึง<u>การฟังพระธรรมจนเข้าใจแล้วทรงจำไว้ได้ด้วย</u> <u>เมื่อผ่านญาณขั้นพื้นฐานแล้ว</u> คิดก็ดี ตรึกตรองก็ดี กำหนดก็ดี ทำปริญญาก็ดี วิจัยธรรมก็ดี ในขั้นต่อ ๆ มา จึงจะเป็นการคิดถูก เป็นสัมมาสังกัปปะ เป็นการทำปริญญาที่ถูก เป็นการวิจัยค้นหาธรรมที่ถูกวิธี เป็นโยนิโสมนสิการ เป็นการตรึกที่พระองค์ทรงตรึกมาก่อน ส่วนเหล่าสาวกทั้งหลายเป็นผู้คิดตาม ผู้ตรึกตามวิจัยตาม เท่านั้น ถ้าเข้าใจเช่นนี้ก็จะตรงกับพุทธพจน์ที่แสดงไว้ว่า

"<u>ปัญญาเกิดจากปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ</u>"

เรื่องราวที่ข้าพเจ้าเสนอมานี้ ข้าพเจ้ายังหวังอยู่ว่า คงจะมีบางท่านที่ยึดมั่นในพระธรรมเป็นสรณะอย่างแท้จริง กล้าพอที่จะถามตัวเองว่า วิปัสสนาที่เราปฏิบัติกันมานาน บางคนตั้งค่อนชีวิตจะถูกต้องหรือไม่หนอ ในสมัยที่เป็นกาลวิบัติเช่นนี้ เราจะยึดถือพึ่งพิงบุคคลใดดี จะเชื่อสำนักใดดี เพราะแต่ละสำนักต่างก็อ้างว่าของท่านถูกต้องตรงตามพุทธพจน์ทั้งนั้น คงไม่มีอะไรดีไปกว่า

การนำคำสอนที่ได้ยินได้ฟังมาไปตรวจสอบเทียบเคียงกับพระคัมภีร์ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ในวันเสด็จดับขันธ-ปรินิพพานว่า พระธรรมวินัยที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้วจะเป็นศาสดาแทนพระองค์ เป็นที่พึ่งสูงสุดของเหล่าพุทธบริษัทต่อไป ดังนั้นเราจึงควรเทียบเคียงกับพระคัมภีร์ต่าง ๆ มีคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้น คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่สรุปการศึกษาและการปฏิบัติธรรมจากพระไตรปิฎกไว้อย่างย่อ ๆ แต่ถ้าผู้ใดมีความสามารถพอ ก็ควรนำไปเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกโดยตรง ซึ่งวิธีนี้คงจะไม่ใช่ทำได้ง่าย ๆ คงทำไม่ได้ทุกคน แต่ก็ไม่มีวิธีอื่นที่ดีกว่านี้ ทั้งนี้เพื่อให้มั่นใจว่า คำสอนที่เราได้รับฟังมาตรงตามพระคัมภีร์ จึงจะรับมาปฏิบัติ เราไม่ควรรีบร้อนปฏิบัติ เพราะโทษของมิจฉาทิฏฐิ มีมากจริง ๆ การเจริญวิปัสสนาผิด ๆ หรือเจริญสติปัฏฐานผิด ๆ เป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่ง เป็นทิฏฐิโยคะ เป็นสีลัพพตุปาทาน ย่อมมีโทษมาก ดังใน อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่พิจารณาเห็นธรรมอย่างอื่นที่เป็นธรรมอย่างเอก ที่มีโทษเหมือนมิจฉาทิฏฐินี้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายมี มิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่งดังนี้

....

บทพิเศษท้ายเล่ม

ข้าพเจ้าเคยผ่านสำนักปฏิบัติธรรมมาหลายสำนัก ได้ศึกษาหลักคำสอนมาแทบทุกสำนัก ข้าพเจ้ารู้สึกแปลกใจว่า บางสำนักไม่สอนปริยัติเลย หรือสอนบ้างก็เล็ก ๆ น้อย ๆ มุ่งแต่ให้ปฏิบัติอย่างเดียว เช่นหลักสูตรการศึกษาพระอภิธรรมของสำนักหนึ่งกำหนดหลักสูตรระยะยาวที่ต้องใช้เวลาเรียนเป็นเดือนเป็นปีหรือจนกว่าจะจบ และหลักสูตรระยะสั้นเพียง ๒ สัปดาห์สำหรับผู้เข้าปฏิบัติกัมมัฏฐาน บางแห่งก็แนะนำปริยัติย่อ ๆ อ่านแต่หนังสือที่ครูอาจารย์สรุปไว้เพียงเล่มเดียว พอรู้ว่าธรรมะคืออะไร นามรูปคืออะไรก็เจริญสติกันได้แล้ว เนื่องจากเข้าใจกันว่า ในขั้นปฏิบัติแล้วปริยัติไม่จำเป็นนัก หลายสำนักไม่ให้ความสำคัญปริยัติเลยก็มี โดยสอนว่าปฏิบัติอย่างเดียวจะทำให้บรรลุได้ แต่ก็มีหลายสำนักสอนปริยัติมาก แต่เวลาปฏิบัติกลับไม่เอาปริยัติมาใช้ก็มี เช่นเวลาเจริญวิปัสสนาท่านให้ลืมปริยัติเสีย เมื่อเข้าห้องปฏิบัติครูอาจารย์จะแนะนำศิษย์ให้ลืมปริยัติที่เรียนมาชั่วคราว บางสำนักดูแคลนผู้สนใจศึกษาปริยัติโดยกล่าวว่า ผู้นั้นรู้แต่เรื่องราวธรรมะหารู้จักตัวธรรมะไม่ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าคิดว่า ถ้าปริยัติธรรม

ไม่จำเป็นต่อการปฏิบัติแล้ว ทำไมพระพุทธองค์จึงไม่ตรัสไว้ในคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง เพราะเป็นเรื่องสำคัญมาก จึงทำให้คิดไปได้ว่า น่าจะเป็นครูอาจารย์ในรุ่นหลัง ๆ ที่ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นเอง บางท่านก็กล่าวหมิ่นข้อความบางแห่งในคัมภีร์ด้วย มักอ้างว่าผู้แปลพระไตรปิฎกรู้แต่พยัญชนะ ไม่เข้าถึงตัวสภาวธรรม หรือมักกล่าวว่า ผู้แปลพระคัมภีร์รู้แต่ภาษาบาลี ไม่รู้พระอภิธรรม ความจริงการศึกษาพระอภิธรรมในบ้านเมืองเรามีมานานแล้ว ดูได้จากคัมภีร์เก่าแก่สมัยอยุธยาคัมภีร์หนึ่งชื่อ สัจจสังเขป ดังนั้นการกล่าวเช่นนั้นจึงไม่ควรอย่างยิ่ง ผู้แปลพระคัมภีร์ให้เราได้ศึกษาอยู่ทุกวันนี้ล้วนเป็นพระเถระผู้รู้บาลีดีที่สุด ถ้าหากไม่มีพระเถระผู้ปรารถนาดี ผู้มีความวิริยะอุตสาหะในการแปลแล้ว เราก็คงไม่มีพระไตรปิฎกภาษาไทยที่ใช้ศึกษากันอยู่ทุกวันนี้ อีกประการหนึ่งผู้ที่ศึกษาพระไตรปิฎกอย่างทั่วถึงจะทราบดีว่า แม้ข้อความใดไม่ชัดเจน หรืออาจแปลผิดพลาดหรือพิมพ์ผิดไปบ้างย่อมเป็นไปได้ผู้ศึกษาก็สามารถแก้ไขโดยค้นคว้าจากเล่มอื่น ๆ หรือนิกายอื่นก็ได้หรือโดยวิธีค้นคว้าเปรียบเทียบกับอรรถกถาหรือฎีกาก็ได้ เพราะพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถามีเป็นร้อยเล่ม ผู้แปลก็มีหลายท่านมีหลายสำนวน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมแต่ละเรื่องไว้ ณ สถานที่หลายแห่ง หลายกาลเวลา ฉะนั้นปัญหาความผิดพลาด

จากการแปลพระคัมภีร์ ณ จุดใดจุดหนึ่งจึงไม่ใช่ปัญหาที่ผู้อ่านในยุคนี้จะพึงกล่าวดูหมิ่น หรือทอดทิ้งไม่สนใจพระคัมภีร์ไปเสีย แต่ที่แปลกที่สุดก็คือ บางท่านไม่เคยเห็นแม้แต่ตัวพระคัมภีร์ ไม่เคยศึกษาพระไตรปิฎกมาก่อนเลย แต่ก็กล้ากล่าวจาบจ้วงพระคัมภีร์ได้เต็มปากเต็มคำว่าไม่สำคัญ ปฏิบัติสำคัญกว่า นี้เป็นกรรมที่มีโทษ ถ้าหากผู้ใดทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการ ก็ควรขอขมาพระรัตนตรัยเสีย เพื่อไม่ให้เป็นเครื่องปิดกั้นการบรรลุมรรคผลของท่าน ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ได้พบว่าหลักคำสอนและการปฏิบัติธรรมบางสำนักไม่ปรากฏในพระคัมภีร์เลย กล่าวคือ สอนนอกพระไตรปิฎก เช่น พุทธพจน์บอกว่าพระนิพพานเป็นอนัตตา แต่สำนักนั้นสอนว่าเป็นอัตตา พุทธพจน์บอกให้ตั้งความปรารถนาได้เมื่อทำบุญทำกุศล แต่บางแห่งสอนว่าไม่ควรตั้ง หรือพระองค์ให้ความสำคัญโยนิโสมนสิการเป็นอย่างมาก แต่บางสำนักกลับไม่ส่งเสริมให้โยนิโสมนสิการ เป็นต้น นี้คือสภาพพระพุทธศาสนาเมื่อมีอายุ ๒๕๐๐ กว่าปี

เมื่อเร็ว ๆ นี้ ข้าพเจ้ามีโอกาสอ่านพระคัมภีร์เก่าแก่เล่มหนึ่งคือสัจจสังเขป รจนาโดยพระธัมมปาลาจารย์ ศิษย์ของพระนันทาจารย์ซึ่งเป็นศิษย์ของพระอนุรุทธาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์

อภิธัมมัตถสังคหะ พระธัมมปาลาจารย์ได้แสดงเรื่องสำคัญ ๆ ในการเจริญวิปัสสนาไว้ เช่นอธิบายวิสุทธิ ๗ ปริญญา ๓ และวิปัสสนาญาณ ๙ เป็นต้น โบราณได้ถือคัมภีร์นี้เป็นหลักปฏิบัติตลอดมา จนถึงปี พ.ศ. ๒๒๙๙ รัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ สัจจสังเขปเป็นปกรณ์หนึ่งในจำนวน ๘๗ คัมภีร์ที่ส่งไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา เมื่อข้าพเจ้าอ่านคัมภีร์ดังกล่าวบางปริจเฉทแล้วจึงเห็นว่า สัจจสังเขปนี้คือวิสุทธิมรรคย่อนั่นเอง เช่นในภาคทิฏฐิวิสุทธิ ได้แสดงการทำปริญญาพิจารณานามรูปเหมือนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เช่น เมื่อพิจารณา "ผม" ก็ทำปริญญาลึกลงไปว่า "ผม" ประกอบด้วยรูปปรมัตถ์ต่าง ๆ ๔๔ รูป หรือเมื่อพิจารณา "สสัมภารจักขุ" ก็ทำปริญญาวิเคราะห์วิจัยลึกลงไปถึงรูปปรมัตถ์ ๕๔ รูปเป็นต้น มีการแจกแจงรูปกลาปอย่างละเอียด การที่ยกเรื่องนี้มากล่าวก็เพื่อให้เห็นว่าในสมัยโบราณ ชนชั้นสูงของเมืองไทยมีการศึกษาพระอภิธรรม มีการเรียนปริยัติกันมานานแล้ว อย่าเข้าใจผิดว่าเพิ่งจะมีการเรียนพระอภิธรรมเฉพาะในสมัยปัจจุบัน และแม้การปฏิบัติธรรมก็ปฏิบัติไปตามคัมภีร์ด้วย

อีกเรื่องหนึ่งที่ข้าพเจ้าใคร่ตั้งเป็นข้อสังเกตคือ การศึกษาและการปฏิบัติธรรมในยุคปัจจุบันของพุทธศาสนิกชาวไทย

ส่วนใหญ่นั้นได้รับหลักการเจริญวิปัสสนามาจากประเทศเพื่อนบ้านเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่แล้วนี้เอง ได้เข้ามา ๒ สายด้วยกันแนวปฏิบัติก็แตกต่างกันไป ซึ่งในระยะก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกของเรายังแปลเป็นภาษาไทยไม่เสร็จ อรรถกถาก็ยังเป็นภาษาบาลีอยู่ ประชาชนคนทั่วไปจึงหมดโอกาสที่จะเทียบเคียงหรือตรวจสอบว่าแนวปฏิบัติที่เข้ามาเผยแพร่ครั้งนั้นถูกต้องตรงตามพระคัมภีร์หรือไม่ โดยเฉพาะอรรถกถาซึ่งเป็นคัมภีร์ที่จำเป็นมาก เพราะอธิบายขยายความในพระไตรปิฎก กล่าวได้ว่าถ้าไม่มีอรรถกถาแล้วก็ยากที่จะเข้าใจพระไตรปิฎกได้ตลอดของคนในยุคนี้ อรรถกถาก็เพิ่งแปลเสร็จสมบูรณ์เมื่อปี ๒๕๒๕ นี้เอง เมื่อกาลเวลาผ่านไปกว่าครึ่งศตวรรษ แนวปฏิบัติดังกล่าวก็หยั่งรากปักลึกลงไปมากแล้ว เกิดสำนักปฏิบัติธรรมแนวนี้แพร่กระจายขยายไปทั่วทั้งประเทศ ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะไปเปลี่ยนแปลงแก้ไขข้อปฏิบัติใด ๆ ที่มีการสอน มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านานอย่างนั้นได้ แม้จะตรวจพบว่าไม่ตรงกับพระไตรปิฎก หรือแม้จะยกพระสูตรมาอ้างมากมายอย่างหนังสือเล่มนี้แล้วก็ตาม คงจะเปลี่ยนแปลงแนวทางปฏิบัติจากเดิม ๆ ได้ยาก

ต่อมาเมื่อพระคัมภีร์ที่เป็นภาษาไทยเริ่มทะยอยแปลเสร็จมากขึ้น บุคคลทั่วไปจึงมีโอกาสได้ตรวจสอบแนวทางเจริญ

วิปัสสนาที่ท่านได้เรียนมา จึงเริ่มมีความเห็นในการปฏิบัติธรรมแตกต่างไปจากครูอาจารย์ของตนขึ้น พระอาจารย์สมบัติ นันทิโก อาจารย์ของชมรมศึกษาพระไตรปิฎกชาวล้านนา เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดท่านหนึ่ง เมื่อท่านศึกษาพระธรรมวินัยใหม่ ๆ ท่านก็คงต้องคล้อยไปตามแนวทางที่ครูอาจารย์ของท่านแนะนำสั่งสอน แต่ภายหลังท่านได้ค้นคว้าศึกษาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาโดยตรงแล้วจึงเห็นชัดว่า แนวทางเจริญวิปัสสนาหลายสำนักขณะนี้ ไม่สอดคล้องกับพระคัมภีร์ในเรื่องสำคัญต่าง ๆ และบางเรื่องก็แตกต่างกันชนิดตรงกันข้ามก็มี ดังหลักฐานที่ข้าพเจ้าได้ยกมาแสดงให้ดูแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าผู้ที่ศึกษาพระคัมภีร์หลายท่านคงเห็นปัญหานี้บ้างแล้ว แต่ยังไม่ได้เผยแพร่ออกไป เพราะเกรงจะไปกระทบกระเทือนครูอาจารย์ เกรงว่าจะเป็นการดูหมิ่น หรือแข่งดีกับครูอาจารย์ซึ่งคนไทยถือเป็นเรื่องสำคัญ ดังนั้นผู้เผยแพร่แสดงความคิดเห็นออกไปย่อมไม่พ้นต่อคำครหา บางท่านรับไม่ได้ แต่ข้าพเจ้ายอมเสียสละได้แม้ชีวิต เพื่อรักษาพระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งมีค่าเหนือสิ่งอื่นใด ในยุคนี้การศึกษหรือการปฏิบัติธรรมต้องเป็นไปตามพระคัมภีร์เท่านั้น ถ้าผิดหลักธรรมหรือสารสำคัญไปจากพระคัมภีร์ต้องถือว่าผิด ไม่ควรมีความเกรงใจหรือมีการออมชอมเหมือนอย่างปัญหากามคุณของชาวโลก

ก่อนที่จะจบเรื่องนี้ ข้าพเจ้าใคร่ขอยกพุทธพจน์ที่มีความสำคัญเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมของฆราวาสในสมัยพุทธกาลซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับการปฏิบัติธรรมในยุคนี้มาให้ท่านได้ชมอีกสูตรหนึ่ง คือใน อรรถกถา อุปาติสูตร ขุททกนิกาย อุทาน หน้า ๖๕๐ ดังนี้

ก็ในวันนั้น (วันอุโบสถ) อุบาสกชาวเมืองสาวัตถีจำนวนมาก ชำระร่างกายแต่เช้าตรู่ ไปยังวิหารเพื่อสมาทานองค์อุโบสถแล้วนิมนต์ภิกษุสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขเข้าสู่พระนครเพื่อรับมหาทาน เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับแล้ว อุบาสกทั้งหลายจึงกลับไปที่เรือนของตน ๆ บริโภคแล้ว นุ่งห่มผ้าเรียบร้อย มีอุตราสงค์เฉวียงบ่า ต่างถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น พากันไปยังวิหารเพื่อบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกเข้าไปหาภิกษุผู้ที่ตนนับถือและชอบใจ บางพวก <u>ใส่ใจโดยแยบคาย ยับยั้งอยู่ตลอดวัน</u> ครั้นเวลาเย็น อุบาสกเหล่านั้นก็ฟังธรรมเทศนาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งพระองค์ประทับอยู่กลางแจ้งใกล้พระคันธกุฎี ทรงแสดงธรรม ฯลฯ และเพื่อจะชำระอุโบสถให้สะอาดและ <u>เพื่อพอกพูนโยนิโสมนสิการ</u> อุบาสกเหล่านั้นจึงไม่กลับไปยังพระนคร ประสงค์อยู่ในพระวิหารเท่านั้น ฯลฯ